

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Filiz KUTLUAY TUTAR

Doç. Dr. Güzide ŞENEL

SOSYAL, BEŞERÎ VE İDARİ BİLİMLER

Alanında Araştırmalar ve Değerlendirmeler

**MART
2025**

İmtiyaz Sahibi • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni • Eda Altunel
Yayına Hazırlayan • Gece Kitaplığı
Editörler • Prof. Dr. Filiz KUTLUAY TUTAR
Doç. Dr. Güzide ŞENEL

Birinci Basım • Mart 2025 / ANKARA

ISBN • 978-625-388-273-0

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Gece Kitaplığı

Adres: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt
No: 22/A Çankaya/ANKARA Tel: 0312 384 80 40

www.gecekitapligi.com
gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt
Bizim Buro
Sertifika No: 42488

**Sosyal, Beşerî ve İdari
Bilimler Alanında
Araştırmalar ve
Değerlendirmeler**

Mart 2025

Editörler:

Prof. Dr. Filiz KUTLUAY TUTAR

Doç. Dr. Güzide ŞENEL

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

İÇSEL PAZARLAMANIN MÜŞTERİ ODAKLI DAVRANIŞ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Filiz ASLAN ÇETİN, Emel Hatice OKTAY1

BÖLÜM 2

KÜRESEL BİR ÜRÜN OLARAK BAHARATLAR: PAZARLAMA PERSPEKTİFİNDE TARİHSEL BİR DEĞERLENDİRME

İlbey Kutluhan PAPATYA.....17

BÖLÜM 3

TURİST REHBERLİĞİNDE YABANCI DİL ŞARTINA YÖNELİK ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ

Bahri BAYKARA.....37

BÖLÜM 4

ORGANİK TARIM

Damla SARI.....57

BÖLÜM 5

YÖNETİM BİLİMİNDE AZ BİLİLEN MİRAS "LEGACY" KAVRAMI VE ADAM SMİTH

Muzaffer AYDEMİR.....77

BÖLÜM 6

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ÇOCUK İHMAL VE İSTİSMARI HAKKINDAKİ BİLGİ VE FARKINDALIK DÜZEYİNİN İNCELENMESİ: DELİCE MESLEK YÜKSEKOKULU ÖRNEĞİ

Sude Mina Nur KÖYBAŞI, Barış DEMİREL 101

BÖLÜM 7

DEPREM VE DEPREM KORKUSU: DOĞAL AFETİN PSİKOLOJİK BOYUTLARI VE MÜCADELE YÖNTEMLERİ

Burak DEMİR, Bengü KAYIARSLAN..... 121

BÖLÜM 8

GÖKSU DELTASI'NDA (MERSİN) NORMALİZE FARK BİTKİ İNDEKS (NDVI) DEĞERLERİNDE MEYDANA GELEN DEĞİŞİMLERİN İNCELENMESİ

Murat KARABULUT..... 131

BÖLÜM 9

ANTİK YUNAN VE ROMA'DA ÖLÜMDEN SONRA HAYAT ANLAYIŞI

İlker Kerem BAYRAK..... 147

BÖLÜM 10

MODERN ZAMANIN BANKA SAHNESİNDE SERGİLENEN DUYGULARA KARŞILIK ELDE EDİLEN TATMİN: DUYGUSAL EMEK VE İŞ TATMİNİ İLİŞKİSİ

Yeliz MOHAN BURSALI 165

BÖLÜM 11

KURUMSAL YAPI VE FİNANSAL GELİŞME ARASINDAKİ İLİŞKİ: BRICS ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Pınar HAYALOĞLU 189

BÖLÜM 12

YAŞLILARA YÖNELİK ŞİDDET: İHMAL VE İSTİSMARI ANLAMAK

Büşra GÜRBÜZ, Esmâ ALTINDİŞ..... 207

BÖLÜM 1

İÇSEL PAZARLAMANIN MÜŞTERİ ODAKLI DAVRANIŞ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Filiz ASLAN ÇETİN¹

Emel Hatice OKTAY²

¹ Doçent Doktor, Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Kars, Türkiye, ORCID:0000-0002-8210-799X.

² Doktora Öğrencisi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, Kars, Türkiye, ORCID:0000-0002-5490-4457.

GİRİŞ

Firmaların ve örgütlerin sürdürülebilir başarısı, müşterilerinin onları tercih etmelerine bağlıdır. Bu bağlamda, dış müşterilerin memnuniyeti kadar iç müşterilerin, yani çalışanların memnuniyeti de büyük önem taşımaktadır. İçsel pazarlama, işletmelerin sadece dış müşterilere odaklanmak yerine, iç müşterileri olarak kabul edilen çalışanlarının memnuniyetini artırmayı amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, çalışan bağlılığını güçlendirmek, onların işletmeye olan aidiyetlerini artırmak ve motivasyonlarını yükseltmek için çeşitli uygulamaları içerir.

İçsel pazarlama, pazarlama literatüründe son yıllarda giderek daha fazla önem kazanan bir kavramdır. Geleneksel pazarlama anlayışı, müşterilerin istek ve ihtiyaçlarını karşılamaya odaklanırken, içsel pazarlama anlayışı iç müşterilere, yani çalışanlara odaklanmaktadır. Bu strateji, çalışanların hem işletmenin vizyonunu benimsemelerini hem de sunduğu ürün ve hizmetlere daha fazla güven duymalarını sağlayarak şirket içi motivasyonu artırmaktadır. Çalışanlar, işletmenin sunduğu ürün ve hizmetleri benimsediklerinde, bunları dış müşterilere daha etkili bir şekilde tanıtabilmekte ve olumlu bir marka imajı oluşturabilmektedir.

İçsel pazarlamanın temel hedefleri arasında çalışanları işletmenin temel paydaşları olarak görmek, onları motive etmek ve işletme ile duygusal bir bağ kurmalarını sağlamak yer almaktadır. Bu süreçte, çalışanlara yönelik eğitim programları, teşvik edici kampanyalar ve şirket içi iletişim stratejileri uygulanarak onların bilgi seviyeleri artırılmakta ve işletmeye olan bağlılıkları güçlendirilmektedir. İç müşteri memnuniyeti sağlandığında, çalışanların işe olan bağlılıkları da artarak dış müşteri memnuniyetine doğrudan yansımaktadır.

Bu bağlamda içsel pazarlamanın başarısı, işletmelerin çalışanlarını sadece birer görev tanımına sahip bireyler olarak değil, aynı zamanda işletmenin en önemli müşterileri olarak görmesiyle mümkündür. Çalışanların işletme kültürünü benimsemeleri ve işlerine olan inançlarının pekişmesi, onların iş verimliliklerini artırırken aynı zamanda işveren markasına olan güvenlerini de güçlendirir. Bir işletme, çalışanlarını kendi ürün ve hizmetlerini içselleştiren bireyler haline getirdiğinde, onların müşterilere sunduğu deneyim daha samimi ve etkili olacaktır.

Bu sebeple, içsel pazarlamanın şirketler açısından sunduğu avantajlar göz ardı edilemez. Öncelikle çalışanların motivasyonlarını artırarak onların iş yerindeki performanslarını yükseltmektedir. Bunun yanı sıra, çalışanlarla şirket arasında güçlü bir bağ kurulmasını sağlayarak uzun vadeli çalışan bağlılığı oluşturulmaktadır. Ayrıca, içsel pazarlama uygulamaları sayesinde şirketin dış müşterilere sunduğu hizmet kalitesi de artar, çünkü mutlu ve motive çalışanlar daha iyi bir müşteri deneyimi sunmaktadırlar.

Sonuç olarak, içsel pazarlama işletmelerin sürdürülebilir başarısı için kritik bir faktördür. Çalışanlarını birer iç müşteri olarak kabul eden ve onların memnuniyetini önemseyen firmalar, sadece iç müşteri memnuniyetini artırmakla kalmaz, aynı zamanda dış müşterilere sunulan hizmet kalitesini de yükseltir. İçsel pazarlama stratejilerinin etkin şekilde uygulanması hem çalışanların iş tatminini hem de işletmenin genel başarısını artıran önemli bir adımdır. Dolayısıyla, firmaların sadece dış müşterileri değil, aynı zamanda iç müşterileri de merkeze alan bütüncül bir pazarlama anlayışını benimsemeleri günümüz rekabetçi iş dünyasında büyük bir avantaj sağlayacaktır.

Bu bağlamda çalışmada ilk olarak içsel pazarlama kavramı tanımlanarak içsel pazarlama yaklaşımının aşamaları ve unsurlarından bahsedilmektedir. Akabinde müşteri kavramı açıklanıp iç müşteri ve dış müşteri kavramından bahsedilerek müşteri odaklılık kavramı açıklanmaktadır. Son bölümde ise, içsel pazarlama kavramının müşteri odaklı davranış üzerindeki etkisi değerlendirilmektedir.

İÇSEL PAZARLAMA

İçsel Pazarlama Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

İçsel pazarlama kavramı, literatüre 1900'lü yılların sonlarına doğru kazandırılmıştır. İçsel pazarlama, sürekli olarak yüksek düzeyde hizmet kalitesi elde etme aracı olarak tanımlanmaktadır (Taşkın & Yeni, 2016).

Bununla beraber içsel pazarlama, işletmelerin çalışanlarını motive ederek ve onlara müşteri gibi davranarak en iyi hizmeti sunmalarını sağlamaya yöneliktir. 1900'lerin sonunda literatüre giren ancak 2000'lerde önem kazanan bu kavram, çalışanların şirkete bağlılığını artırmayı ve yetenekli çalışanları elde tutmayı amaçlamaktadır. İşletmeler, içsel pazarlama ile çalışanların zihnine ve duygularına hitap ederek onların iş verimliliğini artırmakta ve dolayısıyla müşteri memnuniyetini yükseltmektedir (Yıldız, 2020). İçsel pazarlama kavramı dış müşterileri memnun etmenin iç müşterileri yani firmanın ya da işletmenin çalışanlarını memnun etmek sonucunda ortaya çıkmıştır (Şenol, 2019).

Aslında içsel pazarlama yaklaşımı, çalışanların talep, istek ve ihtiyaçlarının uygun şekilde karşılanması olarak görüldüğü düşüncesine dayanmaktadır. Bir firmanın ya da işletmenin amaçlarına ulaşmasında ve dolayısıyla başarıya ulaşmasında önemli bir role sahip olan kaliteli hizmetlerin sunulmamasından kaynaklanan sorunları çözmek için geliştirilmiştir. İçsel pazarlama kavramı ilk olarak hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin hizmet kalitesinin nasıl iyileştirileceği ve müşterilerle doğ-

rudan temas halinde olan çalışanların davranışlarının nasıl geliştirileceği düşüncesinden ortaya çıkmıştır. İçsel pazarlama kavramı çalışanların iç müşteri olarak görüldüğü ve sonrasında pazarlama faaliyetlerine yaptıkları iş katkıları ile başarı elde edildiği fikirlerine dayanmaktadır. Bu bağlamda, işletmeler çalışanları ile ilişkilerini, müşterilere nasıl davranılıyorsa aynı şekilde karşılıklı saygı ve anlayış içinde sürdürmeleri ile müşterilerle ilişkilerini geliştirme arasında önemli bağlantı olduğu düşünülmektedir (Kıyat & Kaya, 2022).

İçsel pazarlama aynı zamanda firmalarda çalışanları birer iç müşteri olarak görüp bu iç müşterilerin istek ve ihtiyaçlarının karşılayacak dahili ürünler olarak gören bir yönetim felsefesidir. Daha nitelikli hizmet sunmak amacıyla iş görenleri eğitmeye ve motive etmeye yönelik çabalardan oluşmaktadır (Ergün & Boz, 2017).

Bununla birlikte, çalışanların motivasyonunu ve memnuniyetini artırmak için uygun bir araç olarak içsel pazarlamanın önemi birçok araştırmacı tarafından kabul edilmektedir. Bir organizasyon içindeki iç ilişkileri ve yapıları amaçlarına uygun olarak düzenlemeyi amaçlayan bir yönetim tarzı olan içsel pazarlama anlayışını uygulayan ve aynı zamanda çalışanlarını tıpkı kendi iç müşterileri ve işlerini bir tür ürün olarak gören kuruluşlara göre; bu pazarda çalışanların, yani iç müşterilerin, dış müşterilerin talep ve beklentilerini karşılayabilmek için kabul edilmeleri, bilgilendirilmeleri, eğitilmeleri, yetiştirilmeleri, geliştirilmeleri, ödüllendirilmeleri ve motive edilmeleri gerekmektedir. Çalışanların iş tatmini ve örgütsel işyerlerine olan bağlılığı, çalışanların iş ortamındaki performansları ve içsel pazarlamaya yönelik diğer faaliyetlerin bir parçası olarak kendi geleceklerini planlamalarına ve olumlu davranışlarını ödüllendirmelerine olanak sağlayan kariyer geliştirme faaliyetlerinden olumlu yönde etkilenmektedir (İşler & Özdemir, 2010).

İçsel pazarlama aslında çalışanların firma içerisinde oluşturdukları iç pazar fikrinde doğmuştur. Pazardaki iş görenlerin yani firma içindeki müşterilerin dışardaki müşterilerin ihtiyaçlarının karşılayabilmeleri için bilgilendirme, eğitim ve ödüllendirme gibi motive edici unsurlara ihtiyaçları vardır. Firmada başarılı bir faaliyet yürütülmesi iç ve dış müşterilerin bütünlük ve uyum içerisinde çalışmalarına bağlıdır ki içsel pazarlama faaliyeti iç müşterilerin sadakatlerini kazanmak amacıyla oluşturulmuş bir faaliyettir (Usta, 2010).

İşyerinde çalışanların beklentilerinin karşılanması, onlara sadece tatmin edici temel ücretlerin sağlanmasını değil, aynı zamanda bazı hak ve yetkilerin de sağlanmasını da gerektirmektedir. Bilinçli yöneticiler, kendilerine verilen görevleri yerine getirirken inisiyatiflerini ve becerilerini daha verimli bir şekilde özgürce ortaya koyabilmeleri için bazı sorumluluk

ve yetkilerini görev tanımlarıyla orantılı olarak çalışanlarına devretmekten çekinmemektedirler. Çalışanlarının işyerindeki yetkinliklerini adil bir şekilde belirleyen, performanslarına göre takdir ve ödüllendiren hem işyerinin hem de çalışanlarının ihtiyaçlarını dengeli bir şekilde karşılayan organizasyonlarda, iş tatmini ve örgütsel bağlılık kesinlikle özveri ve başarıyı arttırabilmektedir (Kıyat & Kaya, 2022).

Bu yaklaşım, iş görenlerin iş gören olarak değil firmanın başarılı olmasını sağlayacak birer ortak olarak görmektedir ki aslında içsel pazarlama faaliyetinin temel direğinin eğitim olduğu ve eğitim yolu ile hem firma içindeki çalışanların hem de dış müşterilerin memnun olacağı düşünülmektedir (Bozkurt & Tokatlı, 2017).

Esas olarak içsel pazarlamanın amacı, müşteri odaklı ve motivasyon düzeyi yüksek çalışanlar oluşturarak firmanın tüm bölümlerine yönelik stratejilerin etkin şekilde yürütülmesidir (Taşkın & Yeni, 2016). Firmalar hizmet kalitelerini arttırarak performanslarını yükseltmek ve bu bağlamda işletmelerin iç ve dış müşteri tatminlerini arttırmayı hedeflenmektedir. Geleneksel pazarlama kavramında daha çok dış müşteriler önemsenmekteyken içsel pazarlama yaklaşımında firmalarda çalışan kişiler yani iç müşteriler önemsenmektedir (Ergün & Boz, 2017).

Bütün bunlarla beraber içsel pazarlama; firmanın faaliyetlerini gerçekleştirmek amacıyla iç ve dış müşterilerin tatminini sağlayacak şekilde organize etmek, yetenekli personel istihdamı sağlamak için içsel iletişimi ve motive edici diğer unsurları kullanarak dış müşteri tatmini sağlamaya yöneltmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda dış müşterilerin tatmin düzeylerini arttırmada önemli bir rol üstlenmektedir. Ayrıca, çalışanların beklentilerini karşılamaya yardımcı olan sadece bölümler arasında değil yönetim ve çalışanlar arasında da etkileşim oluşturan bir pazarlama yaklaşımıdır (Dündar & Fırlar, 2006).

İçsel Pazarlama Yaklaşımının Aşamaları

İçsel pazarlama, organizasyonun tüm üyelerinin ilgili pazarlama ilkelerine uymasını hedeflerken, müşteri talep ve tercihlerini yerine getirmek için personel üyelerini işe alma, geliştirme ve ilham vermeye yönelik faaliyetleri de yürütmektedir. İçsel pazarlama fikrinin temeli hizmeti sunarken insan unsuruna odaklanılması gerektiği gerçeğine dayanmaktadır. Çünkü insan unsuru müşterileri elde tutmada ve sadakatlerini sağlamada büyük bir etkiye sahip olmakla birlikte işletmenin sürekliliğini ve başarısını da sağlamaktadır (Kotler, 2011).

Bu bağlamda içsel pazarlama, hizmetin amacına ulaşan yüksek kaliteli müşteri hizmeti sunmanın yolu olarak kabul edilmektedir. Firmanın ya

da işletmenin içerisindeki müşterilerin memnuniyetlerinin ve firmaya olan bağlılığının oluşması için içsel pazarlama aşamalarından geçmek zorundadır. Bu aşamalar şu şekilde sıralanmaktadır (Aldoski, 2024);

- Kurum içi farkındalığın oluşması,
- İç müşteri ve tedarikçilerin tanınması,
- İç müşterilerin beklentilerinin belirlenmesi,
- Beklentilerin kendi kabiliyetlerini veya gereksinimlerini karşılayanın önündeki engelleri tartışmak amacıyla iç tedarikçilere iletilmesi,
- İç tedarikçilerin gerekli hizmet seviyesini sunabilmek için değişiklikler yapması,
- İç hizmet kalitesi için bir ölçü elde etmek.

Bu aşamalardan da anlaşıldığı üzere, içsel pazarlama firmanın tüm faaliyetlerine uymak yanında çalışanların moral ve motivasyonları ayrıca personelin eğitim ve gelişim sürecine de firmanın faaliyetlerine önemli etkisinin olabileceği vurgulanmaktadır.

İçsel Pazarlamanın Unsurları

Örgüt içinde yapılan tüm pazarlama çabaları, müşterilerin sadakatini sağlamayı, sürdürmeyi ve teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda insan kaynakları yönetimi de iç müşterilerin bağlılığını, iş tatminini sağlamak ve yöneticilere karşı tutumlarını iyileştirmek amacıyla gütmekte ve bunları içsel pazarlama unsurları ile birleştirmektedir. Bu bağlamda, içsel pazarlamanın unsurları şu şekilde sıralanmaktadır (Dalvi & Vahidi, 2013);

- İş güvencesi,
- Kapsamlı eğitim,
- Eşit ödül,
- Bilgi paylaşımı,
- Çalışanların güçlendirilmesi,
- Çalışanlar arasındaki statü farkının azaltılması.

Bu unsurlara sahip olması gereken içsel pazarlama, değişime karşı kurumsal direnci aşmak ve çalışanları etkili bir şekilde motive etmek, uyumlu hale getirmek ve işlevler arası koordinasyonu sağlamak amacıyla planlanmış bir çabadan oluşmaktadır. Bu süreç, müşteri memnuniyetini sağlamak için motive olmuş ve müşteri odaklı çalışanlar yaratmayı içermektedir. Aslında içsel pazarlama, başarılı dışsal pazarlarda yapılan alışverişlerin ön

koşulu olarak, organizasyon ile çalışan grupları arasında etkili içsel alışverişleri sağlamaya odaklanmaktadır (Sunardi & Veronika, 2020).

Esas olarak bu yaklaşımda, çalışanlara doğru davranıldığında, çalışanların da müşterilere doğru davranacağı düşüncesi yatmaktadır. İçsel pazarlama, organizasyondaki insanları daha duyarlı, daha yetenekli ve müşteri ihtiyaçlarını anlama ve karşılama konusunda daha istekli hale getirmektedir. Bu yaklaşım, organizasyonları performanslarını artıracak ve çevresel fırsatlardan yararlanmalarını sağlayacak yetkinlikler ve yeteneklerle donatmayı hedeflemektedir (Deghani & Mohammadi, 2022).

MÜŞTERİ ODAKLI DAVRANIŞ

Müşteri Kavramı

Müşteri, işletmelerin başarılarını sürdürebilmesi ve rekabet avantajı elde edebilmesi için kritik bir öneme sahiptir. Geleneksel anlayışta, müşteri yalnızca ürün ya da hizmeti satın alan kişi olarak tanımlanırken, günümüzde müşteri kavramı daha geniş bir kapsamda ele alınmaktadır. Müşteriler, sadece alıcılar değil, aynı zamanda bir markanın sürdürülebilirliğini ve başarısını şekillendiren aktif paydaşlardır. Günümüzde müşteri, markalarla etkileşimde ve geri bildirimde bulunan ve işletmelerin sunduğu hizmetleri şekillendiren aktif bir katılımcıdır (Lemon & Verhoef, 2016).

Müşteri kavramı iç müşteri ve dış müşteri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İç müşteri; şirket içindeki çalışanların birbirlerini müşteri olarak kabul etmesi anlamına gelmektedir (Yapraklı & Kavalcı, 2023). Dış müşteri ise, bir şirketin ürün veya hizmetlerini satın alan ve son tüketiciler olan birey veya kuruluştur. İç müşteri kavramının aksine dış müşteriler, işletmenin sunduğu ürün veya hizmetlerin son kullanıcıları olan, işletmenin dışındaki kişilerdir (Naktiyok & Küçük, 2003).

İç müşteriden farklı olarak dış müşteri memnuniyetini artırmak için işletmelerin kaliteli ürün ve hizmet sunmanın yanı sıra etkili bir müşteri ilişkileri yönetimi stratejisi geliştirmeleri de gerekmektedir (Çelik, 2023).

Müşteri Odaklılık Kavramı

Müşteri odaklılık, kaliteli çalışan-müşteri etkileşimleri ve üstün müşteri deneyimi ile ilgili önemli yönetsel kaygıları ele alan bir kavramdır. Müşteri odaklı çalışanlar, organizasyonun ürün ve hizmetleri aracılığıyla müşteri ihtiyaçlarını belirlemek, analiz etmek ve yanıtlamak için etkili müşteri etkileşimlerinde bulunmaktadır. Müşteri odaklılık ile, müşterilere üstün değer algıları yaratmayı aynı zamanda satışları ve karlılığı artıran

müşteri sadakati oluşturmaya destek olunmaktadır (Kaisar, Muhammad & Sumardi, 2024).

Aslında müşteri odaklı davranış, hizmet çalışanlarının müşterilerin satın alma kararlarını vermelerine yardımcı olmak ve ihtiyaçlarını karşılamak için pazarlama kavramlarını kullanma derecesi olarak tanımlanmaktadır. Kısaca, çalışanların iş ile ilgili ortamlarda veya iş başında müşteri ihtiyaçlarını karşılama eğilimidir (Park & Tran, 2018).

Bu davranış şekli, uzun vadeli kar elde eden bir işletme ortaya çıkarmak için müşterinin çıkarlarını ilk sıraya koyan, ancak diğer tüm paydaşların da çıkarlarını dışlamayan bir felsefeye sahiptir. Müşteri odaklı davranışta, hizmet sunumlarını müşterinin durumuna göre özelleştirme istekliliği vardır ki esas olarak hizmet sunumu sırasında hizmet personeli tarafından sergilenen belirli davranışlardan oluşmaktadır (Mechinda & Patterson, 2011).

Pimpakorn ve Patterson (2010) müşteri odaklı davranışı, astların olumlu bir tavırla davranma ve müşterilere yüksek kalitede hizmet sunma istekliliği olarak tanımlarken, Taheri ve Gharakhani'ye (2012) göre, arkadaş canlısı ve nazik kişiliklere sahip çalışanların yüksek düzeyde müşteri odaklılığa sahip olması gerekmektedir. Bu anlamda müşteri odaklı davranış, müşterilerin ihtiyaç ve isteklerinin belirlenmesi ve istenen memnuniyetin rakiplerden daha iyi sağlanarak yüksek düzeyli satışların yapılabilceğini iddia etmektedir. Buna göre, müşteri odaklı davranış, bireysel satış görevlileri ve müşterileri arasındaki etkileşimlerde pazarlama kavramının uygulanması olarak algılanmaktadır.

Bu kavram aslında, müşterilerin ilgi ve ihtiyaçlarına yüksek önem veren ve uzun vadeli müşteri memnuniyetini sağlayan bir dizi davranıştan oluşmaktadır. Burada önemli olan müşteri ihtiyaçlarını belirleme, değerlendirme, anlama ve karşılama yeteneğine sahip olmaktır. Müşterinin hizmet ve üründen daha fazla memnuniyet duyması için hizmet temas noktalarında yani ön saflarda çalışanların standart davranışlar sergilemesi gerekmektedir (Mechinda & Patterson, 2011).

Başka bir açıdan bakıldığında müşteri odaklı davranış, bütünleştirici bir kavramdır ki bu anlamda bir şirketteki tüm faaliyetlerin her yönüyle müşteri memnuniyetini sağlamayı ve pazar ile uzun vadeli faydalı ilişkiler kurmayı hedeflemektedir. Çalışanların müşterilerin sorunları çözmelerine yardımcı olmaya çalıştıkları bir davranış ifade eden bu kavram, müşterilere hizmet verirken gösterilmesi beklenen davranış olarak da değerlendirilmektedir. Ayrıca, ürün ve hizmetle ilgili profesyonel bilgiye sahip olmayı ve müşterilere isimleriyle doğru bir şekilde hitap etmeyi içermektedir ki birçok çalışma, bu tür davranışların müşteri memnuniyeti, hizmet kalite

algısı, sadakat ve satış performansı ile pozitif ilişkili olduğunu kanıtlamaktadır (Mei-Liang & Kuang-Jung, 2010).

Aslında müşteri odaklılık, müşterilere sürekli olarak üstün değer yaratmak için hedef alıcılarını yeterince anlamayı ifade etmektedir. Müşteri çıkarlarını öncelikli kılan bu pazarlama kavramı, mevcut ve gelecekteki müşteri ihtiyaç ve tercihlerine uygun yanıtları içeren tüm faaliyetleri kapsamaktadır (Wang, Zhao & Voss, 2016). Bu bağlamda müşteri odaklılık ile içsel pazarlama arasındaki ilişkiyi ifade ederken, iç müşteri odaklılığının geliştirilmesi ve çalışanların ortak bir hedefe doğru çalışmaya motive edilmesi ifade edilmektedir (Soleymandarabi, Nasimi & Haghayegh, 2023).

Bu davranış şeklinde, hizmet sağlayıcının müşterilere yardım etme yeteneği bulunması istenmekte ve hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti, sadakat ve örgütsel performans gibi unsurlara destek olması gerekmektedir. Kısacası, hizmet sağlayıcıların müşterilerle olan etkileşimleri sırasında sergiledikleri belirli davranış kalıpları olmalıdır (Pimpakorn & Patterson, 2010).

Müşteri, işletmenin başarısı için en kritik dış faktör olduğundan, kuruluşlar müşteri odaklı bir stratejiyi geliştirmek zorundadır (Tajeddini, 2010). Bu durum, diğer sektörlerle karşılaştırıldığında özellikle hizmet sektörlerinde geçerlilik sağlamaktadır, çünkü hizmet sektöründe çalışanlar hizmeti sundukları müşterilerin bakış açısıyla hizmetin bir parçası olmaktadır. Müşteriler, hizmetin kalitesini değerlendirirken genellikle çalışanların tutum ve davranışlarını göz önünde bulundurmaktadır. Bu nedenle, rekabetçi bir pazarda işletmenin başarısı için müşteri odaklı bir iş kültürü oluşturmak gerekmektedir (Soleymandarabi vd., 2023).

Müşteri Odaklı Anlayışın Önemi, Amacı ve Sağladığı Faydalar

Müşteri odaklı anlayış, günümüzde işletmelerin sürdürülebilir büyüme ve rekabet avantajı elde etmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu yaklaşım, müşteri ihtiyaçları ve beklentilerinin işletmenin tüm faaliyetlerine entegre edilmesini ifade etmektedir. Araştırmalar, müşteri odaklılık stratejisinin işletmelere pazarda daha güçlü bir konum sağlamanın yanı sıra müşteri sadakatini artırdığına ve maliyetleri düşürdüğüne işaret etmektedir. Müşterilerin daha fazla bilgiye ve seçeneğe erişebildiği günümüz pazarlarında, müşteri memnuniyeti ve deneyimi, işletmelerin başarısını belirleyen en önemli faktörlerdendir. Müşteri odaklı yaklaşım, sadece satışa yönelik bir strateji olmanın ötesinde, şirketin tüm fonksiyonlarını kapsayan bir kavram olarak önem oluşturmaktadır (Gummesson, 2017).

Bu anlamda müşteri odaklı anlayış, işletmelere bir dizi önemli fayda sağlamaktadır. Müşterilerin ihtiyaçlarını anlamak ve bu ihtiyaçlara uygun

ürün ve hizmetler sunmak, işletmelerin müşteri memnuniyetini artırmasına ve sadakat oluşturarak uzun vadeli başarıya ulaşmalarına yardımcı olmaktadır. Bu yaklaşım, işletmelerin daha fazla müşteri elde etmelerinin yanı sıra, mevcut müşterileriyle daha güçlü ilişkiler kurmalarını sağlamaktadır.

Müşteri odaklılık, ayrıca pazar payının artmasına ve rekabet avantajının güçlenmesine de katkı sağlamaktadır. Müşteri odaklı anlayış, şirket içindeki verimliliği artırarak maliyetleri düşürmektedir. Müşterilerin geri bildirimleri sayesinde işletmeler, ürün ve hizmetlerini daha verimli hale getirmekte ve gereksiz harcamaların oluşumuna engel olabilmektedir. Bunların yanı sıra, müşteri odaklılık, işletmelerin yenilikçi çözümler geliştirmesini sağlar. Müşterilerden alınan geri bildirimler, yeni ürün ve hizmetlerin tasarımına ilham verebilmekte, bu da şirketlerin pazarda farklılaşmalarına yardımcı olmaktadır (Lemon & Verhoef, 2016).

Müşteri Odaklılık Kavramı İle İlgili Güncel Örnekler

Müşteri odaklılık, bir işletmenin en önemli göstergelerinden biri olarak önem arz etmektedir. Günümüz rekabetçi iş dünyasında, müşterilere yalnızca temel düzeyde hizmet sunmak yeterli olmamakta, markaların bireysel müşterilerin özel ihtiyaç ve beklentilerini anlaması ve bunlara yönelik özelleştirilmiş çözümler sunması gerekmektedir. Esas olarak müşteri odaklılık, kişiselleştirilmiş deneyimler sunmanın önemli yollarından biridir. Bu yaklaşım; bireysel tercihlere dayalı özel teklifler, kişiye özel ürün ve hizmetler, geçmiş satın alma verilerine dayalı öneriler sunma gibi unsurları içermektedir. Ayrıca, müşteriyle kurulan iletişimde de kişiselleştirme önemli bir rol oynamaktadır. Müşteriye ismiyle hitap edilmesi, geçmiş deneyimlerinin dikkate alınarak ilgili ve faydalı içeriklerin sunulması müşteri memnuniyetini artıran unsurlar arasındadır.

Müşteri odaklılık kavramı yalnızca müşteri memnuniyetini yükseltmekle kalmaz, aynı zamanda müşteri bağlılığını arttırmaya da katkı sağlamaktadır. Kişiselleştirilmiş hizmet anlayışı, müşterilere kendilerini değerli hissettiren bir deneyim sunarak marka sadakatini güçlendirmeye yardımcı olmaktadır (Kağnıcıoğlu, 2002).

İlk örnek olarak; Amazon markasının müşteri odaklı hizmete önem veren bir işletme olduğu görülmektedir. İşletme, müşterilerin satın alma geçmişine ve ürünlere göz atma davranışına dayalı olarak kişiselleştirilmiş ürün önerileri sunmak için müşteri verilerini kullanmaktadır. Bu yaklaşım, müşterilerin ilgilendikleri ürünleri bulmalarına yardımcı olmakta ayrıca işletmenin satışlarının artış göstermesine doğrudan destek olmaktadır (Güllü, 2022).

İkinci örnek olan Apple ise, müşteri geri bildirimlerine önem veren bir işletme olarak ön plana çıkmaktadır. Bu anlamda, anketler, ürün incelemeleri ve müşteri hizmetleri etkileşimleri yolu ile düzenli olarak geri bildirim isteyen markanın bu yaklaşımı ürün ve hizmetlerin gelişimine yardımcı olmaktadır (Platin, 2023).

Başka bir örnek Qpien şirketi, çok kanallı destek ve satış ve pazarlama platformudur. Qpien firması etkileyici bir müşteri iletişimi sunarak işletmelerin müşteri iletişiminde fark yaratması amaçlamaktadır. Şirket, müşterileri ile kurduğu birebir ilişkilerde en yüksek verimi alarak müşteri memnuniyetini en üst düzeyde tutmayı hedeflemektedir (Güllü, 2022).

Son örnek ise Tesla, müşterilerinden gelen geri bildirimleri önemseyen bir şirket olarak ön plana çıkmaktadır. Müşterilerden düzenli geri bildirimler alarak aynı zamanda ürün ve hizmetlerini iyileştirerek müşteri odaklı bir faaliyet yürütmekte (Platin, 2023).

İÇSEL PAZARLAMANIN MÜŞTERİ ODAKLI DAVRANIŞ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

İçsel pazarlama, çalışanların işletmenin değerlerini benimsemesini, müşteri odaklı hizmet sunmasını ve işletme hedefleri doğrultusunda çalışmasını sağlamak için geliştirilen bir pazarlama yaklaşımıdır. Bu kavram, hizmet kalitesini artırmak amacıyla çalışanların ihtiyaçlarının ve beklentilerinin karşılanmasına odaklanmaktadır. Bununla birlikte içsel pazarlama, çalışanların işletmenin ilk müşterisi olarak görülmesi gerektiği fikrine dayandırmaktadır. Çalışanlara yönelik pazarlama stratejileri, onların iş tatminini artırmakta ve müşteri odaklı bir kültür oluşturulmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda literatürde, içsel pazarlamanın çalışanların müşteri odaklı davranışları üzerindeki etkisi geniş bir şekilde ele alınmaktadır ki araştırmalar, içsel pazarlama uygulamalarının çalışan memnuniyetini artırarak onların müşteri odaklı tutum ve davranışlarını güçlendirdiğini göstermektedir (Soleymandarabi vd., 2023).

Esas olarak müşteri odaklı davranış, çalışanların müşteri ihtiyaçlarını anlamaya, sorunlara çözüm bulmaya ve müşteri memnuniyetini sağlamaya yönelik tutum ve davranışlarıdır. Bu tür davranışlar, çalışanların yalnızca işletme çıkarlarını değil, aynı zamanda müşterinin beklentilerini de ön planda tutmasını gerektirir. İçsel pazarlama yaklaşımı ve müşteri odaklı davranış arasındaki ilişki, içsel pazarlama kavramının başlangıcından bu yana var olmuştur. Teorik temellerde, bu ilişki için geniş bir yelpaze bulunmaktadır. Müşteri odaklılık, aslında içsel pazarlamanın evrimindeki adımlardan biri olarak veya içsel pazarlamanın uygulanmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmış bir kavram olarak önem arz etmektedir (Mohammedsmaeili, 2018).

Başka bir açıdan bakıldığında, çalışanların iç pazarları, hizmet odaklılık ve müşteri odaklı davranış ile en iyi şekilde motive edebildiği görülmektedir. Burada pazarlama benzeri faaliyetler aktif ve koordineli bir şekilde kullanılır. Çalışanların sosyal sorumluluk anlayışı ve içsel pazarlamanın müşteri odaklı davranışa yönelik algıları, iş bağlılıkları ile olumlu ilişki içerisinde. Sosyal sorumluluk uygulamalarının etkilerini içsel pazarlama programlarına eklemek; çalışanların beklenen iş tutumlarını, işe bağlılığını ve dolayısıyla çalışanların müşteri odaklı davranışlarında artış meydana getirmektedir (Olorunsola vd., 2022).

Müşteri odaklılık aslında doğrudan müşterilerle ilgili departmanlarla sınırlı olmayan bir kavramdır. Bu bağlamda personelin müşterilerle etkileşimi, ürün/hizmet tasarımı ve geliştirilmesi, şikayetlere yanıt verme gibi çeşitli iş faaliyetlerinin de dikkate alınması gerekmektedir. Bu bakış açısından, müşteri odaklılık organizasyonlar tarafından müşterilerin ihtiyaçlarına, taleplerine ve beklentilerine dikkat etmeyi, bunları anlamayı ve yerine getirmeyi ve sonuç olarak aktif bir şekilde güçlü bir bağlılık göstermeyi hedeflemektedir. İşletmeler çalışanlarını, eylemlerinin müşteriyile olan bir iletişim zincirinin parçası olduğuna inandırmalıdır. Bu anlamda müşteri ilişkileri departmanının müşteri endişelerini ele alması yeterli değildir; ürün geliştirenler de dahil olmak üzere şirketin geri kalanı, bu ürünleri satın alan insanlardan habersiz olmamalıdır (Mohammadesmaeili, 2018).

SONUÇ VE TARTIŞMA

İçsel pazarlama kavramının temelinde işletmenin iç müşterilerinin yani çalışanlarının da önemsenmesi pazarlama faaliyetlerinin işletmenin çalışanlarına da uygulanmasının önem arz etmektedir. Ayrıca işletmelerin çalışanlarını iç müşteri olarak kabul etmesi, dış müşteriler üzerindeki memnuniyet düzeyini etkileyen önemli bir unsurdur. Bununla birlikte işletmenin çalışanlarının memnun olma durumları eğitim olanakları, eşit ücretlendirme ve destekleyici faktörler gibi unsurlara da bağlıdır. Bu bağlamda işletmelerin çalışan memnuniyetine yönelik uygulamalarının, satışların ve karlılığın artırılmasında önemli bir role sahiptir.

Bunların yanında, müşteri odaklı davranış da işletme hedeflerine ulaşmada stratejik bir öneme sahiptir. Müşteriyi tanıma ve onların ihtiyaçlarını anlama, başarılı bir pazarlama faaliyeti yürütmek için vazgeçilmezdir. Müşteri odaklı davranış sergileyen işletmelerin, müşteri memnuniyetini artırarak pazarda uzun vadeli bir rekabet avantajı elde ettikleri aşikardır.

Bu bakış açılarına göre, içsel pazarlama ve müşteri odaklılık kavramları arasında güçlü ve olumlu bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu iki kavram birbirlerini destekleyici bir süreç içerisinde olabilirse müşteri memnuniyetine oldukça olumlu bir katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda

kavramların bütünsel bir bakış açısıyla ele alınması işletme faaliyetlerine fayda sağlayacaktır. Sonuç olarak, içsel pazarlama stratejilerinin etkin bir şekilde uygulanmasının, işletmelerin müşteri odaklı davranışlarını pekiştirerek hem çalışan hem de müşteri memnuniyetini artıracığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aldoski, S. R. N. (2024). *The effect on internal marketing on organizational loyalty through job satisfaction among employees: an example of telecommunication company in Iraq*. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karabük.
- Bozkurt, A.K. & Tokatlı, C. (2017). İçsel pazarlama yaklaşım ve uygulamaları: Starbucks kahve işletmesi örneği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 9 (17), 193-204.
- Çelik, M. (2023). *E-hizmet kalitesinin iç ve dış müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi: kamu bankaları örneği*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Dalvi, M. R. & Vahidi, M. (2013). A study of the effects of internal marketing on customer-oriented social and prosocial behaviors (case study: hotels in Isfahan city). *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 3 (11), 253-269.
- Dehghani S. M. & Mohammadi, E. (2022). The role of internal marketing on customer oriented behavior promotion of hostlers by clarifying mediating role of emotional behaviors (case study: international airlines hostesses). *Journal of International Business Administration*, 5 (2), 225-244.
- Dündar, İ. P. & Fırlar, B. G. (2006). İçsel pazarlama ve toplam kalite yönetimi: Türkiye'deki ulusal basın işletmelerinin değerlendirilmesine yönelik bir araştırma. *Bilig*, (37), 131-153.
- Ergün, S. G. & Boz, H. (2017). İşletmelerin içsel pazarlama uygulamaları ve iş görenlerin iş tatmini ilişkisi: konaklama işletmelerinde bir araştırma, pazarlama iç görüşü üzerine çalışmalar. *Studies On Marketing Insights*, 1 (1/2), 1-12.
- Gummesson, E. (2017). From relationship marketing to total relationship marketing and beyond. *Journal of Services Marketing*, 31 (1), 16-19.
- Güllü, G. (2022). Müşteri odaklı yaklaşımı nasıl geliştirebilirsiniz. 10 Şubat 2025 tarihinde <https://www.qpien.com/tr/musteri-odakli-yaklasimi-nasil-gelistirebilirsiniz/> adresinden erişildi.
- İşler, D. B. & Özdemir, Ş. (2010). Hastane işletmelerinde içsel pazarlama yaklaşımının iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerine etkisi: Isparta ili örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 13 (2), 115-142.
- Kağmıçoğlu, C. H. (2002). Günümüz işletmelerinin yaşam anahtarı: müşteri odaklılık. *Ege Akademik Bakış*, 2 (1), 79-90.
- Kaisar, F. S., Muhammad, N. & Sumardi, W. A. H. (2024). Internal marketing and transformational leadership influence on employee customer orientation: a mediation model. *Business Economics and Management*, 2 (1), 1-18.

- Kıyat Dayanç, G. B. & Kaya, C. (2022). İçsel pazarlama ile kurumsal itibar algısı arasındaki ilişkiler. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, 5 (1), 54-87.
- Kotler, P. (2011). Philip kotler's contributions to marketing theory and practice. *Review of Marketing Research*, (8), 87-120.
- Lemon, K. N. & Verhoef, P. C. (2016). Understanding customer experience throughout the customer journey. *Journal Of Marketing*, 80 (6), 69-96.
- Mechinda, P. & Patterson, P. G. (2011). The impact of frontline employees' customer orientation on customer satisfaction and loyalty. *Journal of Services Marketing*, 25 (2), 101-113.
- Mei-Liang, C. & Kuang-Jung, C. (2010). The relations of organizational characteristics, customer-oriented behavior and service quality. *African Journal of Business Management*, 4 (10), 2059-2074.
- Mohammadesmaeili, N. (2018). Identifying the customer focused culture mechanisms in organization. *Public Management Researches*, 11 (39), 249-273.
- Naktiyok, A. & Küçük, O. (2003). Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde (KOBİ) toplam kalite yönetimi (TKY) kritik faktörlerin örgütsel performans üzerine etkileri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (21), 43-65.
- Olorunsola, V. O., Saydam, M. B., Ogunmokon, O. A. & Oztüren, A. (2022). Service beyond the status quo: the ripple effect of corporate social responsibility and internal marketing on employee's customer-oriented behavior. *International Journal of Bank Marketing*, 40 (4), 820-841.
- Park, J. H. & Tran, T. B. H. (2018). Internal marketing, employee customer-oriented behaviors, and customer behavioral responses. *Psychology & Marketing*, 35 (6), 412-426.
- Pimpakorn, N. & Patterson, P. G. (2010). Customer-oriented behaviors and service climate: Antecedents and effects on customer satisfaction. *Services Marketing Quarterly*, 31 (4), 320-339.
- Platin, G. (2023). Gerçekten müşteri odaklı mısınız. 9 Şubat 2025 tarihinde <https://www.next4biz.com/tr/musteri-odaklilik-nedir/> adresinden erişildi.
- Sunardi S. B. & Veronica, C. (2020). Mediating role of organizational commitment on the relationship between internal marketing and marketing performance. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24 (02), 3212-3221.
- Soleymandarabi, S. M. K., Nasimi, M. A. & Haghayegh, R. A. S. (2023). Identify the internal marketing dimensions focusing on employee's customer-oriented behavior in the home appliance manufacturing industry using the fuzzy Delphi. *International Journal of Nonlinear Analysis and Applications*, 15 (9), 203-218.

- Şenol, Ş. (2019). *İçsel pazarlama uygulamalarının çalışanların iş tatmini üzerine etkisi ve örgütsel adaletin aracılık rolü*. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Taşkın, E. & Yeni, Z. (2016). İçsel pazarlama faaliyetlerinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (11), 62-86.
- Tajeddini, K. (2010). Effect of customer orientation and entrepreneurial orientation on innovativeness: Evidence from the hotel industry in Switzerland. *Tourism Management*, 31 (2), 221-231.
- Taheri, M. & Gharakhani, D. (2012). The relationship of customer orientation, customer satisfaction, customer loyalty and innovation. *Scientific Journal of Applied Research*, 1 (1), 11-15.
- Usta, R. (2010). İçsel pazarlama ve hizmet kalitesi arasındaki ilişki üzerine örgütsel bağlılık ve iş tatmininin aracılık etkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (34), 241-263.
- Wang, Q., Zhao, X. & Voss, C. (2016). Customer orientation and innovation: a comparative study of manufacturing and service firms. *International Journal of Production Economics*, 171 (2), 221-230.
- Yapraklı, T. Ş. & Kavalcı, K. (2023). İç müşteri ilişkileri yönetiminin kurumsal bağlılık üzerine etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14 (38), 392-411.
- Yıldız, A. (2020). İçsel pazarlama. Akçi, Y., Kılınç, K. & Yıldız, A. (Ed.) *Değişen Pazarlama Anlayışı; Yeni Pazarlama Yaklaşımları II* içinde, (ss.25-48). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

BÖLÜM 2

KÜRESEL BİR ÜRÜN OLARAK BAHARATLAR: PAZARLAMA PERSPEKTİFİNDE TARİHSEL BİR DEĞERLENDİRME

İlbey Kutluhan PAPTAYA¹

¹ Doktorant, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, kpatya@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0363-6456>

“Avrupa'nın genişlemesinin başlangıç noktasının herhangi bir dinin yükselişi veya kapitalizmin yükselişi ile hiçbir ilgisi yoktu - ama büyük ölçüde biberle ilgisi vardı.”

Henry Hobhouse (1987).

Giriş

İnsanlık ve medeniyet tarihi açısından baharatlar küresel bir üründür. Sadece sosyo-kültürel bir değil, ekonomik ve siyasi nitelik taşımaktadır. Yani baharatların hikâyesi salt mutfak kültürlerinde yemek yapma, pişirme ve lezzet artırıcı noktada değil, dünya ticaretini, siyasetini ve ekonomisini şekillendirici niteliktedir. Hatta geç dönemlerde baharat ticaretinin sömürgeciliğin ana kaynağı olduğu söylenir.

Görünüşte baharatlar hikâyesi, baharat ticareti ve pazarlama faaliyetlerini niteler. Fakat bu hikâye görüldüğünden daha farklı değerlendirmeler içerir. Bu durum bir anlamda baharat pazarlamasının “stratejik kontrol” boyutunu işaret eder. Ayrıca baharat pazarlamasında baharatlar, geleneksel arz-talep ekonomisinin ötesinde bir arzu ekonomisi ve insanları isteklendirme kapsamında, rasyonel ihtiyaçları da aşan ve daha çok duygusal ve psikolojik ihtiyaçlara odaklı karşımıza çıkar.

Bu nedenle baharat pazarlanması, sadece ürünlerin satışı ile ilgili olmakla kalmamakta, satılan ürünler etrafında oluşturulan yeni hikâyelerin tekrar üretimiyle ilgili olmaktadır. Şu an baharat hikâyeleri “lokantalar” düzeyinde üretilmeye devam etmektedir. Özellikle etnik ve sokak lezzetleri sunan lokantaların baharat ticaretini ve pazarlamasını açıklamaya yönelik kullanılması ve lokantalar yemek sunan mekânlar olmaktan daha fazla, baharatların yeni hikâyeleri üreten mekanları nitelendirmektedir.

1. İnsanlık ve Medeniyet tarihinde Baharatlar

İnsanlık ve medeniyet tarihinde baharatlar çok farklı şekillerde görülür. Günümüzde daha çok mutfak kültürlerinde, yemek yapma, pişirme ve lezzet artırıcı noktada ağırlıklı değerlendirilir (Wilkins, 2015).

Baharatlar, tomurcuklar (karanfil), kabuk (tarçın), kökler (zencefil), meyveler (karabiber), aromatik tohumlar (kimyon) ve hatta bir çiçeğin stigma'sı (safran) şeklinde olmaktadır. Yani baharatlar tohumların, meyvelerin, köklerin, kabukların dolaylı veya dolaysız kullanımıyla, çokça yiyeceklere tat, koku ve bazen de renk katmak amacıyla kullanılmaktadır. Böylece yemeklere bir kıvam, lezzet, zenginlik veya mutfaklara itibar katacağı düşünülür (McGee, 2004). Ancak baharatları sadece bu yönde dü-

şünmek ve ele almak eksik olur. Dolayısıyla baharatlar ekonomik-politik ve siyasi olarak tartışmak gerekir.

Baharatlar dünya tarihinde ticaret ve ekonomi açıklamalarında önemli bir yer işgal eder (Ben-Mrad, 2005, s. 11-15) ve özel olarak bu ticaret ve ekonomiyi vurgulamaya yönelik “baharat yolu” adlandırılması yapılır (Keay, 2007). Baharat yolu Asya’dan Avrupa’ya uzanan ve kültürel, sosyal ve siyasi etkileşimleri yönlendiren, devlet ve toplumların pozisyonlarını belirleyen en belirgin ticari yoldur. Bu yol coğrafyaların baharatla birlikte anılmasını ve medeniyet arası etkileşimi oluşturur. Yani baharatlar yemek kültürleri, tarifleri, pişirme teknikleri ve etkileşimleri yanında, başlı başına bir insanlık ve medeniyet formülünün parçası olmaktadır.

Öte yandan tarihte baharat yolu güzergâhları da ister istemez bir çatışma ya da uzlaşma alanı olmuştur (Khan, 2018, s. 131-13). Neredeyse, örneğin Orta Çağ Avrupasında karabiber, tarçın, karanfil gibi baharatlar, altınla boy ölçüşebilecek düzeyde tutulması, ekonomik gücün kaynağı görülmüştür. Bu nedenle baharat yolu güzergâhında yer alan devletlerin ve milletlerin ittifakla itibar ettiği baharat ticaretini ve yapan tacirlerin “el üstünde” tutulmasına yol açmıştır. Tacirlerin Doğu Asya’nın özellikle Hindistan’ın derinliklerinden getirdikleri baharatlarla Hindistan ve Doğu Asya’ya erişim olanakları araştıran “öncü kâşifler” olarak görülmüştür (Halabi, 2003, s. 95-98).

Avrupa Orta çağı boyunca baharatlar odak bir ürün olarak, özellikle MS. 1000’den itibaren Portekizlilerin Moluccas’ı, Baharat Adaları (1513) keşifleriyle tarihe çakılmıştır: (Donkin, 2003) “Doğu’nun baharat hazinesi” olarak anılan Baharat Adaları, Endonezya’nın doğusunda bulunan Maluku (Moluk) takımadalarını ifade eder (Bellwood, 2019). Bu takımadalar, örneğin karanfil ve hindistan cevizi gibi değerli baharat kaynaklarının doğal yetişme alanı (Czarra, 2009) ve yüzyıllar boyunca Avrupalıların egzotik merkezi olarak görülmüştür (Freedman, 2008, s. 7).

Beri yandan Baharat Adaları tarihte coğrafi keşiflerin ilham kaynağı olarak, Avrupalı devletlerin baharat ticaretinde üstünlük sağlamak için yeni deniz yolları keşiflerini de hızlandıran ana faktör olmuştur. Portekiz, İspanya, Hollanda, Fransa ve İngiltere gibi birçok Avrupa ülkesi, Baharat Adaları kontrolü için yaptığı mücadele, ticaretin stratejik (geleceği hükmedici) olarak şekillenmesini desteklemiştir. Dolayısıyla bu durum Baharat Adaları sadece birer ticaret değil, aynı zamanda uluslararası ilişkileri ve jeopolitik gelişmeleri anlatmak için anahtar bir coğrafya haline getirmiştir. Bugün, bu adalar hala benzersiz doğal güzellikleri ve zengin kültürel mirası ile tanınmakta ve kültürel araştırmacılar için cazip bir yer olmaktadır.

Şunu da eklemek mümkündür; Orta Çağ ve Rönesans Avrupasında, adalardan elde edilen baharatlar, Avrupa mutfak alışkanlıklarında yarattığı

devrim, yemeklere lezzet katma yanında, gıdaların daha uzun süre saklanması ve tıbbi amaçlarla geniş bir alanda kullanımıyla yeniden şekillenmiştir (Ravindaran, 2017). Bu nedenle, baharatların Ortaçağ Avrupasındaki önemi sadece gastronomik olmamaktadır.

Ama baharatların esas önemi, güç ve saygınlık unsuru olarak ele alınmasıdır. Baharat ticareti, devletlerin zihinlerini, toplumlarını, politikalarını ve endüstrilerini yönlendirirken, örneğin Avrupa devletlerinin baharat yolu güzergâhında hâkimiyeti artırmak amacıyla sömürgecilik (kolonizasyon) çalışmalarını desteklenmesi, baharatların sağlık ve tıp endüstrilerinde kullanımını gölgede bırakmış, üstelik bu durum politik egemenlik temsiliinde rol oynamıştır. Hatta daha da ileri giderek baharatlar, altın ve gümüş kadar değerli bir ticaret metaı olarak değerlendirmiş ve ticaretten elde edilen kazançlar da şehirlerin, devletlerin zenginliğine ve yükselişine katkı sağlamıştır.

Özetle, baharatlar, sadece mutfakta, yemeklerde kullanılan malzemeler, ürünler ve metalar olmaktan çok daha fazla, insanlık ve medeniyet tarihinin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi olarak şekillendiren, görünürde gıdalardan içeceklerle, kokulu yağlardan parfümlere, kozmetiklerden ilaçlara kadar endüstrilerin politik olarak şekillenmesini sağlayan stratejik bir ölçü olmuştur.

1.1. Baharatın Tarihi

Baharat tarihi, antik çağlar ve medeniyetler ile birlikte ele alınır (Anderson, 2023). Antik Mısırlılar, Mezopotamyalılar, Hintliler, Çinliler, Ortadoğu ve Asya medeniyetleri baharatları, hem mutfaklarda, hem tıp ve kozmetik alanında yaygın olarak kullanmıştır (Bellamy, & Pfister, 1992). Antik Mısır’da kimyon, kişnişin ve nane mezar kazılarında bulunması bunu göstermiştir (Janick, 2000, s. 23-39).

Ayrıca Orta Çağ Avrupa tarihinde baharatlar, soylular için bir statü sembolü de olmuştur ve Venedik gibi ticaret şehirlerin baharat ticaretiyle ün kazanmasına yol açmıştır (Kostof, 1999). Bu dönemde baharatlar, örneğin karabiber, tarçın, zencefil ve karanfil gibi türler, MS 1000’li yıllarda Asya’dan Orta Doğu ve Akdeniz’e uzanan ve “Baharat Yolu” olarak bilinen deniz ve kara yolları boyunca ticareti yapılan önemli metalden biri haline gelmiştir (Heyd, 1975). Rönesans dönemi Avrupa’sında ise baharatlar, yiyecekleri koruma ve lezzetlendirme işlevleriyle ön plana çıkmıştır. Özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda, Avrupa’dan Hindistan ve Uzak Doğu’ya doğrudan deniz yoluyla ulaşım sağlama çabası, “Keşifler Çağı”yla birlikte ticaretin siyasi bir içeriğe dönüşmesine ve sömürgecilik çalışmalarına ivme kazandırıcı bir işlev üstlenmiştir (Shim & Kim, 2003, s. 37-64). Örneğin Vasco da Gama’nın Hindistan’a ulaşması ve Christopher Columbus’un

Amerika'yı keşfi, baharat ticareti rotalarını etkileyerek, sömürgecilik çalışmalarını desteklemiştir (ayrıca bkz. Irwin,1992).

Genel itibariyle insanlık tarihinin en eski, en etkileyici ve en büyüleyici ürün olarak baharatlar tarihi erken dönem, Orta Çağ ve erken modern dönem olarak üç ana dönemde incelenir: (Gidwani, Bhattacharya, Shukla, & Pandey, 2022, s. 3065-3077)

Tablo 1: Baharatlar tarihinde üç ana dönem

Dönem	Motivasyon	Çerçeve	Açıklama
Erken dönem	Doğal	Gıda lezzetlendirme ve koruma	Arkeolojik buluntular baharat kullanımının günlük hayatın içinde olduğunu işaretler.
Orta çağ	Ekonomik	Baharat Yolu	Ticaretin kıtalararası etkisiyle baharatlar kıymetli madenlerle boy ölçüşecek nitelik olduğunu işaretler
Erken modern dönem	Siyasi	Keşifler ve kolonizasyon	Yeni keşiflerle baharatların sadece ticareti değil, siyasi bir nitelik kazandığını işaretler.

Baharatların kökenine dair en eski izler erken döneme ilişkindir, özellikle Ortadoğu ve Asya buluntular bunu destekler. Bilinen en eski yazılı kayıtlar, Mısır'da yapılan arkeolojik kazılarda elde edilmiş ve baharatların gıdalarda kullanımı ispatlanmıştır. MÖ. 3500 yıllarına ait kayıtlar, hardalın hem yemeklere lezzet katan bir çeşni, hem de gıdaları koruyan bir madde olarak kullanıldığını göstermiştir. Yine benzer şekilde Mısır'da MÖ. 2500 yıllarında mumyalamada, başta nane olmak üzere çeşitli baharatların kullanıldığı bilinmektedir. Bu durum, baharatların eski Mısırlılar için gerek günlük yaşantıda gerek tıbbi uygulamalarda önemli bir ürün olduğunu ortaya koymaktadır (Abou el-soud, 2010, s. 82-86).

Baharat tarihinin Orta Çağ dönemi, ekonomik amaçlı baharat kullanımıyla ele alınır. Bu dönem baharat ticaretinin önem kazandığı ve kıtalar arası ilişkilerde belirleyici olduğu bir dönemdir (Turner, 2005, s. 123-145). Dolayısıyla baharatlar çeşitli medeniyetler arasında ekonomik ve kültürel alışverişin odağını oluşturur, Hindistan'dan başlayarak, Arap Yarımadası ve Akdeniz üzerinden Avrupa'ya kadar uzanan baharat yoluyla yapılan baharat ticaretinde, özellikle Avrupa'da en çok talep edilen ve fiyatı yüksek ürün olarak Hindistan'dan gelen çeşitli baharatlar örneğin biber, tarçın, kimyon, hindistan cevizi, zencefil ve karanfil ve safran oldukça değerli hale gelmiş ve ticaretin en önemli metaı arasında yer almıştır (Bose, 1997).

Hint baharatlarına dair en eski kayıt, MÖ. 6000'ler civarında "Rig Veda metinleri"nde bulunur ve bu Hindistan'ın baharat tarihindeki köklü

yerini göstermektedir.¹ Erken modern dönem ise, Avrupa'nın deniz aşırı keşiflerle yeni baharat ticaret yollarını keşfetmeye başladığı dönemi niteler. 15. yy. ikinci yarısından 18. yy. ikinci yarısına kadar geçen yaklaşık üç asırlık dönemi kapsayan erken modern dönem, Amerika'ya geç gelen bir ticari ürün olarak baharatların 19. yy. kadar önemini korunduğu ve devam ettirdiği bir dönemi ifade eder.

Bu dönem, baharatların artan ekonomik değerine bağlı Avrupalı devletlerin yeni keşifler yapılmasına ve yeni rotalar araştırmasına bağlı siyasi olarak değerlendirilir. Ayrıca bu dönem Batı toplumlarının ekonomik ve siyasi stratejilerinde önemli bir parçasını oluşturan baharatları, elde etme ve ticaretinde söz sahibi olma konusunda rekabet ve mücadeleleri şekillendirir. Öte yandan tacirlerin baharat ticaretiyle büyük güç elde etmesi örneğin Venedik gibi ticaret şehirlerin, servet birikimine önemli merkezler haline getirmiştir. Dolayısıyla baharatlar, tarih boyunca doğal, ekonomik ve kültürel süreçlerin odağında olmuş, şehirlerin oluşmasında, medeniyetlerin gelişiminde belirgin bir rol oynamıştır.

21. yy.'a geldiğinde baharat kullanımları tüm kıtalarda gıdaları lezzetlendirmenin ve korumanın çok ötesinde, her alanda ticareti olgunluk düzeyine erişmiştir. Yani, baharatlar geleneksel mutfak kullanımının ötesine geçerek, tüm dünyada ticari anlamda önem kazanmış, farklı sektörlerde yenilikçi ve yaratıcı şekillerde kullanılmaya başlanmıştır. Bu gelişmeler, baharatların sağladığı aroma ve özellikleri farklı alanlarla bütünleştirilerek, ürün değerini ve çekiciliğini artırma noktasında değerlendirilmiştir.

Öne çıkan örneklerden biri, İngiliz cilt bakımı ve kozmetik markası Molton Brown'un, karabiberi, zencefil, kimyon ve kişniş ile harmanlayarak "erkeksi ama baskın olmayan" bir seri ürünler üretmesi olarak incelenebilir (<https://www.moltonbrown.com>). Bu ürünler, baharatların sadece tatlandırıcı değil, aynı zamanda cilt bakımında yenilikçi bir bileşen olduğunu göstermektedir. Bu durum, modern müşterilerin koku ve doku nüanslarına olan ilgisini arttığı ve marka talebinde önelediği düşünülebilir. Benzer şekilde, Jo Malone of London gibi parfüm ve mum üreticileri de baharatların bu çok yönlü çekiciliğinden hareketle, Hindistan cevizi ve

1 Rig Veda metinleri ağırlıklı olarak dini ilahiler, dualar ve ayinler içerir ve eski Hint edebiyatının en önemli metinlerinden birini oluşturur. MÖ. yaklaşık 1500-1200 yıllarına tarihlenir. Sanskritçe yazılan bu metinler, Hindistan alt kıtasında MÖ. yaklaşık 1500 ila 500 yılları arasında, en eski Hint uygarlığını ve Hinduizm olarak bilinen inanç ve yaşam tarzını oluşturur. Veda metinlerine (Rigveda, Samaveda, Yajurveda ve Atharvaveda) bağlı adlandırılan Vedik dönemi dini ve kültürel yaşama dair kapsamlı bilgiler sunar. Fakat "Rig Veda metinleri"nde doğrudan ve ayrıntılı bir şekilde baharatlar anlatılmaz, detaylandırılmış tarifler veya kullanım pratikleri ele alınmaz. Daha çok tarım, bitkiler ve doğal unsurlarla ilgili bazı anlatımlar üzerinden çıkarımlar yapılır. Hindistan'ın baharat zenginliği ve kullanım alışkanlıkları, daha sonraki Ayurvedik metinlerde ve sağlık sistemlerinde güçlü bir şekilde işlenmiştir. Yine de "Rig Veda"da baharatlar, genel olarak bitkilerin ve doğanın, Vedik kültürde önemini gösterir. Yani, baharatlar Rig Veda metinlerinde dolaylı ve kültürel bağlam içinde değerlendirilir (bkz. Deepika, Navneet, & Prabhat, 2007, s. 281-298).

zencefil gibi baharatları harmanlayarak müşterilere eşsiz kokular sunmaktadır (<https://www.sephora.com>). Şirketin ilk parfüm markaları hala popülerliğini korumakta, marka baharatlarla gelen çekiciliği ve sürekli yenilenen talebi simgelemektedir. Bu, aynı zamanda, geniş yelpazede duyuusal bir deneyim sunma potansiyelini de ortaya koymaktadır.

1.2. Baharatlarla Üstelenen Rol: Sömürgecilik

Baharatlar, insanlık tarihinde farklı işlevleriyle dikkat çeker (Jiang, 2019, s. 393-411). Çoğu zaman baharatlar mutfak kültürlerinde yemekleri tatlandırma ve lezzetlendirme için kullanılmış, farklı kültürlerin kendine özgü yemek çeşitliliklerinin etkilemesine yol açmıştır. Öte yandan birçok baharatın sağlıkla ilgisi ve etkisi, örneğin sindirim sistemini destekleyici, antiseptik özellikleri sayesinde yaraların temizlenmesinde veya bulaşın önlenmesinde tıbbi olarak değerlendirilmiştir veya baharatların mide rahatlatıcı ve sindirimi kolaylaştırıcı etkileriyle, tedavi edici (terapötik) nitelikleriyle ön plana çıkmış, beden sağlığını dengelemeye yardımcı olarak kullanılmıştır (Dalby, 2002). Zencefilin mide bulantısına iyi gelmesi veya kimyonun sindirimi kolaylaştırması yahut geleneksel Türk kültüründe nane ve limon kabuğunun doğal tedavi yöntemleri arasında itibar görmesi, baharatları tıbbın bir parçası haline getirmiştir. Hatta baharatların kişilerin kendilerini enerjik hissetmesine yönelik destekleyici örneğin tonik ve afrodisyak olarak keşfi, bir ileri noktaya taşımıştır. Tüm bunlar baharatların insanlık tarihinde gastronomik bir üründen daha fazlası haline getirmiştir.

Bu nedenle baharatlar, tarih boyunca ekonomik ve kültürel etkileşimlerde merkezi bir rol oynamıştır. Egzotik diyarlarda yaşayan insanlar ve özdeşleşme hikâyeleriyle ilgi çekmiştir. (Morton, 2000). Baharatların geldiği yerler, taşıdığı kültürel ve tarihi derinlik, büyüleyici hikâyelerin kaynağı olmuş, bu da baharatları çekici kılmış (Freedman, 2008) ve toplulukların haz arayışında önemli bir bağlantı yaratmıştır (Pollard, 2013, s. 1-23).

Öte yandan baharat hikâyeleri, Doğu-Batı medeniyetlerini birbirine bağlarken, geniş manada girişimci kültürünün veya dar anlamda tacirler arasında büyük ticaret ağlarının oluşmasına sebep olmuştur (Dotson, 1994). Ticaret ağıyla yaratılan ekonomik ve kültürel alışveriş zemini farklı toplumlar arasında bilgi, gelenek ve fikir paylaşılmasına olanak sağlamıştır. Özellikle 1513 yılına kadar süregelen süreçte baharatlar Avrupa'nın ticaret ve ekonomik yapısını derinden etkilemiştir.

Baharat ticareti, hem tacirler için büyük bir servet kaynağı olurken, hem yeni ticaret yollarının keşfedilmesine ve buna bağlı olarak küresel ticaret ağların gelişmesine zemin hazırlamıştır. Önceden de vurgulandığı gibi, Portekizlilerin 1513 yılında Baharat Adaları'nı keşfi, baharat ticareti dinamiklerini değiştirerek yeni ticaret rotalarının ve ekonomik ilişkilerin

kurulmasında, örneğin Hindistan cevizi ve karanfil gibi ürünler üzerinden Avrupa'nın ticaret politikalarını şekillendirilmesine önemli olmuştur. Bu nedenle baharatlar, lüks tüketim malları arasında ekonomik bir değer olarak ciddi bir önem kazanmıştır (Milton, 2000).

Dönem Avrupasında baharatlara ilişkin oluşan yüksek talep, baharat ticaretinin tarihsel önemini bir kat daha hatırlatmış, yeni ticaret yollarının araştırılmasına ve Asya, Afrika ve Avrupa arasında bilgi ve kültür alışverişine hız kazanmıştır. Dolayısıyla, baharatlar, sadece bir ticaret metaı olmanın ötesine geçerek, medeniyetler arasında küresel bir ürün haline gelmiştir (Czarra, 2009). Bu dönemde baharatlar, Avrupa için neredeyse, bir statü sembolü haline gelirken, etkileri itibariyle de ekonomik sosyo-kültürel bir etkileşim yaratmıştır. Bu etkileşim, sadece olumlu olarak değil, olumsuz olarak da bir akış yaratmış, hatta medeniyetler arasında köklü kopuşların kaynağını oluşturmuştur. Yani baharatlar Avrupa'nın sömürgecilik hareketinin ilk dönem kaynağı olmuştur. Sömürgeciliğin ismi özellikle karanfil, tarçın, muskat ve karabiber gibi baharatların ticareti, eylemin ismi de ticari talebi karşılamak için Avrupa'nın yaptığı keşifler olarak tanımlanmıştır. Bu Orta Çağ ve sonrası Avrupasında sömürgecilik faaliyetlerini yönlendirme ve meşrulaştırma gerekçesi olarak sunulmuştur (Parthesius, 2010).

Baharatların yüksek ticari değeri, Doğu'nun zenginliklerini kontrol etme arayışına ilişkin 15. ve 16. yy.'da Portekiz ve İspanyol denizcilerin öncülüğünde yeni deniz yolları keşfedilmesi, örneğin, Christopher Columbus'un Batı'ya doğru yelken açarak Hindistan'a ulaşma çabası, esasen Hindistan baharatlarına erişim amacını taşıdığını da düşündürmüştür (Sharangi, 2018). Bu türden keşifler, dünyanın dört bir yanında yeni toprakların keşfedilmesi aracı olmuştur.

Fakat baharatlarla sağlanan ekonomik kazanç, keşiflerin ötesinde Avrupa'nın sömürge faaliyetlerini özellikle Baharat Adaları üzerinden diğer bölgelerin kontrolü, hatta Avrupalı güçlerin kendi içinde kanlı mücadeleler şeklinde yansıtmış ve çatışmalara ivme kazandırmıştır. Böylece, baharat ticareti üzerinden elde edilen zenginlik ve güç, Avrupalı devletlerin sömürge imparatorlukları kurma mücadelesini motive etmiştir (Turner, 2004). Fakat baharat ticaretinin Avrupa sömürgeleri üzerindeki asıl etkisi, yerli toplumların sosyo-kültürel ve ekonomik yapılarında önemli değişiklikler ve dönüşümler yaratmasıdır. Avrupa merkezli bir kültür oluşumu, Asya, Afrika ve Amerika milletlerine nüfuzu, dinî ve dilsel yapılarda köklü ve kalıcı travmalar oluşturmuştur. Baharat ticaretinin ekonomik getirileri, bu süreçte Avrupalı güçlerin sömürgeciliğini besleyen bir düzene evrilmiştir.

Kısaca, "Baharatlarla Biçilen Rol", baharatları sadece ticareti yapılan bir metaı olmaktan çıkarak, egemen güç dinamiklerini şekillendiren, yeni keşif rotalarını belirleyen ve her şeyden önce sömürgeciliği etkileyen

önemli bir öge haline gelmiştir (Freedman, 2004, s. 1-5). Baharatların Avrupa ekseninde ve tarih boyunca oynadığı merkezî rol de gelecekteki dünya tarihini ve ekonomik, kültürel ve politik yapısını derinden etkilemiştir (Gürsoy, 2012).

2. Baharat Ekonomisi

Baharatlar tarihi gösterir ki, baharatlar kıymetli madenler kadar değerli ticari bir üründür. Hatta yarattığı sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasi etkileşimlerle, medeniyetlerin odağını oluşturur. Özellikle Avrupalılar için başlı başına ekonomik bir sistemi niteler. Bu sistemi yürütmek için fiziki olarak köprülerin, yolların ve limanların inşası yapılır. Bu inşalar tacirlerin ve yeni keşiflerin motivasyon kaynağı olur. Bu nedenle baharat ekonomisi, baharat üzerinden yaratılan ekonomiyi, ticareti ve pazarlamayı ifade eder.

2.1. Baharat Ticareti: Hikâyelerin Kurulması

Baharat üretimi, ticareti ve tüketimi ekonomik ve sosyo-kültürel vurgular kadar, “stratejik kontrol” sağlamaya yönelik kullanılması, ticaret yolları ve üretim bölgeleri üzerinde siyasi egemenlik kurma çabalarını ve kültürü ifade eder (Bradley, 1988, s. 133-148). Bu çabalar ve kültür gücü elde etme ve koruma amaçlı, kaynakların ve araçların kullanılmasıyla ilgili işbirliği ve diplomatik stratejilerin etkilenmesidir. Stratejik kontrol devletlerin, toplulukların, insanların güçlerini daha da artırma fırsatı sağlar. Bu açıdan tarihte güç sahibi olmak için baharatların ticareti ve yolların kontrolü ve kullanılması özellikle önemsenmiştir. En çok da Avrupalıların yenedünya keşifleri ve toprak edinmeleriyle gelişen sömürgecilik açısından değerlendirilmiştir (Schrieke, 1956).

Baharat ticareti hikâyeleri farklı toplumlar ve kültürler arası etkileşimlerle olumlu-olumsuz olarak iki yönlü kendini gösterir: Her şeyden önce baharat ticareti Doğu-Batı dünyalarını yakınlaştırma, yeni tatlar, yemek tarifleri ve pişirme teknikleriyle tanıştırma, mutfak kültürlerini zenginleşme yönünde bir katkı sağladığı düşünülür. Buna ilişkin coğrafyaların, kentlerin, limanların canlanmasına ve ekonomik büyümelerine olanak sağlar. Sağlanan kazanç, ticaretin daha da gelişmesine ve baharat ekonomisinin güçlenmesine olanak tanır (Van Niel, 1998, s. 291-293). Doğal olarak bu durumun baharatla gelen ekonominin getirisini paylaşma konusunda mücadeleleri gün yüzüne çıkarır. Yani baharat ticaretinde üstünlük sağlamak amacıyla yaşanan mücadeleler ve çatışmalar olumsuz olarak değerlendirilir. Hatta baharat ticaretiyle vurgulanan tıp ve sağlık yararı, tam tersi yeni hastalıkların yayılmasına ilişkin zıt bir yön olarak da ifade edilir. Bu nedenle baharat ticareti hikâyelerin olumlu-olumsuz yeniden kurulmasına neden oluşturur.

Daha çok ön alınan hikâye baharatların ekonomik olmaktan öte, coğrafi keşiflerin yapılmasına, kültürel etkileşimlerin artmasına ve dünya ekonomisinin şekillenmesine veya ivme kazandırmasına yönelik önemsenmiştir. Hatta baharatların yarattığı ekonomi, günümüz dünyasının farklı bölgelerini birbirine bağlayan geniş ticaret ağını nitelemek için söz edilen “ekonomik küreselleşme”yi tetiklediği bile söylenebilir veya ekonomik küreselleşmenin erken aşaması hikâyelerinin temelini oluşturabilir (Flynn, & Giráldez, 2008, s. 359-387).

2.2. Hikâyeler için Geri Plan Analizi: Arzu ekonomisi

Baharat ticaretinin en görünür etkisi, dünya insanların yeni mutfak deneyimlerinin keşfi ve yeme alışkanlıklarında yarattığı “arzu” olarak vurgulanır. Doğal olarak bu durum toplumların yemek hazırlama, yeme ve sunum biçimlerinde yaratılan köklü değişiklikleri açıklar. Yani baharat ticaretinin görünürdeki etkisi “arzu ekonomisi” olarak ortaya çıkmaktadır.

İnsanlık tarihi boyunca, “arzu”, toplumlar üzerinde büyük etkiler yaratan, keşifler, sanatsal üretimler ve ticaret yollarının gelişimini sağlayan temel bir motivasyon kaynağıdır. Özellikle toplumdaki insanları şekillendirirken, ekonomik-kültürel dinamikleri ve kontrol gücünü de gösterir.

Arzu ekonomisi istekler, ihtiyaçlar, beklentiler ve duygusal tepkiler etrafında şekillenen bir mekanizmayı tanımlar. Bu geleneksel arz-talep ekonomisinin ötesinde, insanların isteklendirme veya rasyonel ihtiyaçlardan çok, duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarına odaklı düşünülür (Deleuze, 1994, s. 61-65; Yuran, 2014). Yani arzu ekonomisi, günümüz “tüketim toplumu” dinamiklerini açıklar (Baudrillard, 2008). Bu vurgular dünkü “baharat ticareti”nin bir yansıması olarak da kabul edilebilir. Dolayısıyla baharat ticareti, tarih boyunca ekonomik kazanç sağlamanın ötesinde arzu ekonomisinin erken dönem örneği olarak karşımıza çıkar. Çünkü Avrupa Orta Çağ ve Rönesans döneminde baharatlar, sadece yemekleri lezzetlendirme ve koruma amaçlı kullanılmamış, aynı zamanda statü ve saygınlık sembolü olarak görülmüş, arzu ekonomisinin hazırlayıcısı olmuştur.

Düşünüldüğünde, baharatlar egzotik ve nadir bulunmaları nedeniyle büyük bir arzu kaynağı (Freedman, 2004) ve insanların duygusal ve psikolojik tatminlerini karşılamaya yönelik ticari bir üründür. Yani baharatlar arzuların ele avuca gelen ticari bir nesnesi olmaktadır. Burada baharatların nadirliği, güçlü arzu nesnesi haline gelmesi ve lüks mallar kategorisinde ele alınmasının etkisi hemen görülebilir. Hatta döneminde üst sınıf Avrupalılar için baharatlar, sosyal bir statüyü ifade etme yolu da olmuştur. Baharatlarla hazırlanan yemekler ve ziyafetler, güç, zenginlik ve arzunun sembolü haline gelmiştir. Bu durum, baharat ticaretinin sosyo-kültürel ve duygusal güdülerle ele alınmasına yol açmıştır. Dolayısıyla baharat ticareti,

günümüz “tüketim toplumu”nun oluşmasında erken dönem örneği olarak, sadece baharatların işlevine ilişkin değil, daha ötede sembolik, simgesel ve duygusal anlamlarıyla tipik bir arzu ekonomisinin inşasını sağlamıştır (McCants, 2007, s. 433-462).

Ayrıca, baharat ticaretinde ilgiyi sürekli canlı tutmak için, deneyim ve yenilik unsurlarını kullanma, ayinleri (ritüelleri) geliştirme, tıpta ilaç olarak ele alma ve güzellik ürünü olarak sunma baharatlara olan arzu ve çekiciliği belirler. Yani baharat hem ekonomik hem de duyguları şekillendiren ve yönlendiren, arzu ekonomisinin temeli olmaktadır (Freedman, 2004).

Smith’in makul bir biçimde dile getirdiği gibi, dünya tarihini en fazla etkileyen olayların ikisi, Christopher Columbus’un Amerika kıtasını keşfi ve Vasco da Gama’nın Afrika’nın etrafından dolaşarak Hindistan’a ulaşmasıdır. Bu iki keşif, neredeyse eşzamanlı olarak gerçekleşmiş ve dönemin Avrupa’ında büyük bir yankı uyandırmıştır (Smith, 2016). Görünüşte keşif olan bu durumun ardında yatan temel motivasyon ise, baharatları Avrupa’ya getirme yollarını bulma ve fetih arzusu olarak çıkar. Çünkü dönemin dünyasında baharatlar, bir yandan hem gıdalara lezzet verme ve korunma açısından fiziki hem de toplumda sembolik, simgesel ve sosyal statü olarak duygusal ve psikolojik önem taşımaktadır.

Sonuçta fiziki olanın duygusal olarak hikâyeye alınması, arzu ekonomisinin geri planını oluşturur. Avrupa’nın baharatlara olan ilgisi de gıda alışkanlıkların ötesinde, keşif ve fetih çağı açan ve ticaret yollarını yeniden tanımlayan bir serüveni niteler. Yani baharatlara duyulan tutku, Avrupa’nın sınırları dışında, yeni toprakları keşfetme ve buralarda hakimiyet kurma hikayelerinin motivasyon kaynağını oluşturur. Diğer bir deyişle, baharatlara bağlı yazılan arzu hikâyeleri tarihsel süreçleri, toplumsal şekillenmeyi ve ekonomik-politik değişimleri doğrudan ve derinden etkileyerek, insanlık ve dünya tarihine farklı bir yön kazandırır (Kronld, 2008).

Dolayısıyla Avrupalı güçlerin baharatlar için çıktığı bu serüven, dünyanın demografisinde, siyasetinde, kültüründe, ekonomisinde ve ekolojisinde köklü bir değişimler yaratırken, yeni ticaret yollarının keşfi ve kontrolüyle, Avrupa’nın ekonomik ve politik gücünü perçinlemiş, farklı kültürler ve toplumlar üzerinde etkisini genişletmiştir. Bu durum, aynı zamanda Avrupa’nın sömürgeleştirme girişimlerinin itici gücü olmuştur (Norton, 2006, s. 660-91). Bugünkü toplumlara dönüştürülmesine, politik ve sosyal yapıların etkilenmesine ve büyük değişimlerin yaratılmasına ön ayak olmuştur (Turner, 2004).

2.3. Hikâyelerin Yeniden Kurgulanması: Baharat Pazarlaması

Baharatların sadece “yararlı” olması değil, bir şekilde “harika” olduğu fikri, beraberinde daha sistematik modern bir çalışma çerçevesi oluşturur: (Sharangi, & Pandit, 2018) “Baharat pazarlaması”. Baharat pazarlanması sadece ürünlerin satışı ile ilgili olmayıp, satılan ürünler etrafında yeni hikâyelerin üretilmesi ve üretilen hikâyelerin tekrarlarla güçlendirilmesi demektir (Boje, 2008, s. 1454-1458). Dolayısıyla baharat pazarlaması, baharatlar etrafında yeni efsanelerin, hikâyelerin ve anlatıların yaratılması ötesinde, eksik, abartılmış veya yanlış anlamaların güçlendirilmesine yönelik bir sistemi de tanımlamış olmaktadır.²

Bu sistemde istenen yanlış anlamaların yerinde kalmadığı da muhakkaktır, yani hikâyelerin etkileri hikâyenin kendini aşarak günümüz dünyasını ve tarihi şekillendiren ekonomi-politiğin de belirleyicisi olabilmektedir. Bu durum, modern sömürgecilik girişimlerinin, çeşitli kültürel yapıları ve ekonomik dengeleri kökten değiştirilebileceği şeklinde açıklanabilir (Freedman, 2008).

Baharat pazarlamasında hikâyelerin yeniden kurgulanması, pazarlama stratejilerinin bir parçası olarak yapılır (Hamby, & Brinberg, 2016, s. 498-508). Örneğin baharatın kendisi değil, onun nereden geldiği, nasıl kullanıldığı ve hangi kültürel bağlamda ele alındığı bilinmek istenir ve bu anlamda pazarlama stratejisi çerçevelenir. Bu çerçeve ürüne duygusal ve kültürel bir değer katması ve satın alanın ilgisini çekmesi yanında, yeni bir gerçeklik duygusu oluşturmaya yönelik geliştirilmiş olur.

Tarihsel olarak Avrupalılar, baharat bölgelerine gelmeden çok önce Güney ve Doğu Asya’da benzer bazı hikâyeleri dikkate değerdir:³ Antik çağ boyunca, Eski Dünya’da birkaç kültür tarafından deneyimlenen sınırlı baharat kaynakları gösterir ki, Avrupalıların hiç görmediği yerlerden baharat geldiğini duymaları, bu egzotik topraklar ve halkları hakkında yanlış algılamalara yönelik sayısız hikâyenin ve anlatının yazılmasının kaynağını oluşturur.⁴ Bu tür hikâyeler bazen dine, cennet fikrine, bazen de mükemmellik diyarının temsiline ilişkin genişletilir (Schivelbusch, 1993; Freedman, 2004, s. 1-5).

2 Bazı bilginler bunu, Arap ve diğer araçların ticari ürünlerin menşelerini karartmasına bağlar. Mısırlı ve diğer batılı ticaret ortaklarının, değerli kaynakların önemini gölgelemek önemli bir avantaj sağlar. Örneğin Ptolemaios tacirleri yerel Hint tacirleriyle doğrudan ticari ilişkilere başlasaydı, Güney Arap limanları ticaretinin çoğu kaybedilebilirdi. bkz. Sidebotham, 2011, s. 37.

3 570 yılında geçen Placentialı Thepilgrim Antonius, deniz trafiğinin Hindistan’dan Aila’ya çeşitli baharatlar getirdiğini bildirmektedir. bkz. Sidebotham, 2011, s. 178.

4 Örneğin Araplar ve Persler baharatları katılmış deniz spreyi, denizin derinliklerinden çıkan bir reçene veya deniz yatağında ağaçların köklerinde büyüyen bir yer mantarı olarak düşünmüşlerdir. Bazı Çinliler ise baharatların uyuyan ejderhaların tükürüğü olduğuna inanıyordu. bkz. Dalby, 2002.

Patch'in (1950: 120) "Ortaçağ Yazınında Öteki Dünya Açıklamaları (The Other World According to Descriptions in Medieval Literatur)" kitabından alınan şu pasajda olduğu gibi baharatlar, örneğin tarçın gibi egzotik bitkilerin cennet kokularının bir parçası olduğu şöyle hikâyelendirilir:

"Bu çeşmenin üzerinde, en seçkin meyveleri taşıyan ve baharat kokulu iri bir ağaç vardı. İşte bu Dünya Cennetinde, bir ağlayan ve bir gülen gözü ve çeşitli renklerde bir giysisi olan Âdem vardı. Bahçenin mücevherli bir kapısı ve altın bir tapınağı vardır."

Baharatlar kapsamında geliştirilen veya tekrarlanan hikâyeler Avrupalıların Asya ile ilk kez karşılaştığında, örneğin biber gibi, giderek daha yaygın ve cazip hale gelebilmektedir (Wake, 1996, s. 141-183). Cazibenin kaynağı, bir mutfağı tatlandırmak için baharat kullanımı gibi durmaktadır. Orta Çağ Avrupa yemekleri veya en azından ekonomik açıdan daha rahat sınıfların beğendiği yemekler, çok çeşitli baharatlarla güzel kokularla cazip olmaktadır. Dönemin yemek tarifleri koleksiyonları, Orta Çağ'ın sona ermesinden bu yana Avrupa'nın hiç yaşamadığı kadar baharatlı yemek modası kanıtlarını sunmaktadır. Fakat baharatlara olan yoğun talep, "gastro-nomik" tercihlerin ötesinde farklı ihtiyaçlardan kaynaklanması, bir bakıma yeniden kurgulanan hikâyelerin, gerçek hayatta vücut bulmasına da yol açtığı görülmektedir.

Sık sık hikâyeler baharatların gastronomik amaçları yanı sıra, ilaç yapımında da kullanılması şeklinde genişler. Özellikle baharatların tıpta kullanılmasına yönelik kanıtlar da eşzamanlı vurgulanır. Bu eserlerden biri de yaklaşık olarak MS 65'ten kalma Dioscorides'in "Tıbbi Malzemeler (De Materia Medica)" adlı eseridir. Bu eser çeşitli rahatsızlıkların tedavisi için çeşitli Arap ve Hint baharatlarının ya kendi başlarına ya da bireşimi olarak tıpta birlikte kullanımını açıklar. Örneğin mür ve mür yağı, tarçın ve Çin tarçını, nard, malabatron gibi baharatlar doğu ticaretinin ürünleri olarak, özellikle yaraları temizlemede, enfeksiyonları gidermede, zehirlenmeye karşı önleyici ve panzehir olarak özellikleri nedeniyle değerliydi. Gerçekten de doğu baharatları, Crateuas'ın zehirlenmeyi önlemek için Pontus Kralı Mithridates'e verdiği ve o kadar etkili olduğu söylenen Crateuas'ın ünlü panzehirinin ana bileşenleriydi. Benzer şekilde Theophrastus, biberin panzehir olarak gücüne dikkat çeker (Yaung, 2001, s. 15; Simmons, 2020, s. 277-324).

Dolayısıyla, baharatlar sağlıkta, ilaç ve hastalık önleyici olarak kabul görmesi (Tripathi, 2024, 4-11), dini ayinlerde tütsü olarak yakılması (Peacock, & Williams, 2007) ve parfüm ve kozmetikler için damıtılması (Manniche, 1999) kadar zenginler tarafından hediye ve ödül olarak maddi rahatlığın ve sosyal şöhretin sembollerinden biri olarak görülür. Asıl bura-

da altı çizilmesi gereken, gizemli kökenleri ve yüksek fiyatlarıyla yaşanan baharat tutkusu ve ticareti kontrol etme girişimidir ve bu girişimle Avrupa'nın genişlemesidir (Musgrave, 1981, s. 9-21).

Ayrıca dünün Avrupa'sında baharatlara olan talebin aşırılığı ve bunun moda arayışına yansması, farklı bir lezzetin oluşumuna ve lüks ticaretin büyümesini de etkilediği söylenebilir. Özellikle bu durum tacirlerin biber ve tarçın gibi yaygın baharatları ve amber ve misk gibi daha nadir aromatik ürünleri takip ederek, coğrafi ve ticari keşifler yapmalarını yönlendirmiştir. Sonuçta, baharatlarla yapılan yolculuk dünya tarihini değiştirecek olan imparatorluk misyonlarının vazgeçilmez hikâyesi olmuştur.

Sonuç: Baharatların Hikâyesi Devam Ediyor

Tarihte baharatlar ticaretin değerli bir metaı ya da ölçütü olarak kabul edilir. Hatta bir "altın standardı" işlevini de görür. Özellikle Ortaçağ ve Rönesans dönemlerinde baharatlar kıymetli ve zor bulunan lüks ürünlerden olmaktadır.

Tarih boyunca birçok tacir, toplum, devlet ve imparatorluk, dünya baharat ticaretini kontrol etmek istemiş ve bu amaçla yeni keşifler yaparak ticaret yolları geliştirmiştir. Tacirleri ve kâşifleri yeni ticaret yolları aramaya teşvik etmiş ve böylece dünya üzerindeki keşif hareketlerini hızlandırmıştır. Biber, tarçın, karanfil gibi baharatlar, kıtaları birbirine bağlamış, kültürler arası etkileşimi artırmış ve yeni ekonomik ilişkilerin kurulmasına aracı olmuştur. Böylece, baharat ticareti, ülkelerin ekonomik güçlerini pekiştirmiştir. Yani bu süreç, sadece ekonomik çıkarları değil, siyasi ve kültürel dinamikleri de derinden etkilemiştir. Baharat ticaretiyle elde edilen kazançlar, birçok ülkenin ekonomik koşullarını iyileştirirken, aynı zamanda zenginliğin yarattığı refahtan pay almak isteyen diğer ülkeler arasında gerginlikler ve çatışmalar da yaratmıştır. Ama en çok da bu ticaretin sağladığı zenginlik ve güç, bazı kültürler üzerinde derin olumsuz etkiler yaratmış ve kimi zaman yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Dolayısıyla, baharatlar sadece yemekleri lezzetlendiren ya da koku verici bir unsur olmaktan çıkarak, dünya tarihindeki pek çok önemli olayın ve değişimin merkezi olmuştur (Milburn, 2016, s. 441-464). Yani baharatlar keşifleri, fetihleri, ticareti ve kullanım alanları itibarıyla, dünya hareketlerini biçimlemiş, toplumları şekillendirmiş ve dünya tarihini değiştirmiştir. Özellikle tarçın, karanfil, karabiber, hindistan cevizi ve acı biber baharat ticaretinde altın standardının ölçüsü olmuştur. Birçok denizci ve tacir bu sayede geçimlerini sağlamış ve yığınlarca altın ve diğer zenginliklere sahip olmuşlardır.

Şu an baharatların merkezi rolü "lokantalar" düzeyinde hikayelendirilmeye devam etmektedir (Banerji, 2007). Özellikle etnik ve sokak lezzetlerini sunan lokantalar, baharat ticaretinin yeni adını açıklamaktadır. Bu tür

lokantalar, özgün mutfakları ve kültürel deneyimleri veya hikâyeleriyle, müşterilerini aramaktadır.

Günümüzde, New York, Londra, Amsterdam, Singapur ve İstanbul gibi dünya şehirlerinin merkezlerinde ve hatta küçük kasabalarında bile yaygınlaşan ve son yüzyıldır baharatlar tarihini ışık tutan lokantalar, sadece yemek sunmamakta, aynı zamanda kültürel miras tanıtmaktadır. Czarranın (2009) vurguladığı gibi, etnik lokantalar müşterilere kültürel bir deneyim sunarken, baharatların tarihsel olarak modern dünyaya sunduğu hikâyelerle etkisini tüm şiddetiyle devam ettirmektedir. Böylece, lezzetli yemekler sunma yanında, kültürler arası etkileşimler teşvik edilmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, son yıllarda baharatlarla ilgili yazılan birçok çalışma, örneğin Charles Corn (1999) “Cennetin Kokuları, Baharat: Bir Günahın Tarihi (The Scents of Eden: The History of a Temptation), John Keay (2007) “Baharat Rotası (The Spice Route), Charles Corn (1999) “Tehlikeli Tatlar (Dangerous Tastes), Paul Freedman (2009) “Doğudan: Baharatlar ve Ortaçağ Hayal Gücü (The Taste of Conquest ve Out of the East: Spices and the Medieval Imagination) baharatlar hakkında farklı bakış açıları sunarken, yeni baharat hikâyelerini de önümüze koymaktadır. Daha önce 16.yy’dan 19.yy.’a kadar antik ve erken ortaçağ dünyasındaki egzotik ve değerli baharatlarla ilgili Batı Avrupa ülkelerindeki ticari rekabetin boyutlarını göstermektedir. Özellikle tarihsel dönemde ilgi çeken hikâyeler daha modern kurgulanarak, keşfin sürdürüldüğünü bize anlatır. Yani baharatlar ve baharatların hikâyeleri dünyamızı şekillendirmeye hala devam etmektedir.

Kaynakça

- Abou el-soud, N. H. (2010). Herbal medicine in Ancient Egypt. *Journal of Medicinal Plants Research*, 4(2), 82-86. <https://www.researchgate.net/publication/228634623>
- Anderson, I. (2023). *The history and natural history of spices: the 5,000-year search for flavour*. Cheltenham: The History Press.
- Banerji, C. (2007). *Eating India: an odyssey into the food and culture of the land of spices*. New York: Bloomsbury.
- Baudrillard, J. (2008). *Tüketim toplumu* (çev. Deliçaylı, H. ve Keskin, F.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bellamy, D., & Pfister, A. (1992). *World medicine: plants, patients and people*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Bellwood, P. (2019). *The spice islands in prehistory: archaeology in the Northern Moluccas, Indonesia*, Canberra: ANU Press.
- Ben-Mrad, S. (2005). Spice trade: a history of a fantasy substance. *12th Marketing History Conference Proceedings (CHARM)*, 11-15.
- Boje, D. M. (2008). Storytelling. içinde, Clegg, S. R., & Bailey, J. R. (eds). *International encyclopedia of organization studies (ss. 1454-1458)*. Volume 4. Sage: London.
- Bose S. (1997). *Social history of colonial India*. London: Routledge; Heing B. (2018). *Trade routes to India*. New York, Cavendish Square Publishing.
- Boxer, C. R. (1965). *The dutch seaborne empire, 1600-1800*. London: Hutchinson.
- Bradley, S. K. (1988). Hegemony and strategic culture: american power projection and alliance defence politics. *Review of International Studies*, 14, 133-148. <https://doi.org/10.1017/S026021050011335X>
- Corn, C. (1999). *The scents of eden: a history of the spice trade*. USA: Kodansha America.
- Czarra, F. (2009). *Spices a global history*. London: Reaktion Books Ltd.
- Dalby, A. (2002). *Dangerous tastes: the story of spices*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Deepika, C. Navneet, & Prabhat (2007). Medicinal plants of Rigveda. içinde, Chopra, A.K., Khanna, D.R., Prasad, G., S. D Malik, & Bhotiani, R. (eds.). *Medicinal plants: conservation cultivation and utilization (ss. 281-298)*. Delhi, India: Daya Publishing House.
- Deleuze, G (1994). *Arzu ve zevk* (çev. Akay, A.). *Toplumbilim Dergisi*, 5, 61-65.
- Donkin, R. A. (2003). *Between east and west: the moluccas and the traffic in spices up to the arrival of europeans*. USA: Philadelphia.
- Dotson, J. E. (1994). *Merchant culture in fourteenth century venice: the zibaldone da canal*. New York: Binghamton.

- Flynn, D. O., & Giráldez, A. (2008). Born again: globalization's sixteenth century origins (asian/global versus european dynamics). *Pacific Economic Review*, 13, 3(August), 359-387. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0106.2008.00403.x>.
- Freedman, P. (2008). *Out spices and the of the east: medieval imaginaton*. New Haven & London: Yale University Press
- Freedman, P. (2004). *Spices in the middle ages. history compass*, 2, EU 115, 1-5.
- Gidwani, B., Bhattacharya, R., Shukla, S. S., & Pandey, R. K. (2022). Indian spices: past, present and future challenges as the engine for bio-enhancement of drugs: impact of COVID-19. *Journal of the Science of Food and Agriculture*, 102, 3065-3077. <https://doi.org/10.1002/jsfa.11771>
- Gürsoy, D. (2012). *Baharat ve güç*. İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Halabi, A. (2003). Asian merchants and businessmen in the Indian Ocean and the China Sea (review). *Journal of World History*, 14(1), 95-98. <https://doi.org/10.1353/jwh.2003.0006>
- Hamby, A., & Brinberg, D. (2016). Happily ever after: How ending valence influences narrative persuasion in cautionary stories. *Journal of Advertising*, 45(4), 498-508. <https://doi.org/10.1080/00913367.2016.1262302>
- Heyd, W. (1975). *Yakın-doğu ticaret tarihi* (çev. Karal, E. Z.), Ankara: TTK Yayınları.
- Hobhouse, H. (1987). *Seeds of change: five plants that transformed mankind*. New York: Harpercollins.
- <https://www.moltonbrown.com>
- <https://www.sephora.com>
- Irwin, G. (1992). *The prehistoric exploration and colonisation of the pacific*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Janick, J. (2000). Ancient Egyptian agriculture and the origins of horticulture. içinde, Sansavini, S., & Janick, J. (eds.). *International symposium on mediterranean horticulture: Issues and prospects (ss. 23-39)*. Kahire: ISHS.
- Jiang, T. A. (2019). [Health benefits of culinary herbs and spices](#). *Journal of AOAC International*, 102 (2), 395-411. <https://doi.org/10.5740/jaoacint.18-0418>
- Keay, J. (2007). *The spice route: a history*. Berkeley: University of California Press.
- Khan, N. R.(2018). The spice route: a historical survey. *International Journal of Applied Research*. 4(12), 131-133. ISSN Print: 2394-7500
- Kostof, S. (1999). *The city shaped: Urban patterns and meanings through history*. New York: Thames & Hudson.
- Kronld, M. (2008). *The taste of conquest: the rise and fall of the three great cities of spice*. Reprint. Ballantine Books.

- Manniche, L. (1999). *Scared luxuries: fragrance, aromatherapy, and cosmetics in ancient Egypt*. London: British Museum Press.
- McCants, A. E. C. (2007). Exotic goods, popular consumption, and the standard of living: thinking about globalization in the early modern world. *Journal of World History* 18, 4(December), 433-462. <https://doi.org/10.1353/jwh.2008.0008>
- McGee, H. (2004). *On food and cooking: The science and lore of the kitchen*. New York: Scribner.
- Milburn, O. (2016). Aromas, scents, and spices: olfactory culture in china before the arrival of buddhism. *Journal of the American Oriental Society*, 136(3), 441-464. <https://doi.org/10.7817/jameroriesoci.136.3.0441>
- Milton, G. (2000). *Nathaniel's nutmeg: or the true and incredible adventures of the spice trader who changed the course of history*. USA: Penguin (Non-Classics).
- Morton, T. (2000). *The poetics of spice: romantic consumerism and the exotic*. Cambridge.
- Musgrave, P. (1981). The economics of uncertainty: the structural revolution in the spice trade, 1480-1640. içinde, Cottrell, P. L., & Aldcroft, D. H. (eds.). *Shipping, trade, and commerce: essays in memory of Ralph Davis (ss. 9-21)*. Leicester.
- Norton, M. (2006). Tasting empire: chocolate and the european internalization of meso-american aesthetics. *American Historical Review*. 111, 660-691. <https://doi.org/10.1086/ahr.111.3.660>
- Parthesius, R. (2010). *Dutch ships in tropical waters, the development of The Dutch East India Company (VOC) shipping network in asia 1596-1660*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Peacock, D., & Williams, D. (2007). *Food for the gods new light on the ancient incense trade*. Oxford: Oxbow Books.
- Pollard, E. (2013). Indian spices and Roman “magic” in imperial and late antique indomediterranea. *Journal of World History*, 24(1), 1-23. <https://doi.org/10.1353/jwh.2013.0012>
- Ravindaran, P. (2017). *The encyclopedia of herbs and spices*. Boston, MA: CAB International.
- Schivelbusch, W. (1993). *Tastes of paradise: a social history of spices, stimulants, and intoxicants*, New York: Vintage.
- Schrieke, B. J. O. (1956). *Indonesian sociological studies. Part II*. Bandung: The Hague, V. van. Hoeve.
- Sharangi, A. B. (2018). *Indian spices*. Cham: Springer International Publishing.
- Sharangi, A.B., & Pandit, M.K. (2018). Supply chain and marketing of spices. içinde, Sharangi, A. B. (eds). *Indian Spices*. Cham: Springer.

- Shim, C., & Kim, H. (2003). Historical implications of the spice trade of european powers during the age of the great voyage. *Korean Society for European Integration*, 14(3), :37-64. <https://doi.org/10.32625/KJEI.2023.31.37>
- Sidebotham, S. E. (2011). *Berenike and the ancient maritime spice route*. London: University of California Press, Ltd.
- Simmons, J. A. (2020). Pepper consumption and the importance of taste in Roman medicine. *Ancient Society*, 50, 277-324.
- Smith, A. (2016). *Milletlerin zenginliği* (çev. Derin, H.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tripathi, T. (2024). Spices in Indian history: a multifaceted exploration of trade, medicine and religious practices. *International Journal of Applied Research (IJAR)*, 10 (8), 4-11. <https://doi.org/10.22271/allresearch.2024.v10.i8a.11909>
- Turner, J. G. (2005). The spice trade: a historical perspective. *Journal World Trade*, 39 (1), 123-145.
- Turner, J. (2004). *Spice: the history of a temptation*. New York: Alfred A. Knopf.
- Van Niel, R. (1998). Spices in the Indian Ocean World, and: the organization of interoceanic trade in european expansion, 1450-1800 (review). *Journal of World History*, 9(2), 291-293. <https://doi.org/10.1353/jwh.2005.0106>
- Wake, C. (1996). The changing pattern of europe's pepper and spice imports, c. 1400-1700. içinde, Pearson, M. N. (eds.). *Spices in the Indian Ocean vol. 11, An Expanding World: The European Impact on World History, 1450-1800 (ss.141-183)*. USA: Variorum.
- Wilkins, J. (2015). Good food and bad: nutritional and pleasurable eating in ancient Greece. *Journal of Ethnopharmacology*, 167, 7-10. <https://doi.org/10.1016/j.jep.2014.12.016>
- Yaung, G. K.(2001). *Rome's eastern trade international commerce and imperial policy, 31 BC–AD 305*. New York: Routledge.
- Yuran, N. (2014). *What money wants: an economy of desire*. Stanford, Calif: Stanford University Press.

BÖLÜM 3

TURİST REHBERLİĞİNDE YABANCI DİL ŞARTINA
YÖNELİK ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ

Bahri BAYKARA

GİRİŞ

Günümüzde tüm ülkeler turizmden en fazla ve karlı şekilde pay alabilmek için standartlarını yükseltmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda turizm sektöründe iyi iletişim becerisine sahip yabancı dil bilen çalışanların varlığı bir zorunluluk olarak görülmektedir. Üstelik yabancı dil bilenlere duyulan ihtiyacın giderek artması, birçok ülkenin bu amaçla radikal kararlar almasına neden olmaktadır. Turizm sektörü, özellikle de turizm ülkesi kimliği ile ön plana çıkan ülkelerde, yabancı dil konuşabilen çalışanların ne kadar hayati bir rol oynadığını fark etmiş durumdadır. Bir ülkeyi ziyaret eden turistleri yönlendirmek, onlara gerekli bilgileri vermek, sorularının cevabını açıklamak ve onlara kendi dillerinde hitap etmek turizm sektöründe görevli tüm çalışanların üzerine düşen en önemli görevler arasındadır (Kavanagh, 2015). Aynı bağlamda düşünüldüğünde günümüzde tüm dünyada, yaşadığı ülkede en az bir yabancı dil bilen profesyonel tur rehberlerine yoğun bir talep bulunmaktadır. Tur rehberlerinde aranan temel mesleki becerilere ek olarak artan yabancı dil bilgisi gereksimi de, turizmde küreselleşme sürecinin bir yansımasıdır.

Bilgi aktarımı, insan iletişiminden yaşanan ve iki dil arasında gerçekleşen temel bir süreçtir. Turist rehberliği mesleğinin en önemli niteliklerinden biri dil becerisidir. Ayrıca yabancı dil konuşabilme becerisi bireylerin özgüvenini olumlu yönde etkileyen, turizm fırsatlarını artıran, turizm sezonunu uzatan ve yabancı dil bilen turistlerle yakınlaşmaya yardımcı olan başlıca faktörlerden biridir. Başka bir deyişle bu dilsel yeterlilikler turizmin gelişimini destekleyen çok önemli bir unsurdur (Hall ve Tucker, 2004). Küresel turizmin yaygınlaşması ve güçlenmesiyle birlikte yabancı turistlere yurt içi ortamda rehberlik edecek yabancı dil konuşan rehberlere olan talep artmış ve giderek çeşitlenerek farklı, daha spesifik alanlara yayılmaya başlamıştır. Dolayısıyla hizmet üretiminin interaktif bir şekilde gerçekleştirildiği turizm faaliyetlerinde turist rehberlerinin becerileri önemli bir aracı rol oynamaktadır. Bilgiyi etkili, doğru ve akıcı bir şekilde paylaşabilmek ise etkili, başarılı ve interaktif iletişimi kolaylaştırmaktadır. Turist rehberinin bu süreçte istenilen iletişim ilişkisini kurabilmesi ve mesleki niteliklerini koruyabilmesi için bu beceriye önem vermesi gerekmektedir (Li, 2016). Tam da bu nedenle turist rehberinin niteliklerinin değerlendirilmesi gerektiğinde yabancı dil becerisinin temel bir kriter olduğu vurgulanmaktadır.

Turizm ve Yabancı Dil Arasındaki İlişki

Turist rehberleri dünya çapından farklı dil düzeylerine sahip insanlarla çalışarak turizm sektörü içinde önemli bir rol oynamaktadırlar. Uluslararası turistler kendi ülkeleri dışında bir ülkeye turizm amacıyla gittiğinde

veya anadil dışında bir dilde iletişim kurulması gereken durumlarında en az bir yabancı dil bilmek geniş çapta iletişim kurmamıza yardımcı olmaktadır. Turist rehberleri için de durum aynıdır. Gezilen ülke için yabancı dil sayılan bir dili konuşan bir kişi ülkeyi ziyaret ettiğinde kültürel bilgilerin aktarımı, alışveriş, sohbet ve gündelik pratik deneyimler en az iki kişinin katılımıyla ortak şekilde konuşulan bir dilin bilinmesi gerekliliğine dayanmaktadır (Moufakkir ve Kelly, 2010).

Turist rehberleri için yabancı dil becerilerinin önemi, iletişim gerektiren turizm faaliyetlerinin gelişmesinden kaynaklanmaktadır. Turizm, insanların farklı amaçlar doğrultusunda çeşitli bölgeleri ziyaret ettiği bir fenomendir. Bu, fenomen kültürel mirasın ve popüler destinasyonların ziyaretini içerirken aynı zamanda farklı toplulukların mevcut diğer unsurlarını da kapsar. Bu maksatla turist rehberleri, turistlere rehberlik etme, çok kültürlü bir deneyim sunma, tarihsel bilgileri ve sosyal manzaraları iletişim kurarak turistlerin zihinlerinde anlamlı hale getirme görevini üstlenirler. Ancak bu bilgilerin başarılı bir şekilde aktarılması için doğru iletişim son derece önemlidir (Hof, Lim ve Lim, 2019).

Yabancı bir turistle karşılaşmak, çeşitli ideolojik veya ulusal pek çok unsuru içinde barındıran, başka bir deyişle belirli bir kültürün diğer kültürlerle olan ilişkisini temsil eden bir durumdur. Bu durum, turist rehberlerinin yaşadığı deneyimlerde önemli bir dönüm noktasıdır. Turizm, kişisel beklentilerin tatminini temsil eden bir faaliyet olduğu için, turistik faaliyetlerin amacına ulaşması, turistlerin bölge sakinleri ve turizm firmalarıyla etkileşime girmesi yoluyla mümkün olabilmektedir (Mitchell ve Bunton, 2009).

Turist rehberleri için yanlış iletişimden kaynaklanan riskler, zaman zaman turizm endüstrisinde önemli ve çok yönlü bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu riskler, turistler arasında yanlış anlamalara, kafa karışıklığına ve olumsuz deneyimlere neden olabilmektedir. Bu noktada turizmde yabancı dil eksikliğinden kaynaklanan potansiyel iletişim risklerini ve turist rehberlerinin karşılaştığı bu zorlukları nasıl aşabileceği üzerinde düşünülmesi gereken hususlardan biridir.

Dil engelleri, en yaygın iletişim risklerinden biridir. Turist rehberleri, gruplarındaki turistlerin konuştuğu dili tam olarak anlamadıklarında bilgiyi doğru bir şekilde iletmekte zorlanabilirler (Nesi ve Mchardy, 2001). Bu durum, yanlış anlamalara, kültürel normların yanlış yorumlanmasına ve tarihi veya kültürel önemin eksik açıklanmasına yol açabilmektedir. Padley (2013)'e göre kültürel farklılıklar da iletişimde önemli bir rol oynar. Turist rehberleri, turistlerle etkileşimde bulunurken farklı kültürel normlara, iletişim tarzlarına ve sosyal normlara dikkat etmelidir. Aksi takdirde, yanlış anlamalar veya kasti olmayan hatalar yaşanabilmektedir.

Teknik terimlerin kullanımı da bir iletişim riski oluşturabilmektedir. Turist rehberleri, karmaşık kavramları basitleştirerek ve anlaşılır bir dil kullanarak tüm turistlere bilgiyi doğru bir şekilde aktarmalıdır. Açık olmayan iletişim de bir risk faktörüdür. Turist rehberleri, net ve anlaşılır bir şekilde iletişim kurarak turistler arasında kafa karışıklığını önlemelidir. Ayrıca, yanlış bilgi sağlamak da güvenilirliklerini zedeleyebilir ve turistler arasında olumsuz bir deneyime yol açabilir. Rehberler, bilgileri doğrulamaya ve güncel kalmaya özen göstermelidir. Aynı bağlamda, varsayımlar ve sübjektif ifadeler de iletişimde sorunlara yol açabileceği için rehberler, turistlere nesnel ve tarafsızlığından emin olmadığı bilgileri aktarmamalıdır (Shih, 2006). Sözsüz iletişim de bir diğer önemli risk unsurudur. Rehberler, beden dili ve jestleri doğru bir şekilde yorumlayarak iletişimlerini geliştirmelidir.

Son olarak, Tribe (2005)'ın da belirttiği gibi grup dinamikleri de bir iletişim riski oluşturabilir. Rehberler, grup içindeki çatışmaları yönetmeli ve olumlu etkileşimleri teşvik etmelidir. Bu iletişim risklerini aşmak için, turist rehberleri etkili iletişim becerileri, kültürel farkındalık, dil yeterliliği ve çatışma çözümü konularında eğitim almaları önemlidir. Ayrıca, güncel kalmak, profesyonelliklerini korumak ve turistlerle saygılı bir iletişim kurmak da önemlidir.

YÖNTEM

Bu çalışmada, turist rehberliği bölümlerinde öğrenim görmekte olan öğrencilerin hislerine ve deneyimlerine odaklanmak amacıyla fenomenolojik bir yaklaşım kullanılmaktadır. Fenomenolojik yaklaşım, insanların belirli bağlamlardaki olayları ve etkileşimleri nasıl anladıklarını incelemek ve deneyimlerine ilişkin kavramsal bir anlayış oluşturmak için kullanılır (Bogdan ve Biklen, 2007: 25–26). Bu yöntem, dış gözlemlerden ziyade katılımcıların deneyimlerine vurgu yapılmasına olanak tanır (Creswell, 2012). Ayrıca fenomenolojik araştırmalar bireysel bakış açılarına odaklanmak yerine genellikle bir topluluğun veya alt grubun bakış açılarını kavramayı amaçlar (Lu ve Chen, 2011: 276). İnsanların bir olguya ilişkin algılarının, duygularının, anılarının ve yorumlarının araştırılması bu metodolojinin temelini oluşturur (Patton, 2002: 104).

Araştırmacı görüşmelerin ses kayıtlarının transkripsiyonlarını inceleyerek kodlama aşamasına geçmiştir. Transkripsiyonun tamamı ve ortaya çıkan kodlamalar, akademisyen ve aynı zamanda turist rehberi olan bir uzman tarafından bağımsız olarak değerlendirilmiştir ve temel prensip olarak temalar tümevarım yöntemi kullanılarak belirlenmiştir.

Fenomenolojik araştırmalarda, bir olgunun her katılımcıya göre nasıl değiştiğini araştırmak ve farklı bakış açıları toplamak için kullanılan mak-

simum çeşitlilik örnekleme türü de dahil olmak üzere katılımcıları seçmek için amaçlı örnekleme kullanılır (Ersoy, 2017). Bu nedenle araştırmada amaçlı ve ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcıların seçiminde temel ölçüt Türkiye'deki turist rehberliği bölümlerinden birinde öğrenci olarak kayıtlı olmaktır. Öğrencilik statüsünün aktif olması da aynı zamanda katılımcı seçiminde önemli bir kriterdir çünkü katılımcıların incelenen olguyla doğrudan deneyime sahip olmaları gerekir (Creswell, 2009).

BULGULAR VE YORUM

Bu araştırma, turist rehberliği bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin yabancı dil bilme gerekliliği ve bunun mesleki yeterlikler üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Turizm sektöründe yabancı dil bilmenin önemi giderek artmakta ve turist rehberlerinin kariyerlerinde büyük bir rol oynamaktadır. Turist rehberlerinin yabancı dil bilme gerekliliği, bu bilginin sağlayacağı düşünülen avantajlar, sahada görev yaparken karşılaşılması muhtemel zorluklar ve ihtiyaç duyulabilecek yeterlilikler bu araştırmanın ana odak noktalarıdır.

Araştırmanın amacı, turist rehberliği bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin yabancı dil bilme konusundaki görüşlerini ve yabancı bir dil bilmenin gelecek meslek hayatlarına yönelik mesleki motivasyonlarına nasıl yansıtacağını anlamaktır. Bu bağlamda, turist rehberliği bölümlerinde öğrenim gören öğrencilere çeşitli sorular sorularak, yabancı dil bilmenin mesleki yeterlikler üzerindeki etkileri ve bu süreci kolaylaştırmak için alınması gereken önlemler detaylı bir şekilde incelenmiştir. Toksöz ve Öter (2022)'in çalışmasında elde edilen bulgularla benzer şekilde, bu araştırmanın bulguları da, turist rehberlerinin yabancı dil bilmeleri gerekliliği konusunda güçlü bir görüş ortaklığı olduğunu ve bu bilginin mesleki gelişim, turist memnuniyeti ve kültürel anlayış açısından büyük önem taşıdığını ortaya koymaktadır

Araştırmada, çalışma grubuna yöneltilen 6 adet görüşme sorularının ardından sorulan ek sondaj soruları ile birlikte görüşme formunda yer alan soru sayısı toplamda 8 olmuştur. Görüşme formunu oluşturan sorular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Temel görüşme soruları

Soru No	Temel Görüşme Soruları
1	Turist Rehberlerinin En Az Bir Yabancı Dil Bilmesinin Şart Olduğuna İnanıyor Musunuz? Neden?
2	Birden Fazla Dil Bilmenin, Turist Rehberlerinin Tercih Edilirlikleri Üzerinde Etkisi Olacağını Düşünüyor Musunuz? Nasıl?
3	Yabancı Dil Bilmenin, Turist Rehberlerinin Diğer Mesleki Yeterlikleri Üzerinde Etkisi Olduğunu Düşünüyor Musunuz? Lütfen Açıklayınız.
4	Turist rehberleri için yabancı dil şartını yerine getirmeleri sürecinde karşılaştıkları zorluklar hakkında ne düşünüyorsunuz?
5	Hangi durumlarda turist rehberlerin yabancı dil bilmesine gerek yoktur?
6	Sadece Türkçe bilen turist rehberlerinin sahada görev yapmalarının olumlu yanları var mıdır? Varsa nelerdir?
Sondaj Soruları	
7	Yabancı Dil Bilmenin Turist Rehberlerine Sağladığı En Önemli Avantajlar Nelerdir?
8	Turist Rehberlerinin Yabancı Dil Öğrenmeleri İçin Ne Tür Destekler Sağlanabilir?

Turist Rehberlerinin En Az Bir Yabancı Dil Bilmesinin Şart Olduğuna İnanıyor Musunuz? Neden? Şeklinde yöneltilen soruya, öğrencilerin gerekçe sunmaksızın verdikleri cevaplar ve bu cevapların kategorilere göre dağılımı, frekans ve yüzdeleri aşağıdaki tablodaki gibidir:

Turist rehberlerinin en az bir yabancı dil bilmesinin şart olması durumu

Cevap Kategorisi	Frekans	Yüzde (%)
Evet	24	88.9
Hayır	2	7.4
Gerekli değil ama şart olduğunu biliyorum	1	3.7

Katılımcı öğrencilere verdikleri cevapları gerekçelendirmeleri istendiğinde en az bir yabancı dil bilmenin; iletişim, kültürel elçilik, mesleki gereklilik, kişisel gelişim, ekonomik ve turistik verimlilik bakımından gerekçelendirdikleri gözlenmiştir. İlgili gerekçelere ait frekans ve yüzdelik tablodaki gibidir:

Turist rehberlerinin en az bir yabancı dil bilmesinin gerekçeleri

Gerekeçe	Frekans	Yüzde (%)
İletişim	6	22.2
Kültürel Elçilik	5	18.5
Mesleki Gereklilik	5	18.5
Kişisel Gelişim	4	14.8
Ekonomik ve Turistik Verimlilik	4	14.8

Tablolarda belirtilen bulgulara göre öğrencilerin %22.2'si, yabancı dil bilmenin iletişimi kolaylaştırdığı için önemli olduğunu belirtmiştir. Rehberlerin turistlerle etkin bir şekilde iletişim kurabilmeleri, hizmet kalitesini artırmakta ve turistlerin memnuniyetini sağlamaktadır. Öğrencilerin %18.5'i, rehberlerin yabancı dil bilgisi sayesinde kültürel elçi rolünü üstlenebileceğini vurgulamaktadır. Yabancı dil bilen rehberler, turistlere kültürel ve tarihi bilgileri daha doğru ve etkili bir şekilde aktarabilmektedir. Mesleki gereklilik, %18.5'lik bir oranla önemli bir gerekçe olarak belirtilmiştir. Turist rehberlerinin yabancı dil bilmesi, mesleki olarak daha donanımlı ve rekabetçi olmalarını sağlamaktadır. %14.8 oranında öğrenci, yabancı dil bilmenin kişisel gelişime katkıda bulunduğunu savunmaktadır. Dil öğrenimi, rehberlerin kişisel ve profesyonel gelişimlerine katkı sağlayarak onların daha çok yönlü bireyler olmalarına yardımcı olmaktadır. Öğrencilerin %14.8'i, yabancı dil bilmenin ekonomik ve turistik verimliliği artırdığını belirtmiştir. Dil bilen rehberler, turizm sektörüne daha fazla katkıda bulunarak ekonomik verimliliği artırmaktadır.

Bu veriler, turist rehberlerinin yabancı dil bilmesinin hem mesleki hem de kişisel düzeyde önemli bir avantaj sağladığını göstermektedir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu, dil bilmenin rehberler için bir şart olmasının gerektiğini savunmakta ve bunu çeşitli gerekçelerle desteklemektedir. İletişim kolaylığı, kültürel elçilik, mesleki gereklilik, kişisel gelişim ve ekonomik verimlilik, yabancı dil bilmenin rehberler için neden önemli olduğunu ortaya koyan başlıca gerekçelerdir. Bu değerlendirmeler, turist rehberlerinin yabancı dil bilme şartının mesleki başarı ve sektörün genel verimliliği açısından kritik bir faktör olduğunu vurgulamaktadır.

Birden Fazla Dil Bilmenin, Turist Rehberlerinin Tercih Edilirlikleri Üzerinde Etkisi Olacağını Düşünüyor Musunuz? Nasıl? Şeklinde yöneltilen soruya, öğrencilerin gerekçe sunmaksızın verdikleri cevaplar ve bu cevapların kategorilere göre dağılımı, frekans ve yüzdeleri aşağıdaki tablodaki gibidir:

Birden Fazla Dil Bilmenin, Turist Rehberlerinin Tercih Edilirlikleri Üzerinde Etkisi

Cevap Kategorisi	Frekans	Yüzde (%)
Evet	28	90.3
Hayır	3	9.7

Katılımcı öğrencilere verdikleri cevapları gerekçelendirmeleri istendiğinde turist rehberlerinin tercih edilirlikleri üzerinde; turist tercihi, acenta tercihi, iletişim kolaylığı, kültürel-sosyal bilgi arayışı ve entelektüel-kaliteli rehber talebi bakımından gerekçelendirdikleri gözlenmiştir. İlgili gerekçelere ait frekans ve yüzdelik tablodaki gibidir:

Birden fazla dil bilen turist rehberlerinin tercih edilme nedenleri

Gerekçe	Frekans	Yüzde (%)
Entelektüel ve Kaliteli Rehber	3	10.7
İletişim Kolaylığı	6	21.4
Acenta Tercihi	6	21.4
Kültürel ve Sosyal Bilgi	4	14.3
Turist Tercihi	8	28.6

Öğrencilerin %10.7'si, birden fazla dil bilen rehberlerin daha entelektüel ve kaliteli olarak algılandığını belirtmiştir. Bu algı, rehberlerin bilgi ve becerilerini artırarak onların mesleki saygınlıklarını yükseltmektedir. Katılımcıların %21.4'ü, dil bilgisi sayesinde rehberlerin turistlerle daha kolay iletişim kurabileceğine inandığını ifade etmiştir. Etkili iletişim, turistlerin deneyimlerini iyileştirir ve memnuniyetlerini artırır. Bu kategoriye göre, acentaların birden fazla dil bilen rehberleri tercih etme oranı %21.4'tür. Acentalar, çok dilli rehberleri tercih ederek daha geniş bir müşteri kitlesine hizmet verebilmektedir. Katılımcıların %14.3'ü, dil bilgisi sayesinde rehberlerin turistlere daha kapsamlı kültürel ve sosyal bilgi sağlayabileceğini düşünmektedir. Rehberlerin bu yetkinliği, turistlerin kültürel deneyimlerini zenginleştirir. Öğrencilerin %28.6'sı, turistlerin birden fazla dil bilen rehberleri tercih etme eğiliminde olduğuna inandıklarını belirtmiştir. Turistlerin, kendileriyle aynı dili konuşan rehberlerle kendilerini daha rahat ve güvenli hissedecekleri, bunun da rehberlerin tercih edilme oranını artıracığı düşünülmektedir.

Bu veriler, birden fazla dil bilmenin turist rehberlerinin tercih edilirlikleri üzerinde belirgin bir etkisi olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu, dil bilmenin rehberler için önemli bir avantaj olduğunu savunmakta ve bunu çeşitli gerekçelerle desteklemektedir. Turist tercihi

(%28.6), iletişim kolaylığı (%21.4) ve acenta tercihi (%21.4) en sık belirtilen gerekçeler olarak öne çıkmaktadır. Bu da, dil bilmenin turist rehberlerinin mesleki başarılarını ve iş bulma olanaklarını artırdığına dair güçlü bir kanıt sunmaktadır. Ayrıca, kültürel ve sosyal bilgi sağlama yeteneği ile entelektüel ve kaliteli rehber algısı da önemli faktörler olarak vurgulanmaktadır. Bu değerlendirmeler, turist rehberlerinin birden fazla dil bilmesinin mesleki başarı ve sektörün genel verimliliği açısından kritik bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır.

Yabancı Dil Bilmenin, Turist Rehberlerinin Diğer Mesleki Yeterlikleri Üzerinde Etkisi Olduğunu Düşünüyor Musunuz? Lütfen Açıklayınız şeklinde yöneltilen soruya, öğrencilerin gerekçe sunmaksızın verdikleri cevaplar ve bu cevapların kategorilere göre dağılımı, frekans ve yüzdeleri aşağıdaki tablodaki gibidir:

Yabancı dil bilmenin, turist rehberlerinin diğer mesleki yeterlikleri üzerindeki etki durumu

Cevap Kategorisi	Frekans	Yüzde (%)
Evet	27	93.1
Hayır	2	6.9

Katılımcı öğrencilere verdikleri cevapları gerekçelendirmeleri istendiğinde yabancı dil bilmenin, turist rehberlerinin diğer mesleki yeterlikleri üzerinde etkilerini; kültürel ve akademik kaynaklara erişim, kültürel bilgi ve anlayış, kişisel gelişim ve özgüven, diksiyon ve iletişim ve diğer mesleki yeterlikler bakımından gerekçelendirdikleri gözlenmiştir. İlgili gerekçelere ait frekans ve yüzdelik tablodaki gibidir:

Yabancı dil bilmenin, turist rehberlerinin diğer mesleki yeterlikleri üzerinde etkileri

Gerekçe	F r e - kans	Yüzde (%)
Kültürel ve Akademik Kaynaklara Erişim	8	29.6
Kültürel Bilgi ve Anlayış	7	25.9
Kişisel Gelişim ve Özgüven	3	11.1
Diksiyon ve İletişim	3	11.1
Diğer Mesleki Yeterlikler	6	22.2

Öğrencilerin %29.6'sı, yabancı dil bilmenin rehberlerin kültürel ve akademik kaynaklara erişimini kolaylaştırdığını belirtmiştir. Yabancı dil

bilgisi, rehberlerin daha fazla kaynağa erişmelerini ve bilgilerini derinleştirmelerini sağlar. Katılımcıların %25.9'u, yabancı dil bilmenin rehberlerin kültürel bilgi ve anlayışını artırdığını ifade etmiştir. Farklı dillerde iletişim kurabilen rehberler, çeşitli kültürlerle dair daha kapsamlı bir bilgiye sahip olabilirler. %11.1 oranında öğrenci, yabancı dil bilmenin rehberlerin kişisel gelişimine ve özgüvenine katkıda bulunduğunu savunmaktadır. Dil bilgisi, rehberlerin kendilerine güvenlerini artırır ve kişisel gelişimlerini destekler. Öğrencilerin %11.1'i, yabancı dil bilmenin rehberlerin diksiyonunu ve iletişim becerilerini geliştirdiğini belirtmiştir. Farklı dillerde konuşabilmek, rehberlerin iletişim becerilerini ve diksiyonlarını güçlendirir. %22.2'lik bir oran, yabancı dil bilmenin rehberlerin diğer mesleki yeterliklerini geliştirdiğini ifade etmektedir. Dil bilgisi, rehberlerin genel mesleki becerilerini artırarak onları daha yetkin kılar.

Bu veriler, yabancı dil bilmenin turist rehberlerinin diğer mesleki yeterlikleri üzerinde belirgin bir etkisi olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu, dil bilmenin rehberler için önemli bir yeterlilik olduğunu savunmakta ve bunu çeşitli gerekçelerle desteklemektedir. Kültürel ve akademik kaynaklara erişim (%29.6) ve kültürel bilgi ve anlayış (%25.9) en sık belirtilen gerekçeler olarak öne çıkmaktadır. Bu da, dil bilmenin rehberlerin bilgi düzeyini ve mesleki performansını artırdığına dair güçlü bir kanıt sunmaktadır. Ayrıca, kişisel gelişim ve özgüven, diksiyon ve iletişim ile diğer mesleki yeterlikler de yabancı dil bilmenin önemli katkıları arasında yer almaktadır. Bu değerlendirmeler, turist rehberlerinin yabancı dil bilmesinin mesleki başarı ve yeterlikleri açısından kritik bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır.

Turist rehberleri için yabancı dil şartını yerine getirmeleri sürecinde karşılaştıkları zorluklar hakkında yöneltilen soruya; öğrencilerden alınan görüşlerin analiz edilmesiyle elde edilen kodlar kategorileştirildiğinde ortaya çıkan dağılım, frekans ve yüzdeler aşağıdaki tablodaki gibidir:

Turist rehberleri için yabancı dil şartını yerine getirmeleri sürecinde karşılaştıkları zorluklar

Zorluk Kategorisi	Frekans	Yüzde (%)
Eğitimle İlgili Zorluklar	11	33.33
Sınavlarla İlgili Zorluklar	17	51.52
Maddi Zorluklar	3	9.09
Diğer (kişisel çaba)	2	6.06

Eğitimle ilgili zorluklar, öğrencilerin %33.33'ü tarafından belirtilmiştir ve eğitimle ilgili zorluklar arasında en sık belirtilen sorun, temel

yabancı dil eğitiminin ve nitelikli dil eğitiminin yetersizliği olmuştur. Bu, rehberlerin dil becerilerini geliştirmekte zorlandığını göstermektedir. Mesleki yabancı dil konusunda kaynak yetersizliği ve kişisel çaba eksikliği de diğer önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Sınavlarla ilgili zorluklar, en yüksek oranda (%51.52) belirtilmiştir ve öğrencilerin çoğunluğu, dil yeterlilik sınavlarının zorluğundan şikayet etmektedir. Sınavların dil bilgisinden ziyade mantık testi gibi algılanması ve sınavların yarattığı stres ve zaman kaybı, bu süreci zorlaştıran başlıca faktörlerdir. Maddi zorluklar, %9.09 oranında belirtilmiştir ve maddi zorluklar, dil öğrenme sürecini etkileyen ancak diğer kategorilere göre daha az sıklıkla belirtilen bir sorundur. Dil öğrenmek için yeterli maddiyata sahip olmamak ve sınav ücretleri, bu sürecin maddi boyutunu zorlaştırmaktadır. Son olarak diğer zorluklar arasında kişisel çaba eksikliği ise %6.06 oranında belirtilmiştir.

Bu analiz, turist rehberlerinin yabancı dil şartını yerine getirirken en çok sınavlarla ilgili zorluklarla karşılaştığını göstermektedir. Eğitimle ilgili zorluklar da önemli bir yer tutarken, maddi zorluklar daha az sıklıkla belirtilmiştir. Bu sonuçlar, yabancı dil eğitiminin iyileştirilmesi ve sınav sisteminin gözden geçirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Özellikle dil eğitimindeki yetersizliklerin giderilmesi ve sınavların daha uygun hale getirilmesi, rehberlerin yabancı dil yeterliliklerini artırmada önemli adımlar olacaktır. Maddi zorlukların da hafifletilmesi, rehberlerin dil öğrenme sürecini destekleyici bir diğer önemli faktördür.

Hangi Durumlarda Turist Rehberlerinin Yabancı Dil Bilmesine Gerek Yoktur? Şeklinde yöneltilen soruya; öğrencilerden alınan görüşlerin analiz edilmesiyle elde edilen kodlar kategorileştirildiğinde ortaya çıkan dağılım, frekans ve yüzdeler aşağıdaki tablodaki gibidir:

Hangi durumlarda turist rehberlerinin yabancı dil bilmesine gerek yoktur?

Cevap Kategorisi	Frekans	Yüzde (%)
Her Durumda Yabancı Dil Bilinmesi Gerektiğini Düşünenler	14	46.67
Yerli Gruplarla Çalışanlar İçin Gerekli Olmadığını Düşünenler	16	53.33

Öğrencilerin %46.67'si, turist rehberlerinin her durumda yabancı dil bilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu görüş, yabancı dil bilgisinin rehberlerin genel mesleki yeterlilikleri ve uluslararası turistlerle iletişim kurma becerileri açısından vazgeçilmez olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin %53.33'ü, yerli gruplarla çalışan rehberler için yabancı dil bilmenin ge-

rekli olmadığını belirtmiştir. Bu görüş, rehberlerin yalnızca yerli turistlere hizmet verdiklerinde yabancı dil bilgisinin öneminin azaldığını ifade etmektedir.

Bu analiz, turist rehberlerinin yabancı dil bilmesi gerekliliği konusunda iki ana görüşün belirgin olduğunu göstermektedir. Cevapların yaklaşık yarısı, rehberlerin her durumda yabancı dil bilmesi gerektiğini savunurken, diğer yarısı, yerli gruplarla çalışıldığında yabancı dil bilmenin gerekli olmadığını belirtmektedir. Bu durum, turist rehberlerinin yabancı dil bilme gerekliliğinin hangi bağlamda değerlendirildiğine bağlı olarak değiştiğini göstermektedir. Yerli turistlerle çalışıldığında yabancı dil bilmenin önemi azalmaktadır, ancak genel olarak turist rehberliği mesleğinde yabancı dil bilgisi önemli bir kriter olarak görülmektedir.

Sadece Türkçe Bilen Turist Rehberlerin Sahada Görev Yapmalarının Olumlu Yanları Var mıdır? Varsa Nelerdir? Şeklinde yöneltilen soruya; öğrencilerden alınan görüşlerin analiz edilmesiyle elde edilen kodlar kategorileştirildiğinde ortaya çıkan dağılım, frekans ve yüzdeler aşağıdaki tablodaki gibidir:

Sadece Türkçe bilen turist rehberlerin sahada görev yapmalarının olumlu yanları var mıdır?

Cevap Kategorisi	Frekans	Yüzde (%)
Olumlu Yanları Olduğunu Düşünenler	4	13.33
Olumsuz Yanları Olduğunu Düşünenler	26	86.67

Bu veriler, sadece Türkçe bilen turist rehberlerinin sahada görev yapmasının olumlu ve olumsuz yanlarını ortaya koymakla birlikte öğrencilerin çoğunluğu (%86.67), yabancı dil bilmeyen rehberlerin olumsuz yanlarını vurgulamaktadır.

Sadece Türkçe bilen turist rehberlerin sahada görev yapmalarının olumlu yanları

Olumlu Yan	Frekans	Yüzde (%)
Yerli Turistlere Daha İyi Hizmet	5	41.67
Kültürel Anlayış ve Empati	4	33.33
Uzmanlık ve Derinlemesine Bilgi	3	25.00

Öğrencilerin %41.67'si, sadece Türkçe bilen rehberlerin yerli turistlere daha iyi hizmet verebileceğini belirtmiştir. Bu durum, rehberlerin yerel kültürü ve dili iyi bilmesi sayesinde yerli turistlerle daha iyi iletişim

kurabilmelerini sağlamaktadır. %33.33 oranında öğrenci, Türkçe bilen rehberlerin kültürel anlayış ve empati geliştirebileceğini ifade etmiştir. Bu rehberler, yerli turistlerle aynı kültürel geçmişe sahip oldukları için daha derin bir bağ kurabilirler. %25.00 oranında öğrenci ise Türkçe bilen rehberlerin yerel tarih ve kültür hakkında daha uzman ve derinlemesine bilgi sunabileceğini belirtmiştir ve bu rehberlerin, spesifik konularda daha detaylı bilgi verebileceklerine inanmaktadırlar.

Sadece Türkçe bilen turist rehberlerin sahada görev yapmalarının olumsuz yanları

Olumsuz Yan	Frekans	Yüzde (%)
İletişim Sorunları	10	38.46
Turist Memnuniyetsizliği	8	30.77
Rekabet Gücünün Azalması	6	23.08
Kültürel Elçilikte Yetersizlik	2	7.69

Öğrencilerin %38.46'sı, sadece Türkçe bilen rehberlerin yabancı turistlerle iletişim kurmakta zorlanacağını ifade etmiştir. Bu durumun, rehberlerin işlerini etkili bir şekilde yapmalarını zorlaştırabileceği düşünülmektedir. %30.77 oranında öğrenci, yabancı turistlerin dil bariyeri nedeniyle memnuniyetsizlik yaşayabileceğini belirtmiştir. Bu da turistlerin deneyimlerini olumsuz yönde etkileyebileceğini düşündürmektedir. %23.08 oranında öğrenci, sadece Türkçe bilen rehberlerin uluslararası alanda rekabet gücünün azalacağını ifade etmiştir. Bu rehberlerin, daha geniş bir turist kitlesine hizmet veremeyeceğine inanılmaktadır. Son olarak %7.69 oranında öğrenci ise, Türkçe bilen rehberlerin yabancı turistlere Türk kültürünü yeterince tanıtamayacağını belirtmiş ve Türkiye'nin kültürel elçiliğini zayıflatabileceğinden söz etmişlerdir.

Bu analiz, sadece Türkçe bilen turist rehberlerin sahada görev yapmasının olumlu yanları konusunda iki ana görüşün olduğunu göstermektedir. En yaygın olumsuzluklar arasında iletişim sorunları, turist memnuniyetsizliği, rekabet gücünün azalması ve kültürel elçilikte yetersizlik yer almaktadır. Olumlu yanlar ise daha çok yerli turistlerle ilişkili olup, yerli turistlere daha iyi hizmet, kültürel anlayış ve empati ile uzmanlık ve derinlemesine bilgi sunabilme olarak belirtilmiştir.

Yabancı Dil Bilmenin Turist Rehberlerine Sağladığı En Önemli Avantajlar Nelerdir? Şeklinde yöneltilen soruya; öğrencilerden alınan görüşlerin analiz edilmesiyle elde edilen kodlar kategorileştirildiğinde ortaya çıkan dağılım, frekans ve yüzdeler aşağıdaki tablodaki gibidir:

Yabancı dil bilmenin turist rehberlerine sağladığı en önemli avantajlar

Avantaj Kategorisi	Frekans	Yüzde (%)
İletişim Kolaylığı	10	33.33
Kariyer Olanakları	6	20.00
Kültürel Elçilik ve Anlayış	5	16.67
Mesleki Gelişim	7	23.33
Ekonomik Kazançlar	2	6.67

Bu tablo, yabancı dil bilmenin turist rehberlerine sağladığı en önemli avantajların iletişim kolaylığı (%33.33), mesleki gelişim (%23.33) ve kariyer olanakları (%20.00) olduğunu göstermektedir. Kültürel elçilik ve anlayış (%16.67) ile ekonomik kazançlar (%6.67) da belirtilen avantajlar arasındadır. Bu durum, yabancı dil bilmenin turist rehberleri için çok yönlü avantajlar sağladığını ve özellikle iletişim, mesleki gelişim ve kariyer olanakları açısından önemli olduğunu göstermektedir.

Elde edilen bulgulara göre öğrencilerin %33.33'ü, yabancı dil bilmenin en önemli avantajının iletişim kolaylığı olduğunu ve yabancı dil bilen rehberlerin, farklı dillerde konuşan turistlerle etkin ve doğru iletişim kurabileceklerini belirtmişlerdir. Buna göre, turistlerin sorularını yanıtlamayı, rehberlik hizmetini daha verimli hale getirmeyi ve genel turist memnuniyetini artırmayı sağlayacağına inanılmaktadır. %20.00 oranında öğrenci, yabancı dil bilmenin kariyer olanaklarını artırdığı görüşündedir ve birden fazla dil bilen rehberlerin, uluslararası turist gruplarına hizmet verebileceği, daha geniş bir iş piyasasına erişebileceği ve kariyerlerinde daha hızlı ilerleyebileceği düşünülmektedir. Ayrıca, yabancı dil bilgisi, rehberlerin prestijli turistik şirketlerde ve organizasyonlarda çalışma şansını artırdığına inanılmaktadır. %16.67 oranında öğrenci, yabancı dil bilmenin kültürel elçilik ve anlayışı geliştirdiğini belirtmiştir ve rehberlerin, turistlere kendi kültürlerini daha iyi tanıtılabileceği ve aynı zamanda turistlerin kültürlerini anlayarak kültürler arası köprüler kurabileceği düşünülmektedir. Bunun, rehberlerin turistlerle daha derin ve anlamlı bağlantılar kurmasına yardımcı olacağı fikri ön plana çıkmaktadır. %23.33 oranında öğrenci, yabancı dil bilmenin mesleki gelişime katkıda bulunduğunu ifade ederek yabancı dil bilgisinin, rehberlerin mesleklerinde daha yetkin hale gelmelerine ve profesyonel becerilerini geliştirmelerine olanak tanıdığını ifade etmişlerdir. Bu durumun, rehberlerin daha donanımlı ve bilgili olmalarını sağladığına ve onların mesleki itibarlarını artırdığı düşünülmektedir. Son olarak, %6.67 oranında öğrenci ise, yabancı dil bilmenin ekonomik kazançlar sağlayabileceğini belirtmiştir. Bu öğrenciler, yabancı dil bilen rehberlerin,

daha yüksek ücretler talep edebileceğinden ve daha farklı turistik hizmetler sunarak gelirlerini artırabileceklerinden söz etmişlerdir.

Turist Rehberlerinin Yabancı Dil Öğrenmeleri İçin Ne Tür Destekler Sağlanabilir? Şeklinde yöneltilen soruya; öğrencilerden alınan görüşlerin analiz edilmesiyle elde edilen kodlar kategorileştirildiğinde ortaya çıkan dağılım, frekans ve yüzdelere aşağıdaki tablodaki gibidir:

Turist rehberlerinin yabancı dil öğrenmeleri için sağlanabilecek destekler

Destek Kategorisi	Frekans	Yüzde (%)
Eğitim ve Kurslar	15	50.00
Finansal Destek ve Teşvikler	8	26.67
Dil Öğrenme Materyalleri	4	13.33
Sınavlar ve Sertifikalar	3	10.00

Bu tablodan elde edilen bulgular ışığında, turist rehberlerinin yabancı dil öğrenmeleri için en çok talep edilen destek kategorisinin, %50 oranıyla “Eğitim ve Kurslar” olduğu anlaşılmaktadır. Bu kategori, rehberlerin yabancı dil becerilerini geliştirmeleri için düzenlenecek çeşitli dil kurslarını, atölye çalışmalarını ve eğitim programlarını içermektedir. Yüksek frekans ve yüzdesi, rehberlerin dil öğrenme sürecinde en fazla bu tür yapılandırılmış ve yönlendirilmiş öğrenme fırsatlarına ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. İkinci sırada, %26.67 oranıyla “Finansal Destek ve Teşvikler” gelmektedir. Bu kategori, rehberlerin dil öğrenme maliyetlerini karşılamak amacıyla verilen burslar, maddi yardımlar ve diğer finansal teşvikleri kapsamaktadır. Bu yüksek oran, rehberlerin dil eğitimine erişimini kolaylaştırmak ve teşvik etmek için maddi desteğin önemli bir ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır. Üçüncü sırada, %13.33 oranıyla “Dil Öğrenme Materyalleri” yer almaktadır. Bu kategori, rehberlerin dil öğrenim sürecinde kullanabilecekleri kitaplar, çevrimiçi kaynaklar, mobil uygulamalar gibi materyalleri içermektedir. Bu destek kategorisinin talep edilme oranı, rehberlerin öğrenme materyallerine kolay erişim sağlanmasının dil becerilerini geliştirmede önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Son olarak ise, %10.00 oranıyla “Sınavlar ve Sertifikalar” kategorisi yer almaktadır. Bu kategori, dil yeterliliklerini ölçmek ve belgelemek amacıyla düzenlenen sınavlar ve verilen sertifikaları kapsamaktadır. Bu kategorinin daha düşük frekans ve yüzdesi, rehberlerin dil becerilerini belgelemekten çok, öncelikle bu becerileri kazanmak için destek arayışında olduklarını göstermektedir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada, turist rehberliği bölümlerinden birinde okumakta olan öğrencilerin yabancı dil bilme gerekliliği konusundaki görüşleri ve fenomenleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Araştırmanın çalışma grubunda yer alan katılımcıların fenomenleri ışığında, araştırmanın ilk sorusu olan turist rehberlerinin yabancı dil bilmesinin şart olup olmadığı hususunda; turist rehberliği bölümünde öğrenim görmekte olan öğrencilerin “turist rehberlerinin yabancı dil bilmeleri gerektiği ile bu gerekliliğin mesleki yeterlikleri üzerindeki etkileri arasında oldukça güçlü ve anlamlı bir ilişki olduğuna inandıkları” sonucuna varılmaktadır. Toksöz ve Öter (2022)’in araştırmasında ulaşılan sonuçlarla paralel şekilde, bu çalışmada ulaşılan fenomenolojik veriler de; turizm sektöründe çalışıp yabancı dil bilmenin, iletişim ve kültürler arası etkileşim başta olmak üzere çok sayıda avantajı beraberinde getiren dinamik bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre, turist rehberleri, kültür elçiliği rolü üstlenerek hem bilgi aktarıcı hem de bilgi aktarımı sağlayan kritik bir köprü pozisyonundadır. Bu bağlamda araştırma sonuçları, yabancı dil bilmenin, turist rehberlerinin mesleki performanslarını ve turist memnuniyetini doğrudan etkileyen bir faktör olduğunu göstermektedir.

Katılımcılara yöneltilen birden fazla dil bilmelerinin, turist rehberlerinin tercih edilebilirlikleri üzerinde etkisi olacağını düşünüyor musunuz şeklindeki sorunun cevapları doğrultusunda; birden fazla yabancı dil bilmenin, turist rehberlerinin uluslararası alanda daha rekabetçi olmalarının önünü açacağı ve kariyerlerinde ilerlemeleri için önemli fırsatlar yaratabileceği sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu noktadan hareketle, birden fazla yabancı dil bilen rehberlerin, çeşitli turizm firmaları tarafından daha fazla tercih edilebileceklerine ve uluslararası projelerde yer alma şanslarının artacağına inanılmaktadır. Ayrıca, Dahles (2002)’in araştırmasında da birden fazla yabancı dil bilinmesinin, turist rehberlerin kültürel anlayışlarını ve global bakış açılarını genişleteceğine, böylece daha çeşitli ve zengin bir rehberlik hizmeti sunmalarına olanak tanıyacağı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Turist rehberliği bölümlerinde birinde öğrenim görmekte olan öğrencilerin büyük bir kısmının, yabancı dil bilmenin mesleki yeterliklerini artıracığı ve turistlerle daha etkili iletişim kurmalarını sağlayacağı konusunda hemfikir oldukları gözlenmiştir. Benzer şekilde Cohen ve Cooper (1986)’ın yaptığı bir çalışmada, yabancı dil bilmenin, turist rehberlerinin turistlere daha kapsamlı ve doyurucu bilgiler sunmalarına olanak tanırken, aynı zamanda turistlerin ihtiyaçlarını ve beklentilerini daha iyi anlamalarına yardımcı olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, Cansu ve Tanrıseven (2020)’in çalışmalarında elde ettikleri sonuçlarla da benzerlik göstermekte ve aynı bağlamda ele alındığında, yabancı dil bilen turist rehberlerinin,

genel turist memnuniyetinin artması ve olumlu geri dönüşler alınması üzerinde pozitif yönde etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte, araştırma bulgularına göre yabancı dil öğrenme süreçlerinde bazı zorluklar bulunduğu da anlaşılmaktadır. Turist rehberliği bölümlerinden birinde öğrenim görmekte olan öğrencilere, turist rehberlerinin yabancı dil şartını yerine getirmeleri sürecinde karşılaştıkları zorluklar sorulduğunda yabancı dil öğrenme sürecinin zorluğu konusunda mutabık oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Batman (2003)'nin araştırma sonuçlarına göre de bir turist rehberinin sürekli olarak kendisini güncel tutmasının gerekli olduğundan bahsedilerek, özellikle yabancı dil öğrenmenin zaman ve çaba isteyen bir öğrenme süreci olduğu ve unutma riskine karşı konuşulan yabancı dilin aktif şekilde kullanılmasının gerektiği ifade edilmektedir. Bunun bir neticesi olarak da, çalışma grubunda yer alan öğrencilerin fenomenlerine göre hem gelecekte turist rehberliği yapmak, hem de rehberliğe başlamadan önceki öğrencilik dönemlerinde yabancı dil öğrenme süreçlerinin hem maddi hem de manevi anlamda yorucu olabileceği sonucuna ulaşılmaktadır.

Araştırmanın bulguları, turist rehberliği bölümlerinde okumakta olan öğrencilerin, turist rehberlerinin yabancı dil bilmesi gerektiği konusunda genel bir uzlaşıya varmakla birlikte sadece ana dillerinde rehberlik yapacak turist rehberleri için bir şart olmayabileceği konusunda görüş bildirdikleri sonucuna da varılmıştır. Hangi durumlarda turist rehberlerin yabancı dil bilmesine gerek olmadığı konusunda 6326 Sayılı Turist Rehberliği Meslek Kanunu (2012)'nin ortaya koymuş olduğu tanım bu çalışmada ulaşılan sonucu destekler niteliktedir. Şenbahar (2024)'in çalışmasında da yer verildiği gibi; ilgili kanun turist rehberliği hizmetini “Seyahat acentalığı faaliyeti niteliğinde olmamak kaydıyla kişi veya grup halindeki yerli veya yabancı turistlerin gezi öncesinde seçmiş oldukları dili kullanarak; ülkenin kültür, turizm, tarih, çevre, doğa, sosyal veya benzeri değerleriyle varlıklarının kültür ve turizm politikaları doğrultusunda tanıtılarak gezdirilmesini veya seyahat acentaları tarafından düzenlenen turların, gezi programının seyahat acentasının yazılı belgelerinde tanımladığı ve tüketiciye satıldığı şekilde yürütülüp acenta adına yönetilmesi” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanım doğrultusunda turist rehberlerinin “yerli veya yabancı turistlerin gezi öncesinde seçmiş oldukları dili kullanarak” ifadesinden yola çıkılarak ana dillerinde görev yapabilmelerine de olanak tanımakta olduğu sonucuna ulaşılmakta ve bu da çalışmada ulaşılan sonuçların büyük bölümü ile uyumlu olmamakla birlikte bir kısım öğrencinin görüşleri ile benzerlik göstermektedir.

Sonuç olarak, turist rehberlerinin yabancı dil bilme gerekliliği, mesleki yeterlikleri ve turist memnuniyeti üzerindeki etkileri göz önüne alındığında, yabancı dil bilmenin ve bu bilgiyi sürekli güncellemenin önemi

bu araştırma ile bir kez daha vurgulanmaktadır. Turist rehberlerinin yabancı dil bilgilerini artırmaları ve bu bilgiyi etkin bir şekilde kullanmaları, hem bireysel kariyer gelişimleri hem de turizm sektörünün genel kalitesi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda, turizm sektöründe çalışan rehberlerin yabancı dil eğitimine daha fazla önem verilmesi ve turist rehberliği yapacak kişilerin en az bir yabancı dili iyi derecede bilmesi gerekmektedir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre yabancı dil bilmenin mesleki gelişim, turist memnuniyeti ve kültürel anlayış açısından büyük önem taşıdığı ortaya konulmaktadır. Ayrıca, yabancı dil bilen turist rehberlerinin daha profesyonel bir hizmet sunacağı ve turistlerle daha yakın ilişkiler kurabileceği ve bu durumun, turizm sektörünün genel kalitesinin artması ve kültürel etkileşimlerin zenginleşmesinde kilit bir rol oynayacağı sonuçlarına varılmıştır. Aksi halde yabancı dil bilmeyen rehberlerin, dil bariyerlerinin aşılmasından kaynaklı zorluklar yaşayarak turistlerle etkili iletişim kurmada sıkıntı çekebilecekleri belirtilmiştir.

Rehberlerin yabancı dil bilmeleri şart koşulmalı ve yabancı dil öğrenmeleri teşvik edilmelidir. Çünkü en az bir yabancı dilin şart olarak istenmesi rehberlerin mesleki yeterliklerini artırarak daha rekabetçi olmalarına katkı sağlayacaktır. Diğer yandan, turist rehberliği yapacak herkes için ileri düzeyde şart olmakla birlikte yerli turistlerle çalışan rehberlerin temel düzeyde yabancı dil bilgisine sahip olmaları, mesleki gelişimleri açısından faydalı olabilir. Bu, rehberlerin görev yapmalarına engel olunmadan genel bilgi ve yetkinliklerini artırarak daha geniş bir kitleye hizmet etmeleri sağlanmalıdır. Başka bir deyişle; yüksek lisans, lisans ve ön lisans seviyesindeki eğitim programları, rehberlerin hizmet verdikleri turist gruplarına göre özelleştirilebilir. Yerli gruplarla çalışan rehberler için kültürel bilgi ve yerel tarih üzerine yoğunlaşılırken, yabancı turistlere hizmet veren rehberler için ileri düzeyde yabancı dil eğitimi sağlanabilir. Rehberlerin yabancı dil öğrenmelerini teşvik etmek, uluslararası turistlerle daha iyi iletişim kurmalarını sağlamak ve turizm sektörünün genel kalitesini artırmak için önemlidir. Son olarak, turist rehberlerin kültürel bilgi ve empati yeteneklerini artırarak hem yerli hem de yabancı turistlere daha etkili hizmet vermeleri sağlanmalıdır. Kültürel eğitim, rehberlerin turistlerle daha derinlemesine ve anlamlı iletişim kurmasına yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Anadolu Ajansı (2023). <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyenin-turizm-geliri-2023te-54-milyar-315-milyon-dolara-yukseldi/3123547>
- Bogdan, R., & Biklen, S. K. (2007). *Qualitative research for education: An introduction to theory and methods*. Pearson Allyn & Bacon
- Cansu, E., & Tanrıseven, C. (2020). Turist rehberlerinin yabancı dil eğitimleri üzerine bir araştırma. *Turar Turizm ve Araştırma Dergisi*, 9(1), 26-44.
- Cohen, E., & Cooper, R. L. (1986). Language And Tourism. *Annals Of Tourism Research*, 13(4), 533-564. Doi: 1016/0160-7383(86)90002-2
- Creswell, J. W. (2009). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. (3rd Ed.). SAGE Publications, Inc.
- Creswell, J. W. (2012). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*. (4th Ed.). Pearson Education, Inc
- Dahles, H. (2002). The politics of tour guiding: Image management in Indonesia. *Annals of tourism Research*, 29(3), 783-800.
- Ernst & Young (2023). *Turizm Sektörü Değerlendirmesi 2023 Raporu*. https://www.ey.com/tr_tr/news/2023/11/ey-turizm-sektoru-2023-degerlendirmesi-raporu-yayimlandi
- Gössling, S., & Scott, D. (2020). *Tourism and Water: Interactions, Impacts, and Challenges*. Channel View Publications.
- Hall, M., & Tucker, H. (2004). Tourism and the languages of tourism: Representing the 'other'. *Tourism Recreation Research*, 29(3), 79-86.
- Hof, J., Lim, J. S., & Lim, K. S. (2019). The impact of language proficiency on tourist experiences: A study of Korean tourists in Malaysia. *Journal of Vacation Marketing*, 25(3), 351-365.
- Kavanagh, M. (2015). Language and communication in tourism. In *The Routledge Handbook of Language and Intercultural Communication* (pp. 435-449). Routledge.
- Li, X. (2016). The importance of language skills in the tourism industry: A comparative study of language use and job satisfaction in tourist guiding. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 14(1), 19-36.
- Lu, C. Y., & Chen, B. T. (2011). The potential for active online learning in Taiwanese tourism degree programs based on online educational experiences of graduate students. *Journal of Teaching in Travel & Tourism*, 11(3), 271-288. <https://doi.org/10.1080/15313220.2011.597635>
- Moufakkir, O., & Kelly, I. (2010). Host-guest language barriers in the tourism context: A research agenda. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 17(1), 97-106.
- Mitchell, R., & Bunton, J. (2009). *The language of tourism: A sociolinguistic perspective*. Wallflower Press.

- Nesi, H., & Mchardy, J. (2001). Language in tourism. In M. J. Milne & P. Trupin (Eds.), *Tourism, Culture and Communication* (pp. 39-50). Channel View Publications.
- Önder, I., & İnan, K. U. (2018). The Social Impacts of Tourism: A Case Study in Turkey. *International Journal of Social, Politics & Humanities*, 1(1), 1-10.
- Padley, S. (2013). Linguistic skills and employment in the tourism industry: A study of tour guides in Malta. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 34(3), 276-291.
- Page, S. J., & Connell, J. (2006). *Tourism: A Modern Synthesis*. Cengage Learning EMEA.
- Patton, M.Q. (2002). Two decades of developments in qualitative inquiry: A personal, experiential perspective. *Qualitative Social Work*, 1(3), 261-283. <https://doi.org/10.1177/14733250020010036>
- Shih, C. (2006). Linguistic landscape in Taiwan's tourist night markets: Language policies, tourist gaze and tourist perceptions. *Journal of Sociolinguistics*, 10(3), 379-399.
- Şenbahar, Y. C. (2024). *Performans Teorisi Bağlamında Profesyonel Turist Rehberliği*. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Tribe, J. (2005). *Language, communication and tourism*. Clevedon: Channel View Publications.
- Toksöz, D & Öter, Z (2022). Turist Rehberlerinin Yabancı Dil Konuşma Zorunluluğu Olmalı Mı? : Seçilmiş Ülkeler Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of gastronomy, hospitality and travel (Online)*, 5(4), 1643 - 1654. 10.33083/joghat.2022.226
- Turkish Ministry of Culture and Tourism. (2020). *Sustainable Tourism Strategy 2020*
- World Travel & Tourism Council. (2020). *Economic Impact of Travel & Tourism - Turkey 2020*. Retrieved from <https://www.wttc.org/economic-impact/country-analysis/country-reports/turkey/>

BÖLÜM 4

ORGANİK TARIM

Damla SARI¹

¹ Öğr. Gör., Avrasya Üniversitesi- Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu /Gastronomi ve Mutfak Sanatları, damla.sari@avrasya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2176-980X

1. Organik Tarım

Organik tarım, doğayı ve dengeyi tekrar kurmayı amaçlayan, çevreye ve insan sağlığına zarar vermeden üretim yöntemleri kullanan, sentetik kimyasal tarım ilaçları ve mineral gübre, hormon kullanımını yasaklayan, yeşil ve organik gübreleme, bitki dayanıklılığı arttırma, toprak koruma ve rotasyon gibi çevre dostu uygulamaları teşvik eden ve bunları kapalı bir sistem içerisinde gerçekleştirmeyi öneren, üretimde sadece miktar artışı değil aynı zamanda ürün kalitesini, lezzetini, besleyiciliğini arttırmayı hedefleyen alternatif bir tarım pratiğidir (Aydın, 2012: 6) . Organik tarım sürdürülebilir tarım kavramı içinde yer alarak çevre ve insan sağlığını korurken tüketiciler ve üreticiler için kâr maksimizasyonu ve güvenli gıda sağlama hedeflerini taşımaktadır (Merdan ve Kaya, 2013: 247).

Organik tarım, bir düşünce sistemi ve temellendirilmiş bir tarım pratiğidir. Ekolojik ve sosyal gerçeklere duyarlıdır. Organik tarım yöntemleri, doğa ile uyumlu bir şekilde tasarlanmaktadır. Doğal kaynakları koruma, çeşitlilik aracılığıyla kendini düzenleme süreçlerini teşvik etmek, ürünlerin karlılık oranını korurken çevresel etkiyi ve atığı en aza indirme prensibini benimsemektedir (Henning et al., 1991: 887).

Organik tarım, insan sağlığına zarar vermeyen ve sürekli olarak kullanılmakta olan gıda, barınma ve giyinme maddelerinin sürekli olarak üretilebilmesi esastır. Hem sürdürülebilir tarım hem de organik tarım, konvansiyonel ya da geleneksel tarıma tepki olarak ortaya çıkmış ve uygulanmıştır (Sağtaş Özkul, 2010: 28).

“Organik“ terimi, sadece kullanılan girdilere değil, aynı zamanda üretim sisteminin bütününe de odaklanan bir kavramdır. Bu bakış açısıyla organik tarım, böcekler, mikroorganizmalar, toprak mineralleri, hayvanlar, organik maddeler, bitkiler ve insanlar gibi canlılığı oluşturan tüm unsurların bir arada iş birliği yaptığı bir sistem olarak tanımlanabilir. Bu sistemde üretim, dış girdilere bağımlı olmadan, doğal dengeyi gözetenek ve sürdürülebilirlik ilkelerini benimseyerek gerçekleştirilmektedir. Organik tarım yöntemiyle üretilen ürünlere “organik gıda” veya “organik ürün” denmektedir. Görüntüleri itibariyle her ne kadar geleneksel ürünlere göre daha az çekici olsalar da organik ürünler birçok açıdan daha faydalı ve lezzetlidir (Gökçe ve Usta, 2013: 65).

Organik tarım, ilkel tarım uygulamalarına bir dönüş değil, doğayla uyumlu, yenilikçi ve sürdürülebilir bir üretim sistemidir. Bu sistemde, klasik tarıma kıyasla daha bilinçli ve bilimsel yöntemler kullanılmaktadır. Gelişmiş bir tarım kültürüne sahip üreticiler, doğaya ve canlılara saygılı bir şekilde üretim yapmaktadırlar. Ürünlerin organik olarak adlandırılabilmesi için üretim safhalarının belgelendirilmesi ve bu süreci gösteren etiketler ile tüketicilere sunulması zorunludur. Organik tarım, sözleşmeli tarım mode-

line dayanmaktadır. Bu konuda “Sözleşmeli Tarımsal Ürün Yetiştiriciliği ile ilgili Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğ” yayınlanmış olup, ele alınacak konular fiyatlandırmayı ve sözleşme ihlali durumlarını belirlemiştir. Sözleşmeli tarım, planlı üretimin sağlanması ve ürünler için hedeflenen pazar talebinin bulunması bakımından büyük önem taşımaktadır. Çiftçiler, ürettikleri ürünlerin satılması ve pazarlanması konusunda talep bulma konusunda endişe duymamaktadırlar. Bunun dışında, çiftçilere üretim süreci hakkında danışmanlık hizmeti sunulmaktadır (Aksoy, 2004: 275).

2. Organik Tarımın Doğuşu

Sanayi devrimi sonucunda artan refah düzeyi ve nüfus, insanlarda beslenme endişelerine neden olmaktadır. Bu durum, tarımsal üretimi sürekli olarak artırmak ve besin ihtiyacını karşılamak için önemli adımların atılmasını gerektirmektedir. Bu adımların bir sonucu olarak, dünya genelinde kimyasal gübre ve tarımsal ilaç kullanımı hızla yaygınlaşmış ve tarımsal üretimde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Ancak, sonraki yıllarda kimyasal ve tarımsal ilaçların ve gübrelerin canlıların sağlığına, toprağa, çevreye olan olumsuz etkileri ortaya konulduğunda, daha sürdürülebilir uygulamalara ve yaklaşımlara ihtiyaç duyulmuştur (Çakır vd., 2018: 440).

Yeni arayışlar, organik tarımın gelişimini tetiklemiştir. Organik tarım, diğer tarım yöntemlerinden farklı kurallara ve şartlara sahip olan bir üretim yöntemidir. Bu yöntem, çevreyi koruyarak ve sağlıklı besinleri tüketicilere sunarak temel hedeflerine odaklanmaktadır. Son yıllarda, organik tarıma olan ilgi özellikle tüketiciler arasında ulusal ve uluslararası düzeyde artmaktadır. Ancak, organik tarım kavramı dil farklılıkları nedeniyle farklı isimlerle anılabilmektedir, ancak genellikle aynı anlamı taşır. Örnek olarak, Fransa’da “biyolojik” (bioloque), İngiltere’de “organik” (organic), Almanya’da “ekolojik” (ökologish), terimleri kullanılır, ancak bu terimler farklı görünse de ortak paydada buluşmaktadır (Kurt,2006: 57).

3. Organik Tarımın Amaçları

Gelecek nesilleri korumak için onlara sağlıklı bir yaşam tarzı sunmak ve bu yaşam tarzının temelini oluşturan sağlıklı beslenmeyi teşvik etmek kritik önem taşımaktadır. Çevre kirliliğini önlemek ve çevreyi korumak için günümüzde konvansiyonel tarımın aşırı kimyasal girdi kullanımı, çevre kirliliğinin en önemli kaynaklarından biri haline gelmiştir. Bu kirlilik, sadece toprağı ve suyu değil, havayı ve besin zincirini de etkileyerek tüm canlıları tehdit etmektedir. Bozulan ekolojik dengenin yeniden sağlanması ve çevrenin, doğal kaynakların korunabilmesi, flora ve faunanın korunması, sürdürülebilir tarım, biyolojik çeşitliliğin devamı toprağın yaşatılması ve kimyasal kirlilik ile zehirli kalıntının da sonlandırılması ana hedef ola-

rak sayılmaktadır. Toprak erozyonunu engellemek ve toprağın dengesini sağlamak için Organik tarımda toprak, gıda zincirinin temelini oluşturur ve canlı bir varlık olarak kabul edilmektedir. Kimyasal gübrelere bitki beslemenin yaygınlaştığı konvansiyonel tarımda ise toprak yapısı bozulmakta ve erozyona karşı dirençsiz hale gelmektedir (Turhan, 2005: 16).

Genetik kaynak erozyonunu önlemek ve biyolojik çeşitliliği korumak zorunluluk haline gelmiştir. Genetik kaynak erozyonu, tarım bitkilerinin ve hayvanlarının genetik çeşitliliğinin azalması veya yok olması anlamına gelmektedir. Bu durum, tarımın geleceği için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Genetik kaynak erozyonunun birçok sebebi vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Monokültür: Aynı bitki türünün uzun süreli olarak ekilmesi, toprağı fakirleştirir ve zararlıların çoğalmasına yol açmaktadır.

Münavebe eksikliği: Farklı bitki türlerinin dönüşümlü olarak ekilmesi, toprağın dengesini bozar ve hastalık riskini arttırmaktadır.

Sentetik kimyasalların aşırı kullanımı: Topraktaki mikroorganizmaları öldürür ve biyolojik çeşitliliği azaltmaktadır.

Habitat tahribatı: Ormanların ve doğal alanların tahrip edilmesi, yabancı bitki ve hayvan türlerinin yok olmasına neden olmaktadır. Genetik kaynak erozyonunun sonuçları da oldukça ağır olmaktadır örneğin ürün çeşitliliğinin azalması, besin güvensizliğinin artması, çevre kirliliğinin artması sayılabilmektedir (Bayram vd., 2011: 205).

Su miktarı ve kalitesini korumak temel amaçlardandır. Hayati kaynak olan su, tarım ilaçları ve diğer kimyasalların kirliliğinden dolayı büyük tehdit altındadır. Bu kirlilik, sadece insan sağlığını değil, aynı zamanda ekosistemleri ve biyolojik çeşitliliği de olumsuz etkilemektedir. Enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş yapmak gerekmektedir. Modern tarım, yüksek verim ve üretkenlik hedeflerine ulaşmak için yoğun enerji kullanımı gerektirmektedir. Bu enerji ihtiyacının büyük bir kısmı, tarım makinelerinde kullanılan fosil yakıtlardan ve sentetik gübre ve ilaçların üretiminden karşılanmaktadır. Bu durum, tarımı çevreye büyük zarar veren ve enerji kaynaklarını hızla tüketen bir sektör haline getirmektedir.

Organik tarım ise bu sorunlara çözüm olarak ortaya çıkmaktadır. Organik tarımda mekanizasyon daha az kullanılmakta, ot mücadelesi elle yapılmakta kimyasal gübrelere ve ilaçlardan kaçınılmaktadır. Bu sayede, organik tarım, konvansiyonel tarıma kıyasla önemli ölçüde enerji tasarrufu sağlamaktadır. Bununla birlikte, tarımdaki enerji ihtiyacını karşılamak için fosil yakıtlara olan bağımlılığımızı tamamen ortadan kaldırmak için daha fazlası gerekmektedir. Güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi ve biyokütle gibi yenilenebilir enerji kaynakları, tarım işletmelerinin enerji ihtiyacını karşıla-

mak için kullanılabilir. Bu sayede, tarım sektörünün çevresel etkisini ve maliyetleri azaltmak ve sürdürülebilir bir geleceğe katkıda bulunmak mümkün olabilmektedir (Kızılaslan ve Olgun, 2012: 88).

Tarım işçilerinin sağlığını korumak için önlemler alınmaktadır. Tarımla uğraşan kişilerin, diğer meslek gruplarına kıyasla kanser gibi kronik hastalıklara yakalanma riski daha yüksektir. Bu durum, özellikle tarım kimyasallarının yoğun ve denetimsiz kullanıldığı ülkelerde daha belirgindir. Bu amaçla, tarım kimyasallarının kullanımıyla ilgili katı düzenlemeler getirilmeli ve bu düzenlemeler denetlenmelidir. Tarım işçilerine gerekli koruyucu ekipmanlar sağlanmalı ve iş güvenliği eğitimleri verilmelidir. Ayrıca, tarım işçilerinin sağlık durumlarının düzenli olarak takip edilmesi gerekmektedir. Geliri düşük olan çiftçilerin gelir seviyelerini yükseltmek hedeflenmektedir. Organik tarım, özellikle küçük ailelerin işlettiği çiftlikler için önemli bir gelir kaynağı ve ekonomik kalkınma aracıdır. Bu tür işletmelerde, tarım arazileri genellikle küçük boyutludur ve üretim aile iş gücüyle yapılmaktadır. Organik tarımın temel prensipleri olan sentetik gübre ve tarım ilaçlarının kullanılmaması, bu ölçekteki işletmelerin üretim maliyetlerini önemli ölçüde düşürmektedir (Yıldız, 2022: 105).

Üretimde ekonomikliği sağlamak, organik gıdaların konvansiyonel gıdalara göre daha pahalı olduğu yaygın bir kanıdır. Fakat bu karşılaştırma yapılırken, konvansiyonel gıdanın görünmeyen maliyetleri göz ardı edilmektedir. Sentetik gübre ve ilaçların üretimi, atıkların temizlenmesi, çevre kirliliği ve insan sağlığına verdiği zararlar gibi faktörler göz önüne alındığında, organik gıdanın gerçekte daha ekonomik bir tercih olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, organik ürünler daha uzun ömürlü olmakta ve besin değerleri daha yüksektir. Bu da tüketicilerin daha az gıda satın almasına ve dolayısıyla daha az para harcamasına olanak tanımaktadır (Aydın Eryılmaz vd., 2015: 355).

Konvansiyonel tarımda yaygın olarak kullanılan monokültür uygulaması, biyolojik çeşitlilik üzerinde yıkıcı bir etkiye sahiptir. Bu yöntemde, yıllar boyunca aynı tür bitkinin ekilmesi, toprağın besin maddelerini ve minerallerini sömürür. Bu kaybı telafi etmek için ise kimyasal gübrelere ihtiyaç duyulur. Bu kimyasal gübreler toprağın doğal dengesini bozarak, mikroorganizmaları ve faydalı böcekleri yok etmektedir. Bu durum, topraktaki biyolojik çeşitliliği azaltmaktadır ve toprağı verimsiz hale getirmektedir. Ayrıca tek tip ürün yetiştirilmesi, bu ürünlere özgü zararlıların çoğalmasına elverişli bir ortam oluşturur. Bu durum tarım ilaçlarının etkinliğini azaltarak zamanla zararlıların bu ilaçlara karşı direnç geliştirmesine yol açmaktadır. Dirençli zararlılarla mücadele için ise daha fazla ilaç kullanımı ve yeni ilaçlara ihtiyaç duyulmaktadır. Yoğun tarım ilacı kullanımı, sadece zararlıları değil, aynı zamanda onları avlayan faydalı böcekleri ve böceklerle beslenen kuşları da zehirleyerek doğal dengeyi bozmaktadır. Organik

tarım ise bu soruna çözüm olarak ortaya çıkmaktadır. Organik tarımda, farklı ürünlerin rotasyonla ekilmesi, zararlı popülasyonlarının kontrol altında tutulmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca kullanımı, toprağın biyolojik çeşitliliğini korur ve faydalı böceklerin yaşaması için uygun bir ortam sağlamaktadır (Aydın Eryılmaz vd.,2015: 352).

Organik ürünler, kimyasal müdahalelere maruz kalmadan yetiştirildikleri için, kendilerine özgü tat ve aromalarını tam anlamıyla muhafaza etmektedirler. Organik ürünlerin görsel açıdan konvansiyonel ürünlere göre daha az çekici olabileceği bir gerçektir. Fakat besin değeri, mineral ve vitamin içeriği bakımından organik ürünler, konvansiyonel ürünlerden daha üstündür. Ayrıca, organik ürünlerin tatları ve aromaları daha yoğun ve lezzetlidir. Bunun yanı sıra, organik ürünlerin raf ömürleri de konvansiyonel ürünlere kıyasla daha uzundur. Çünkü organik ürünlerin kimyasal ilaç kalıntısı içermemesi ve daha doğal bir şekilde yetiştirilmektedir. Organik tarımın ekonomiye katkıları. Organik ürünlerin yüksek ihracat değeri bulunmaktadır. Organik ürünler pazarında gerekli payı almak hem ulusal ekonomiye katkıda bulunmak hem de yerel kalkınmayı teşvik etmek için önemli bir hedeftir. Organik ürünler, konvansiyonel ürünlere kıyasla daha yüksek fiyatlarla satılmaktadır. Bu durum, organik tarımla uğraşan üreticilerin daha fazla gelir elde etmelerini ve refah seviyelerini yükseltmelerini sağlamaktadır. Ayrıca, organik tarımın gelişmesiyle birlikte ürünlerin üretimi, işlenmesi, pazarlanması ve ihracatı gibi yeni iş imkanları da ortaya çıkmaktadır (Ataseven ve Güneş, 2008: 27).

Bütünleşmiş tarım sistemi oluşturularak bitkisel ve hayvansal üretimin bir araya getirilmesi ve birbirlerinin girdilerinden faydalanılan bir üretim yapılmaktadır. Bütünleşmiş tarım sisteminin temel prensibi, doğal kaynakların ve besin döngüsünün optimum şekilde kullanılmasıdır. Bitkisel üretimde elde edilen ürünler, hayvan yemi olarak kullanılırken, hayvansal üretimden elde edilen gübre ise bitkisel üretimde toprak ıslahı ve besin kaynağı olarak kullanılır. Bu sayede, dışarıdan herhangi bir girdi kullanılmadan, kapalı bir döngü oluşturulmaktadır (Demircan, 2017: 45).

4. Organik Tarımın İlkeleri

Tarımsal üretim sürecinde doğal kaynaklı hammaddeler kullanılmaktadır. Bu sayede, hem toprağın ve su kaynaklarının korunması hem de ürünlerin besin değeri ve lezzetinin artırılması sağlanmaktadır. Organik tarım, hammadde ve diğer işletme girdileriyle çevreyi korumayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda, bu girdilerin çevreye olan zararlı etkilerini en aza indirmek veya tamamen ortadan kaldırmak esastır. Toprağın verimliliğini ve canlılığını korumak için organik gübreleme ve nöbetleşe ekim yapılmaktadır. Bu sayede, toprağı besleyerek topraktaki besin maddelerinin tüken-

mesi önlenmektedir, organik madde içeriğini arttırmakta ve su tutma kapasitesini iyileştirerek toprağın doğal dengesi korunmakta ve sürdürülebilir bir tarım modeli geliştirilmektedir. Nöbetleşe ekim, farklı ürünlerin belirli bir sırayla ekilmesi ve her yıl aynı ürünün aynı tarlaya ekilmemesi prensibine dayanmaktadır. Organik gübreleme ise bitkisel ürünlere zarar veren zararlılarla mücadelede, kimyasal gübreler yerine çiftlik gübresi, kompost ve yeşil gübre gibi organik gübreler kullanılmaktadır. Toprak işlemede de organik tarıma uygun yöntemler gerekenden fazla toprak işlemeden kaçınmaya ve uygun toprak işleme aletleri kullanarak, toprak yapısının korunmasına ve erozyonun önlenmesine yardımcı olmaktadır (Merdan ve Kaya, 2013: 244).

Organik tarımda, üretim yapılacak bölgenin iklim, toprak ve diğer doğal koşullarını göz önünde bulundurarak bitki tür ve çeşit seçimi oldukça önemlidir. Bu sayede, hem yüksek verim ve kaliteli ürün elde etmek hem de ekolojik dengeyi korumak mümkün olmaktadır. Organik hayvancılıkta, hayvanların refahı ve doğal beslenmeleri ön plandadır. Bu sayede, hem hayvanların sağlıklı ve mutlu bir şekilde yaşayabilmeleri hem de üretilen hayvansal ürünlerin daha kaliteli ve lezzetli olması sağlanmaktadır (Boz ve Kılıç, 2021: 396).

Hayvanların refahı için dikkat edilmesi gereken bazı unsurlar şunlardır: ağıl ve ahır koşulları temiz ve ferah olmalıdır, hayvanlar doğal hareketlerini sergileyebilmelidir, dış mekân erişimi: hayvanlar güneş ışığı ve açık havaya çıkartılmalıdır. Sosyalleşme: hayvanların grup halinde barınmaları sağlanmalıdır. Stres kontrolü: Hayvanları gürültü, kalabalık gibi unsurlardan uzak tutulmaları gerekmektedir. Organik hayvancılıkta kullanılan yemler de doğal ve kimyasal maddelerden arınmış olmalıdır. Yemlere kilo arttırıcı, antibiyotik, hormon, gibi kimyasal maddeler ve sentetik katkı maddeleri katılmamalıdır. (Dertli, 2021: 79).

Organik tarımda miktar olarak fazla yapılabilecek üretim değil, yüksek kalitede, sağlıklı, yeterli miktarda ürün üretmek öncelik olarak belirlenmiştir. Organik tarımda, üretim süreçlerinde kullanılan enerjinin de sürdürülebilir ve çevre dostu kaynaklardan olması oldukça önemlidir. Bu kapsamda, rüzgâr enerjisi ve güneş enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynakları tercih edilmelidir. Bitki koruma yöntemleri olarak mekanik yöntemler: yabancı otların elle ayıklanması, zararlı böceklerin yakalanmasıdır. Faydalı böcekler: zararlı böcek popülasyonlarını doğal yollarla kontrol altına almak için etkili bir yöntemdir. Doğal bitki koruma ürünleri: kükürt, bordo bulamacı, adaçayı yağı gibi doğal bitki koruma ürünleri, zararlılara karşı alternatif bir çözüm sunmaktadır. Doğal mücadele yöntemleri: feromon tuzakları, örtü ekimi, kışlık sürüm gibi doğal mücadele yöntemleri de bitki korumada kullanılabilir (Altındışli ve İltter 2001: 42).

5. Organik Tarımın Avantajları

Çiftçiler dünya çapında kimyasal kullanımını minimumda tutmayı ya da tamamen kullanmamayı tercih etmektedir, bu durum organik tarıma geçişi kolaylaştırmaktadır. Bakırcı (2005: 13). Gelişmekte olan ülkeler, tarıma elverişli topraklar ve iklim özellikleri gibi organik tarımın gelişmesi için uygun koşullar sunarak organik üretim uygulamalarının yaygınlaşmasına zemin hazırlamaktadır. Organik tarım yöntemleri kullanılarak yetiştirilen ürünlerin kalitesi geleneksel tarım ürünlerine göre daha yüksektir (Nardalı, 2009: 82).

Organik tarım bölgesel ölçekte bütüncül bir bakış açısıyla ele alınan tarım işletmelerini ve sorunlarını gidermek adına danışmanlık hizmeti sunan merkezler oluşturulmasını sağlamaktadır. Farklı ürün türlerinin yetiştirilmesi, organik tarımda pazar riskini azaltmaktadır ve çiftçilerin gelirlerini çeşitlendirmektedir. Ayrıca, ürün rotasyonu gibi çeşitli tarım uygulamaları, toprak sağlığını ve verimliliğini korumanın da önemli bir yoludur. Organik ürünler, geleneksel ürünlere kıyasla %10-20 daha yüksek fiyatlarla satılmakta ve bu durum üreticilerin kâr marjlarını ve gelirlerini olumlu yönde etkilemektedir (Emir ve Demiryürek, 2014: 24).

Kimyasal girdi maliyetlerindeki yükseliş, üreticiler bu sayede tasarruf edebilmektedir ve organik tarımın cazibesini artırmaktadır. Birçok üretici, bu yöntemi benimseyerek hem çevreye katkıda bulunmakta hem de daha karlı bir şekilde üretim yapabilmektedir. Organik tarım, geleneksel tarıma kıyasla daha karmaşık bir üretim sistemidir. Bu nedenle, organik tarımla uğraşan kişilerin toprak bilimi, bitki besinleri, zararlı böcek yönetimi ve kompostlama gibi konularda bilgi sahibi olması gerekmektedir. Ayrıca, organik sertifikasyon prosedürleri ve pazarlama gereksinimleri hakkında da bilgi sahibi olmaları gerekmektedir. Belirli bilgi ve becerilere sahip olmayı şart koşan organik tarım, tarım sektöründe uzmanlaşmış kişiler için yeni iş imkanları yaratmaktadır

Kimyasal girdi maliyetlerindeki yükseliş, üreticiler bu sayede tasarruf edebilmektedir ve organik tarımın cazibesini artırmaktadır. Birçok üretici, bu yöntemi benimseyerek hem çevreye katkıda bulunmakta hem de daha karlı bir şekilde üretim yapabilmektedir (Demircan, 2017: 24).

Organik tarım, geleneksel tarıma kıyasla daha karmaşık bir üretim sistemidir. Bu nedenle, organik tarımla uğraşan kişilerin toprak bilimi, bitki besinleri, zararlı böcek yönetimi ve kompostlama gibi konularda bilgi sahibi olması gerekmektedir. Belirli bilgi ve becerilere sahip olmayı şart koşan organik tarım, tarım sektöründe uzmanlaşmış kişiler için yeni iş imkanları yaratmaktadır. Organik tarımda sözleşmenin en önemli avantajlarından biri, üreticilere ürünlerinin tamamının alım garantisi sunmaktadır. Bu sayede üreticiler, pazarlama sorunu yaşamadan tüm ürünlerini satabilir-

ler. Sözleşmeli tarım modeli, üreticilere ürünlerinin tamamının alım garantisini sunarak onları koruma altına almaktadır. Organik tarım, sağlıklı gıdalar sunarak canlılar için daha sağlıklı bir yaşamın temelini oluşturmaktadır. İnsan sağlığına faydaları olarak, ürünler daha fazla besin değeri içerir, kanser riskini azaltmaktadır, alerjik reaksiyonları azaltmaktadır. Hayvan sağlığına faydaları olarak, daha güçlü bağışıklık sistemi sağlayarak hastalık riskini azaltmaktadır, organik ürünlerle beslenen hayvanlardan elde edilen ürünlerin kalitesini artırmaktadır (Bakırcı, 2005: 16).

Doğru toprak yönetimi ile organik tarımda, tuzluluk ve erozyon gibi problemlerden etkilenmiş topraklar bile yeşil gübreleme, ürün rotasyonu ve nöbetleşe ekim gibi yöntemler kullanılarak mikro besin elementleri ile zenginleştirilmektedir (Behera vd., 2012: 296).

6. Organik Tarımın Dezavantajları

Organik tarım, kimyasal gübre ve pestisit kullanımı olmadan, doğal yöntemlerle yapılan bir tarım türüdür. Bu nedenle, organik tarımın verimi geleneksel tarıma kıyasla daha düşük olabilmektedir. Ayrıca, organik tarım ürünlerinin üretim süreci de daha uzun ve zahmetlidir.

Artan nüfus, daha fazla gıdaya ihtiyaç duyulmasına neden olmaktadır. Ayrıca, tüketiciler daha fazla ve farklı ürünlere talep etmektedir. Bu talepleri karşılamak için geleneksel tarım yöntemlerine daha fazla başvurulmaktadır. Küçük ve parçalı birbirine yakın araziler, komşu arazilerdeki geleneksel tarım uygulamalarından kaynaklı kirlilik riskini de artırmaktadır. Komşu arazilerde kullanılan kimyasallar, rüzgâr veya su yoluyla organik tarım alanlarına taşınabilir ve bu durum organik ürünlere zarar verebilmektedir. Organik ürünlerin iç pazarda yenidir ve yeterince tanınmamaktadır. Tüketiciler, organik ürünler hakkında yeterince bilgi sahibi olmadıkları için bu ürünleri tercih etmeyebilmektedirler. Organik tarımın gelişmesindeki bir diğer engel yeni bir yöntem olması nedeniyle tarımsal bilgi ve yetişmiş işgücü eksikliğidir. Organik tarım, geleneksel tarımdan farklı olarak özel bilgi ve beceriler gerektirmektedir. Organik tarım zararlılara ve hastalık karşı mücadelede yeterince gelişmemektedir. Bu durum organik gübre ve organik pestisit sektörünün gelişmemişliğini ortaya koymaktadır (Hotunoğlu Durmaz, 2010: 104), Aydın (2012: 67). Organik tarımın ürün verimliliğinin düşük olması, profesyonel iş gücü ihtiyacının fazla olması, yüksek üretim maliyetleri, hammadde ve ürün fiyatlarının artmasına neden olmaktadır (Dertli, 2021: 46).

Devlet organik tarım yapan çiftçilere yeterli desteği sağlamamaktadır. Organik ürünlerin tüketicinin güvenini tam anlamıyla kazanamamaktadır ve bununla birlikte pazarda organik etiketi ile satılan ürünlerin organik olmayabilmektedir (Karabaş ve Gürler, 2012: 140).

7. Organik Tarıma Geçiş Nedenleri

Organik tarıma geçiş hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde farklı nedenlerle gerçekleşmektedir. Gelişmiş ülkelerde insan ve çevre sağlığına olan duyarlılık artmasıdır. Tüketiciler, kimyasal kalıntılar içeren gıdalardan uzak durmak ve daha sağlıklı ürünler tüketmek istemektedir. Ayrıca, çevre kirliliği ve iklim değişikliği gibi küresel sorunlara karşı endişeler de organik tarıma olan ilgiyi artırmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ise organik tarıma geçişin temel nedeni, gelişmiş ülkelerde oluşan pazar fırsatlarıdır. Gelişmiş ülkelerdeki tüketiciler, organik ürünlere yüksek fiyatlar ödemeye hazırdır. Bu durum, gelişmekte olan ülkeler için önemli bir ihracat potansiyeli oluşturmaktadır (Bülbül ve Tanrıvermiş, 2001: 20).

Organik tarım ile uluslararası pazarda güvenilir bir konum elde etme ve dış satımın teşviki sağlanmaktadır. Organik tarım, özel bir pazar sunarak, yeni ürün kategorileriyle ürün çeşitliliği ve yüksek talep ile cazip fiyat artışları sağlamaktadır. Organik tarımın ve organik ürün pazarlarının gelecek potansiyeli, gelişmekte olan ülkelerde dış satımı artırıcı bir etkiye sahiptir. Organik tarımın dış satımı teşvik etme hedefi bazı ülkelerin dünya pazarında daha fazla rol almasını sağlamak amacıyla da gerçekleşmektedir. Organik tarım, ekonomik olarak kendi başına yeterlilik sağlamaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, giderek artan bir biçimde dışa satıma bağımlı hale gelmektedir. Organik tarım, tarımsal girdilerin yerel olarak üretilmiş organik alternatiflerle değiştirilmesine odaklanmaktadır (Güzel, 2001: 14).

İnsan sağlığı ve doğal kaynakların öneminin artması ve korunması organik tarıma geçişi zorunlu kılmaktadır. Toplumların bilinçlenmesiyle birlikte, çevre koruma ve insan sağlığı konuları öncelik kazanmaktadır. Bu bilinçlenme süreciyle birlikte, birey sağlığı ve doğal kaynaklar açısından organik ürünlerin tercih edilmesi yaygınlaşmıştır. Organik tarımda kimyasal gübre ve pestisit kullanılmadığı için toprak kirliliği ve erozyon riski azalmaktadır. Ayrıca, organik madde miktarı artan toprak, daha fazla su tutabilmekte ve kuraklığa karşı daha dayanıklı hale gelmektedir. Organik tarımda ürün rotasyonu ve çeşitlendirilmiş üretim gibi yöntemler kullanılmaktadır. Bu yöntemler, tarlalarda yaşayan bitki ve hayvan türlerinin çeşitliliğini korumaya ve artırmaya yardımcı olmaktadır (Türköz, 2002: 39).

Organik tarımda kimyasal gübre ve pestisit kullanılmadığı için bu girdilere yapılan harcamalar azalmaktadır. Ayrıca, organik tarım sistemleri genellikle daha az makine ve ekipmana ihtiyaç duyar bu sayede düşük maliyetli üretim sağlanabilmektedir. Organik tarım, geleneksel tarıma kıyasla daha fazla işgücü gerektirir. Bu durum, kırsal alanda yaşayan insanlar için iş imkanları yaratır ve göçe engel olmaktadır. Doğal kaynak ihtiyacı ile daha sürdürülebilir bir üretim sistemi, toprak ve su gibi doğal kaynaklarının korunmasına yardımcı olmaktadır (Güzel, 2001: 10).

Gelecek nesillere daha rahat ve güzel yaşam koşulları sağlamaktadır. Üretimde kimyasal kullanımını yasaklayarak çevre üzerindeki olumsuz etkilerden korunmayı sağlamaktadır. Ekolojik şartlar göz önünde tutularak toprak verimliliğini doğal yöntemlerle korumakta, enerji tasarrufu ve enerji için yenilenebilir kaynakları tercih ederek doğal kaynakları korumaktadır. Tarım ile uğraşan kişilerin güvenliğini ve sağlığını gözetmektedir. Besin değeri yüksek kaliteli ürün eldesine imkân sağlamaktadır (Çınaroğlu ve Akçakı, 2019: 124).

8. Organik Tarım Üretim Süreçleri

Organik tarım her çeşit su ürünleri, bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretiminde kullanılacak olan girdilerin organik tarım yöntemlerine uygun şekilde üretilmesi ya da elde edilmesi, doğal ortamlardan organik tarım yöntemlerine uygun şekilde ürün elde edilmesi ve bu ürünlerin işlenerek ambalajlanması, etiketlenip depolanması, taşınması, kontrol edildikten sonra sertifikalandırılması, denetlenmesi ve cezai hükümlere yönelik idari teknik özellikleri içerisinde bulundurmaktadır. Organik tarım faaliyeti, üretici ve yetkilendirilmiş kuruluşlar arasında imzalanan bir sözleşmeyle resmîyet kazanmaktadır. Bu sözleşme, tarımsal üretim faaliyetlerinin yönetmelik kurallarına uygun şekilde yürütüleceğine dair yazılı bir taahhüttür. Yetkilendirilmiş kuruluşun denetimi ve gözetimi altında gerçekleştirilen organik tarım uygulamaları, sürdürülebilir bir tarım modeli olarak öne çıkmaktadır (İlgar, 2017: 164).

Organik tarım faaliyetine başlamak isteyen girişimciler, bazı istenen belgeleri hazırlayarak başvuru işlemlerini başlatmaktadır. Organik tarıma başlama izni alan girişimci, yetkili kuruluş ile sözleşme imzalayarak bu süreci resmî hale getirmektedir. Sözleşme, girişimcinin organik tarım faaliyetlerini yönetmelik kurallarına uygun şekilde yürüteceğine dair taahhüdünü içermektedir. Bu sözleşmelerde, organik tarım ilkelerine uygunluk ve ürünlerin izlenebilirliği gibi konularda gerekli şartlar belirtilmektedir. Yetkilendirilmiş kuruluşlar (Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından yetkilendirilmiş bağımsız denetim kuruluşları), her üretim safhası için tek tek sözleşme yapabilir veya tüm faaliyetleri kapsayan tek bir sözleşme imzalayabilmektedir (Yürüdü vd., 2010: 414).

Yetkilendirilmiş kuruluş ile sözleşme imzalayan ve organik tarım faaliyetleri yürüten girişimciler, hayvansal, bitkisel, su ürünleri üretimi ile doğal alanlardan ve ormandan ürün toplama gibi alanlarda geçiş sürecine alınmaktadır. Bu süreç, üretim alanlarının ve ürünlerin organik tarım standartlarına uygunluğunun değerlendirilmesini kapsamaktadır. Organik bitkisel üretimde organik tarımın başlanmasından on iki ay sonrasına kadar üretilen ürünler, “Geçiş Süreci Ürünü” olarak kabul edilmekte ve pazarlan-

maktadır. Bu ürünler, organik tarım standartlarının tamamını karşılamamış olsa da geleneksel üretime göre daha az kimyasal girdi ve sentetik pestisit içermektedir. Geçiş sürecini başarıyla tamamlayan ürünler ise “Organik Tarım Ürünü” etiketi almaya hak kazanır. Bu etiket, tüketicilere ürünün organik tarım standartlarına uygun şekilde üretildiğini ve sertifikalandırıldığını göstermektedir (Sağtaş Özkul, 2010: 30).

9. Organik Tarımda Sertifika

Organik tarımda sertifikasyon sistemi, ürünlerin belirli standartlara uygun şekilde üretimi ve denetimi ile standardizasyon sağlamaktadır. Bu sayede organik ürünlerin istenilen kalitede ve güvenilir koşullarda pazara ulaşması mümkün hale gelmektedir. Sertifikalı organik ürünler, konvansiyonel ürünlere kıyasla kalite, gıda güvenliği, standardizasyon ve sağlık açısından daha yüksek güvence sunmaktadır. Bu durum, tüketiciler arasında organik ürünlere olan güveni ve talebi artırmaktadır. Katı denetimler sayesinde sertifikalı ürünlerin üretim sürecinde çevreye zarar verilmediği ve sürdürülebilir tarım uygulamalarına uyulduğu kanıtlanmış olmaktadır. Bu durum, tüketicilere bilinçli ve güvenli bir alışveriş deneyimi sunmaktadır. Sertifikasyon sistemi, üreticilere de fayda sağlamaktadır. Sertifikalı ürünler, daha yüksek fiyatlara satılabilir ve bu sayede üreticilerin gelirleri artmaktadır. Ayrıca, sertifikalı üreticiler, pazarlama ve tanıtım faaliyetlerinde de avantaj elde etmektedir (Bozyiğit ve Kılınç, 2019: 211).

Organik tarım, belirli kurallara ve standartlara dayalı bir üretim şeklidir. Bu kuralların uygulandığını ve ürünlerin organik tarım ilkelerine uygun şekilde yetiştirildiğini belgelemek için “Organik Tarım Sertifikası” alınması gerekmektedir. Gerekli olan koşullar ve aşamalar sağlandığında kişiye veya firmaya sertifika verilmektedir. Sertifika alma süreci, başvuru, denetim ve belgelendirme olmak üzere üç ana aşamadan oluşmaktadır. Organik Tarım Yönetmeliği ve Kanunu çerçevesinde belirlenen kriterlere göre düzenlenen bu sertifika, ürünlerin organik tarım standartlarına uygun şekilde üretildiğini ve denetlendiğini gösteren bir güvence işlevi görmektedir. Bu sayede tüketiciler, bilinçli bir şekilde alışveriş yapabilir ve organik ürünlere olan güvenleri artmaktadır.

Organik tarım sertifikası almak isteyen üreticiler, yetkilendirilmiş sertifika firmalarına başvuruda bulunmalıdır. Başvuru sonrası, yetkili firma tarafından öncelikle bir ön değerlendirme yapılmaktadır. Bu değerlendirmede, başvuru sahibinin organik tarımın temel prensiplerini ve standartlarını ne kadar iyi bildiği, üretim alanlarının ve tesislerin uygunluğu gibi kriterlerdir. Ön değerlendirme sonucunda uygun bulunan başvurular için yetkili firma ile sözleşme imzalanmaktadır. Sözleşme imzalanması, ilgili firma ya da kişiyi organik tarım ve ürün yöntemlerinin uygulanmasına yö-

nelik tüm sorumlulukları kabul etmiş saymaktadır. Bu sorumluluklar arasında, üretim alanlarının ve tesislerin organik tarım standartlarına uygun hale getirilmesi, tarım faaliyetlerinde kimyasal gübre ve pestisitlerin kullanılmaması, toprak ve ürünlerin düzenli olarak denetlenmesi yer almaktadır (Dertli, 2021: 7).

Sözleşmenin imzalanması ile organik ürün sertifikası alma süreci de resmi olarak başlamış olmaktadır. Bu süreç boyunca yetkili firma tarafından üretim alanları ve tesisler düzenli olarak denetlenerek organik tarım standartlarına uygunluğun sürdürülmesi sağlanmaktadır. Üretilen ürünler belirli bir olgunluğa ulaştığında, yetkili firma tarafından numune alma işlemi gerçekleştirilmektedir. Bu sayede, ürünlerin organik tarım standartlarına uygun şekilde yetiştirildiği ve işlendiği belgelenmektedir. Numune olarak alınan ürünler, yetkili laboratuvarlarda uluslararası standartlara uygun şekilde analiz edilmektedir. Tüm analiz sonuçları organik tarım standartlarına uygunsuzsa, üreticiye “Organik Tarım Sertifikası” verilmektedir Merdan (2018: 527). Organik ürün sertifikası, sadece bir kere alınan bir belge değildir. Yetkili firma tarafından periyodik denetimler yapılmaya devam eder ve sertifikanın geçerlilik süresi dolmadan önce yenilenmesi gerekmektedir (Eryılmaz vd., 2019: 31).

10. Organik Ürünlerde İşleme Ambalaj, Etiket ve Depolama

Organik üretim ve yetiştirme teknikleri ile üretilmiş, işlenmiş veya ham halde tüketime sunulan ürünler, “organik ürün” etiketi ve logosuyla pazarlarda yer alabilmektedir. Bu ürünler, doğadan toplanmış, avlanmış, ambalajlanmış ve etiketlenmiş gıdaları kapsamaktadır. Organik ürünlerde kullanılan hammaddeler, mamul maddeler ve yarı mamul maddeler, gıda üretiminde kullanılan birincil ürünlerden elde edilmekte olup bu ürünler, kimyasal gübre, pestisit veya sentetik katkı maddeleri kullanılmadan yetiştirilip işlenmektedir.

Tüketicilere sunulmak üzere hazırlanan organik ürünler, öncelikle tarladan, bahçeden ya da bağdan hasat edilip daha sonra işleme ünitesine taşınan ürünler, burada titiz bir şekilde ayıklama, yıkama, temizleme, sınıflama, paketleme, ambalajlama ve etiketleme işlemlerinden geçmektedir. Bu aşamalar tamamlandıktan sonra, ürünler herhangi bir ek işlem görmeden doğrudan marketlere, pazara, ya da depolara sevk edilir. Bazı ürünler ise, ön soğutma işlemi için önce soğuk depolarda muhafaza edilmektedir. Organik ürünlerin işleme ve paketleme aşamalarında ürünlerin yıkanması ve temizlenmesi sırasında kimyasal maddeler yerine doğal yöntemler tercih edilmektedir, ambalajlamada ise geri dönüştürülebilir ve çevre dostu malzemeler kullanılmaktadır (Kurt, 2006: 69).

Ambalajlama, yarı mamul, mamul veya hammadde halinde bulunan organik tarım ürünlerine uygulanmaktadır. Bu nedenle, ambalajlama işlemi sırasında kullanılan materyallerin organik olması ve ürünle temas edebilecek kimyasal maddeler içermemesi ve ambalajlanan diğer organik ürünler temas sonucu kontaminasyon olmaması açısından büyük önem taşımaktadır. Organik ürünlerin ambalajlanması, ürünlerin tazeliği ve besin değerlerinin korunmasında, tüketicilere güvenilir ve sağlıklı bir şekilde ulaşmasında, tüketicilere ürün hakkında gerekli bilgiler sunulmasında, raf ömrü uzatılmasında, ürünlerin taşınmasında ve saklanmasında önemli bir rol oynamaktadır (Emir ve Demiryürek, 2014: 22).

Organik ürünlerin etiketleme ve depolama işlemleri, organik tarım esasları ve uygulanmasına ilişkin yönetmelikte, belirtilen kurallara göre yapılmaktadır. Bu sayede, tüketicilere ürünlerin organik üretim sertifikası ve üretim süreci hakkında net bilgiler sunulmaktadır. Geçiş sürecindeki ürünler de doğru bilgilendirmeyi sağlayabilmek için organik tarım geçiş süreci ürünüdür şeklinde etiketlenmektedir. Etiketle yer alan organik tarım geçiş süreci ürünüdür ibaresi aynı punto, renk ve yazım şeklinde olmalıdır. Bu sayede, tüketiciler ürünün organik üretim sertifikası almadığını, ancak organik tarım standartlarına uyumlu bir üretim sürecinden geçtiğini kolayca anlamaktadır.

Organik ürün etiketi, tüketicilerin organik ürün olup olmadığını kolayca ayırt edebilmeleri için ürün veya ambalaj üzerinde yer alan çeşitli bilgilere verilen isimdir. Etiketle aynı anlamları ifade eden organik, ekolojik ya da biyolojik kelimelerinin kullanımı, ürünün organik tarım yöntemleriyle üretildiğini ve sertifikalı olduğunu göstermektedir. Yönetmeliğe uygun şekilde üretilmeyen, işlenmeyen ürünler için “organik” veya bu anlamı çağrıştıracak herhangi bir ifade kullanılamaz. Bu durum hem tüketicilerin yanıltılmasını önler hem de haksız rekabete engel olmaktadır. Ayrıca, “eko”, “eco”, “biyo”, “bio”, “org” gibi kısaltmalar, organik olmayan ürünlerde kullanılamaz. Bu tür kısaltmaların kullanımı, tüketicileri yanıltmaya ve organik ürünlerle olan bağlantı kurmaya, organik ürünleri taklit etmeye yönelik bir aldatmaca olarak değerlendirilmektedir. Yönetmeliğin bu hükümleri, organik ürün pazarında şeffaflık ve dürüstlüğü teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bu sayede, tüketiciler bilinçli seçimler yapabilir ve organik tarıma olan katkılarını artırabilmektedirler (Kurtar vd., 2004: 58).

Organik ürünlerin depolanması, ürünlerin kimyasal ve biyolojik kirlenmeden korunması ve tüketicilere taze ve güvenli bir şekilde ulaştırılması için büyük önem taşımaktadır. Bu amaçla, yönetmelikte belirtilen muhafaza alanlarında depolanan organik ürünler, diğer ürünlerle bulaşma veya karışma riskine karşı korunmalıdır. Depolanan ürünlerin kimliklerinin takip edilebilmesi için parti numaralarının tanımlanabilmesi gerekmektedir. Bu sayede, herhangi bir problem ortaya çıktığında ürünler kolayca izlene-

bilmekte ve gerekli önlemler alınabilmektedir. Organik ürünlerin depolanması için kullanılan alanlarda, ürünlerin tazeliğini ve besin değerini korumaya yardımcı olacak yalıtım malzemeleri ve soğutma sistemleri tercih edilmelidir. Bu malzemelerin seçiminde, organik ürünlerin özel ihtiyaçları ve yönetmelikte yer alan gereklilikleri göz önünde bulundurulmalıdır (Paull, 2011: 67).

Organik ürünler, organik olmayan tarımsal ürünlerden ya da gıda maddelerinden farklı bir yerde depolanmalıdır. Bu sayede, ürünlerin kimyasal ve biyolojik kirlenmeye maruz kalması önlenmektedir. Organik ürünlerin muhafaza edilmesi öncesinde ve sonrasında gerekli temizlik önlemleri alınmalı ve bu işlemlerin etkinliği ve yeterliliği kontrol edilmelidir. Temizlik işlemleri, organik ürünlerin özel ihtiyaçlarına uygun bir şekilde yapılmalı ve kayıtları girişimci tarafından tutulmalıdır. Organik ürünlerin muhafazası sırasında, ürünlerin organik özelliğini kaybedecek ilaçlama çalışmaları yapılmamalıdır. Ayrıca, ürünlerin barındırılmasında organik özelliğini yok edecek malzeme ve maddeler kullanılmamalı ve doğal olmayan uygulamalardan kaçınılmalıdır.

Girişimci, organik ürünlerin barındırma alanlarını ve muhafaza koşullarını düzenli olarak kontrol etmeli ve bu kontrollerin kayıtlarını tutmalıdır. Girişimci, bu kayıtları imzaladıktan sonra yetkili kuruluşa onaylatmalıdır. Yönetmelikte izin verilmeyen girdilerin organik bitkisel ve organik hayvansal üretim birimlerinde depolanması yasaktır. Girişimci, depolamada sadece yönetmelikte izin verilen girdileri kullanabilmektedir (Ayla, 2011: 70).

11. Organik Tarım Ürünlerinde Nakliye ve Pazarlama

Organik ürünlerin taşınması ve pazarlanması, organik üretimin son aşamalarını oluşturur ve bu aşamalarda da gerekli kurallara uyulması büyük önem taşımaktadır. Organik ürünün üreticiden tüketiciye ulaşmasına kadar geçen tüm süreçlerde, yönetmelikte belirtilen organik tarım ilkelerine ve uygulamalarına uyulmalıdır. Girişimciler, organik ürünlerini taşıırken ve pazarlarken, ürünlerin güvenliğini ve kalitesini korumak için gerekli tedbirleri almalıdır. Bu tedbirler şunları içermektedir: Uygun paketleme, uygun taşıma araçları, taşıma koşulları, yasalara uygunluk ve izlenebilirlik.

Organik ürünlerin pazarlanması, organik sertifika sahibi ürünlerle sınırlıdır. Bu ürünler, organik hammadde veya işlenmiş organik ürün kategorilerine girebilmektedir. Herhangi bir satış işleminde, satış miktarı ürün sertifikasının bir kopyasına not edilip ve girişimci tarafından imzalanmaktadır. Bu satış bilgileri, yetkilendirilmiş kuruluşa bildirilmektedir. Yetkilendirilmiş kuruluş, tüm ürünlerin stok takibini yapmakta ve güncel tutmaktadır. Bu prosedür, organik ürün ticaretinin şeffaf ve izlenebilir ol-

masını sağlamaktadır. Ayrıca, girişimcilerin yasal yükümlülüklerine uymalarını ve organik ürün sertifikasının gerektirdiği standartları korumalarını sağlamaktadır (Çetiner, 2011: 112; Çetin, 2018: 55).

Organik ürünlerin pazarlanması sırasında, ürünlerin organik olduğu net bir şekilde belirtilmelidir. Organik ürünlerin konvansiyonel ürünlerle karışmamasını ve organik özelliklerinin korunmasını sağlamak, organik ürün satan girişimcinin sorumluluğundadır. Ürünleri nihai tüketiciye ulaştırarak hizmet veren kuruluşlar yetkilendirilmiş kuruluş ile sözleşme yapmak zorunda değildir. Sözleşme yapmadan organik ürün satışı yapılabilmektedir (Uzun, 2006: 34).

Organik ürünlerini ithal etmek ya da ihraç etmek isteyen girişimciler, bakanlığın ilgili birimine başvuruda bulunmalıdır. Bu başvuru sırasında, ulusal mevzuatta belirtilen tüm belgeleri eksiksiz sunmak gerekmektedir. Girişimciler aldıkları ihracat belgelerinin bir kopyasını bağlı buldukları ihracatçı birliğine teslim etmek zorundadır. İhracatçı birlikleri, yıl sonunda tüm ihracat verilerini ve ihracatçı bildirimlerini bakanlığa bildirmelidir. İthalatçı tarafından yetkilendirilmiş kuruluşa ithalat sırasında sunulan ve kanuna ve yönetmeliğe uygunluğu teyit edilen ürünler, yeniden sertifikalandırılmaya tabi tutulmaktadır. Bu prosedür, ürünlerin organik tarım standartlarına sürekli uyumluluğunu ve organik sertifikanın geçerliliğini doğrulamayı amaçlamaktadır (Çınar ve Göktaş, 2019: 125).

KAYNAKÇA

- Aksoy, U. (2004). Organik Tarım ve Gelişimi, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayını, İzmir.
- Altındışli A, İlter E (2001). Eko-tarımda İlke ve Kavramlar. gıda2000 dergisi, sayı 17, sf: 40-43
- Ataseven, Y., & Güneş, E. (2008). Türkiye’de İşlenmiş Organik Tarım Ürünleri Üretimi ve Ticaretindeki Gelişmeler. Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 22(2), 25-33.
- Aydın Eryılmaz, G., Demiryürek, K., & Emir, M. (2015). Avrupa Birliği ve Türkiye’de organik tarım ve gıda ürünlerine karşı tüketici davranışları. Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi, 30(2), 199-206.
- Aydın, B. (2012). Küreselleşme Sürecinde Tarımsal Yapıdaki Dönüşümler, Organik Tarım ve Türkiye Örneği. Yüksek Lisans Tezi, sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Ayla, D. (2011). Türkiye’de Organik Tarım. Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon
- Bakırcı, M., (2005). Türkiye’de Organik Tarımın Geleceği ve Türkiye-Avrupa Birliği (AB) Tarım Müzakerelerine Etkisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, Sayı 13, İstanbul
- Bayram, B., Yolcu, H. ve Aksakal, V. (2011). Türkiye’de Organik Tarım ve Sorunları. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 38(2), 203-206.
- Behera, K. K., Alam, A., Vats, S., Sharma, H. ve Sharma, V. (2012). “Organic Farming History and Techniques”. E, Lichtfouse (Ed.). Agroecology and Strategies for Climate Change. Springer, Dordrecht, 287-328.
- Boz, İ., & Kılıç, O. (2021). Türkiye’de Organik Tarımın Gelişmesi İçin Alınması Gereken Önlemler. Türkiye Tarımsal Araştırmalar Dergisi, 8(3), 390-400.
- Bozyiğit, S., & Kılınc, G. (2019). Tüketicilerin Sağlıklı Gıda Algıları ve Tüketim Davranışları: Keşifsel Bir Çalışma. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (45), 201 229.
- Bülbül, M. ve Tanrıvermiş, H. (2001). “Türkiye’de Ekolojik ve Geleneksel Fındık Üretim Ekonomisi ve Pazarlama Yapısı”. Türkiye 1. Ekolojik Tarım Sempozyumu. Tıbyan Yayıncılık. **İzmir**.
- Çakır, Ö., Yıldız H., & Karataş, N. (2018). Biyodinamik Tarım ve Organik Tarımın Karşılaştırılması. Türk Tarım – Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi, 6(4): 438-443.
- Çetin, M. D. (2018). Organik Tarım ve Pamuk. Batı Akdeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, International Academic Research Congress, Antalya.
- Çetiner, S. (2011). «Organik tarım nedir? ne değildir?», Yemek ve kültür, (25), 110-115.

- Çınar, D., & Göktaş, B. (2019). Organik Tarım Ürünleri Konusunda Yapılmış Pazarlama Çalışmalarından Örnekler. Bayburt Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, 122-135.
- Çınaroğlu, M. S., & Akçacı, T. (2019).** Organik Tarım Ekonomik Analizi: Kilis İli uygulaması. ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi, 6(13), 112-131.
- Demircan, S. (2017). Türkiye’ de Organik Tarım Uygulamalarının Tarihsel Gelişimi ve İstanbul İli Örneğinden Yola Çıkarak Türk Ekonomisine Etkilerinin Araştırılması. Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Dertli, Ş. (2021). Turizm Pazarlamaları Uygulamalarında Organik Ürünlerinin Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Emir, M., & Demiryürek, K. (2014). Avrupa Birliği ve Türkiye’ de Organik Tarım Mevzuatındaki Gelişmeler ve Son Yöntemlerin Analizi. Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 11(2), 21-28
- Er, C. (hızl.). (2009). Organik Tarım Bakımından Türkiye’nin Potansiyeli, Bugünkü Durumu ve Geleceği. İTO Yayınları, İstanbul.
- Eryılmaz, G. A., Kılıç, O., & Boz, İ. (2019) Türkiye’de Organik Tarım ve İyi Tarım Uygulamalarının Ekonomik, Sosyal ve Çevresel Sürdürülebilirlik Açısından Değerlendirilmesi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi Cilt 29, Sayı 2
- Gökçe, G. F. ve Usta, C. (2013). “Biyolojik Kontrol, Organik Tarım ve Çevre Kirlenmesi”. Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi, 6 (1): 63-67.
- Güzel, T., (2001), Dünyada ve Türkiye’de Organik Tarım Ürünleri Üretimi ve İhracatı Geliştirme Olanakları, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2001-14
- Henning, J., Baker, L. ve Thomassin, P. (1991). Organik tarımda ekonomik sorunlar. Kanada Tarım Ekonomisi Dergisi/Revue canadienne d’agroeconomie , 39 (4), 877-889.
- İlgar, R. (2017). **Çanakkale İlinde Tarımda Sürdürülebilirlik ve Organik tarım.** Doğu Coğrafya Dergisi, 22(37), 159-178.
- Karabaş, S., & Gürler, A. Z. (2012). Organik ürün tercihinde tüketici davranışları üzerine etkili faktörlerin logit regresyon analizi ile tahminlenmesi. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (10), 129-156.
- Kızılaslan, H. ve Olgun, A. (2012). Türkiye’de Organik Tarım ve Organik Tarıma Verilen Desteklemeler. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi.
- Kurt, Z. (2006). Organik Tarım Ürünleri Pazarlaması ve Uygulamalar. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir
- Kurtar, E. S., & Ayan, A. K. (2004). Organik Tarım ve Türkiye’deki Durumu. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 19(1), 56-64.

- Merdan, K. (2018). Türkiye’de Organik Tarımın Mevcut Durumu ve Gelişme Potansiyelinin SWOT Analiz Yardımıyla Değerlendirilmesi. *Social Sciences Studies Journal*, 4(14), 523- 536.
- Merdan, K., & Kaya, V. (2013). Türkiye’deki Organik Tarımın Ekonomik Analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 239-252.
- Nardalı, S. (2009). Etik Pazarlama Anlayışı Çerçevesinde Organik Tarım Ürünleri Pazarlaması. Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Paull, J., (2011). Attending the First Organic Agriculture Course: Rudolf Steiner’s Agriculture Course at Koberwitz, 1924. *European Journal of Social Sciences – Volume 21, Number 1*, 64-70.
- Sağtaş Özkul, F. (2010). Niğde’de Üretilen Organik ve Organik Olmayan Tarım Ürünlerinin Üretim ve Pazarlama Sürecindeki Farklılıkların Belirlenmesi, Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Turhan, Ş. (2005). Tarımda Sürdürülebilirlik ve Organik Tarım. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 11(1 ve 2), 13-24.
- Türköz, T.U., (2002). “Organik Tarım Ürünleri Pazarlaması”, Celal Bayar Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Manisa.
- Uzun, F. (2006). Organik Tarım Üretim ve İhracatı. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.
- Yıldız, P., (2022). Bayburt İlinde Organik Tarımın Stratejik Analizi. Yüksek Lisans Tezi, Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü, Bayburt.
- Yürüdü, E., & Kara, H. (2010). Türkiye’nin Organik (Ekolojik) Tarım Coğrafyası. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(32), 402-424.

BÖLÜM 5

YÖNETİM BİLİMİNDE AZ BİLİLEN MİRAS "LEGACY" KAVRAMI VE ADAM SMITH

Muzaffer AYDEMİR¹

¹ Doç. Dr., Altınbaş Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, muzaffer.aydemir@altinbas.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8167-3159.

1. GİRİŞ

Ülkemizde işletme, yönetim bilimi çalışmalarında henüz hiç ele alınmamış kavramlardan birisi miras “legacy” kavramıdır. Miras denildiğinde aklımıza ilk gelen atalardan bizlere kalan maddi unsurlardır. Ancak mirasın az bilinen kısmı maddi unsurlar dışında kalan kısmıdır. Kişiler, kurumlar kendisinden sonra sadece mal, para bırakmazlar. Aynı zamanda maddi unsurlardan daha öte değerler bırakırlar. Özellikle değerler boyutunda bırakılan miraslar hem kişileri hem de örgütleri ölümsüz kılar.

Miras kavramı yönetim biliminde yeni bir araştırma konusu olmasına rağmen dünyada kendisine olan ilgi artmaktadır. Mirasın yönetsel etkileri kapsamında yapılan mevcut çalışmaları iki başlık altında toplayabiliriz. İlki örgütsel boyutta yapılan çalışmalardır. Örgütler zamanla oluşturdukları değer ve birikimlerini yaşam süreleri boyunca geliştirerek geleceğe aktarırlar. Örgütsel kültürden daha kapsamlı olan miraslar, zorlu rekabet koşullarında işletmelerin hayatta kalmalarını sağlar. Aile işletmelerinden çok uluslu işletme gruplarına kadar geniş bir yelpazede yönetsel miras araştırılmaya devam edilmektedir. İşletme türleri ve yönetsel kademeler, yöneticilerin bıraktıkları mirasların yönetsel etkileri birçok çalışmada ele alınmaktadır.

Tarihi şahsiyetler tarafından bırakılan miraslar kendilerinde sonraki nesillere rehberlik eder. Devlet adamları, politikacılar, dini liderler, bilim insanları kendilerinden sonraki nesiller için değerler, prensipler, esaslar bırakırlar. Yazılı olsun veya olmasın bırakılan maddi olmayan miras gelecek nesillerin düşünce ve davranışlarında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bu kapsamda olan kişilerin bıraktıkları miraslar an ile gelecek arasında köprü görevi görür. İnsanlık tarihinde devrimsel açılımlar yapan bahse konu kişilerin mirası artık onların değil insanlığın değerlerine dönüşmüştür.

Kişisel boyutta miras bırakanlar sadece iş insanları değildir. İş insanları maddi miras yanında maddi olmayan değerleri de aile üyelerine, işletme çalışanlarına ve yöneticilerine bırakırlar. İş insanlarından farklı olarak bilim insanları, çalışmaları sonucu ulaştıkları genel esasları toplum ve özellikle bilim dünyası ile paylaşırlar. Yaratılan kuram ve esaslar insanlık için birer değere dönüşür. Bilim insanlarının araştırma ve bulguları, yarattıkları kuramlar, genel bilimsel esaslar miras/legacy kavramının tam karşılığıdır. Şu anda sahip olduğumuz medeniyet geçmiş tarihi şahsiyetlerin ve özellikle bilim insanlarının bıraktıkları miras üzerine şekillenmiştir. Yaşadığımız dönemde bilimsel çalışma yapan bilim insanlarının araştırmalarının başlangıç noktaları söz konusu bilim insanlarının bıraktıkları bilimsel mirastır. Bilim insanlarının bıraktıkları miras sadece bilim dünyasının kullanımına özel değildir. Bilim insanlarının mirasından elde edilen çıktılar insanlığın her alanında kullanılmakta ve yeni birer değere dönüşmektedirler.

Sosyal bilimlerde tarihsel süreçte derin izler, güçlü miras bırakan şahsiyetlerden birisi de Adam Smith'tir. İktisat biliminin babası olarak kabul edilen Adam Smith çalışmalarında, eserlerinde farklı konuları ele almıştır. Modern iktisadın babası olan Adam Smith, eserlerinde, herhangi bir disiplinin ötesine geçen geniş kapsamlı çıkarımlara sahiptir (Waliczko ve Sołek-Borowska, 2022). Adam Smith, döneminin öne çıkan entelektüeliydi. O bir filozof, teorik bir psikolog, bir sosyolog, politik ve sosyal kurumların bir analistiydi (Rosten, 1990).

Buğra'ya, (1995) göre; Smith'in çalışmalarında varlığını hissettiren ve birbirlerini tamamlayan iki temel amaç bulunmaktadır. Bunlardan birincisi doğa bilimlerine uygulanan yöntemleri iktisada uygulamayı öngören bilimsel amaç; ikincisiyse, erdemli yaşama dayalı ve baskıya gerek göstermeyen bir toplumsal düzen yaratmaktır (Buğra, 1995).

Hayatı boyunca Adam Smith, farklı disiplinleri çalışmış ve bu konularda eserler vermiştir. Adam Smith'in en bilinen eseri "The Wealth of Nations"dir. Yaklaşık on yıllık bir çabanın sonunda ortaya çıkan eser aslında önceki çalışmalarının bir devamı olarak düşünülmüştü. Adam Smith sadece bir ekonomist değildir. Ulusların Zenginliği, onun seçkin düşünsel ve bilinçsel yapısının mükemmel, sistematik bir sentezini sunuyordu. Adam Smith, ekonomik yapıya yalnızca çağdaş birisi olarak değil, aynı zamanda eski toplumların birçoğuna ait ayrıntılı, çoğu kez belagatlı olgusal tanımlamaları, bu toplumların günlük işlemlerinin ikna edici bir kuramsal açıklaması için sağlam bir temel sağladı (Leontief, 1992).

Adam Smith, ilk akademik kariyerini ahlak felsefesi üzerine yapmıştır. İlk akademik kadro görevi de ahlak profesörlüğü olmuştur. İlk akademik eseri de 1759 yılında basılan Ahlakî Duygular Teorisi "The Theory of Moral Sentiments" adlı ahlak felsefesi kitabıdır. Bu kitapta, tıpkı Newton gibi doğayı ve evreni açıklayan bilimsel ve mekanik modeli, doğanın bir parçası olan insan üzerinde uygulamaya çalışmıştır (Raphael, 1985). "Ahlaki Duygular Teorisi"nde, doğanın insanın göğsüne aklından daha bilge dürtüler yerleştirdiğini öğreniyoruz, çünkü doğa her zaman türün iyiliğini amaçlıyor ve insana toplumsal duygular bahşediyor (Clark, 1926). Adam Smith, insanın ahlaki yükümlülüklerini ve bunların sonucu ortaya çıkan davranışları incelemeyi, analiz etmeyi asla bırakmadı. O başından itibaren kendisini sadece bir ekonomist olarak görmüyordu. Adam Smith, Milletlerin Refahı'nı ilk çalışmalarının devamı olarak düşünmüştü. Smith, en son ve kapsamlı eseri olan Milletlerin Refahı'nı Ahlaki Duygular Teorisi'nin devamı olarak tasarlamıştı. Onun Ahlaki Duygular Teorisi, "toplumsal"ı etik kuramlaştırmaya yeniden ilişkilendirmek için geniş kaynaklar sunar (Herzog, 2016). Adam Smith'in Ahlaki Duygular Teorisi'nde geliştirdiği adalet teorisi, adaleti insan doğasında, özellikle de duygusal doğamızda temellendirir (Wolterstorff, 2016). Ekonomi politigin işlevi, birbiriyle ilişkili

ahlaki ilkeler, yasal kurallar, ekonomik ve politik işlemlerden oluşan bir sistem olarak toplumsal sistemin öğelerini birbirine bağlayan “görünmez zincirler”in keşfi ve açıklanması Adam Smith’in ahlak felsefesinden doğdu (Godłów-Legiędz, 2019).

Adam Smith ekonomist olarak algılansa da eserlerinde yer alan hususlar günümüz yönetim biliminin esaslarının da kaynaklarıdır. Yönetime köprü kuran yeni ekonomi biçimleri, Adam Smith’in dünyasından çok uzak olsa da yönetimin ekonomiye dayanması gerektiği göz önüne alındığında, Smith’i yönetimin kurucu babası olarak tanımlamak önemli hale gelir (Cummings ve Bridgman, 2020).

İşletme, yönetim kuramlarının temeli geçen yüzyılın ilk yıllarında ABD’de yapılan çalışmalara dayandırılmaktadır. ABD tekâmül eden sanayileşmenin pratik kökenleri, İngiltere’de başlayan sanayi devrimidir. Sanayi devriminin teorik kökenleri ise Adam Smith tarafından ortaya atılmıştır. Adam Smith’in eserlerinde yer alan ve gelecek nesillere miras olarak bırakılan esaslara ilişkin çalışmalar son derece sınırlıdır. Özellikle işletme ve yönetim tarihine ilişkin çalışmalarda miras kavramı ve Adam Smith’in mirası detaylı olarak incelenmelidir.

2. MİRAS “LEGACY” KAVRAMI

Miras/legacy kavramı, yönetim biliminde önemli bir olgu olmasına rağmen henüz yeterince incelenmemiş, farklı boyutlarda ele alınmamıştır. Kapsamlı bir yaklaşımla miras, geçmişin günümüz ulaşan, birey, örgütsel yapılar ve toplum üzerinde etkisi olan olgularının tamamıdır (Walsh ve Glynn, 2008). Miras, yönetim bilimi açısından son derece önemli bir konudur. Miras, yönetsel işlev ve özellikler, değerler üzerindeki zaman kısıtlamasını kaldırarak onlar rehberlik eder. Fox, vd. (2010) göre; yönetsel anlamda miras, kişinin kimliğine iliştilmiş ve yaşam süresinin zamansal kısıtlamalarının ötesinde kişinin başkaları üzerindeki etkisinde kendini gösteren kalıcı bir anlam olarak tanımlanır. Yönetsel boyutta bilişsel bir kaynak olan miras geçmiş ile gelecek arasındaki köprüdür. Geçmişin, bugünün ve geleceğin algılarını yönetme kapasitesi, herhangi bir dinamik yeteneğin mikro temelini destekleyen kritik bir bilişsel kapasitedir (Sudaby, Coraiola, Harvey ve Foster, 2020). Miras kişinin yaşarken değil daha çok ölümünden sonra yaşamaya devam eden hususlardan meydana gelmektedir. Miras kavramının temelinde kişinin ölüm sonrası geride bıraktıklarının gelecekte yaşamaya devam etmesi yatmaktadır (Zacher, Rosing ve Frese, 2011). Üretkenliğin nesiller arası aktarımı, bir neslin üretken potansiyelinin, değerler ve davranış kalıpları gibi unsurlarını diğerine

aktardığı bir süreçtir. (Millová, Malatincová ve Blatný, 2023). Mirasın ölümden sonra da yaşaması her zaman olumlu şekilde gelişmeyebilir. Miras, gelecek nesiller için sonuçlar doğuracak, üretkenliği artıracak olumlu bir etkisinin (Faßbender, Wiebe ve Bates, 2019) yanında yeniliklere açık olmayı engellemesi (De Massis, Frattini, Kotlar, Petruzzelli, ve Wright, 2016) kısıtlayıcı etkileri de bulunmaktadır.

Miras kavramı yönetsel boyutta henüz hak ettiği kadar, yeterince anlaşılıp ele alınmasa da mevcut çalışmalar iki ana başlık altında ele alınabilir; bireysel ve örgütsel. “Miras” kavramına dayanan ilgili araştırma akışları, yerel tarihe değil, bireysel veya örgütsel tarihe odaklanır (Suddaby ve Foster, 2015). Bireysel boyutta miras maddi unsurların ötesinde bir anlama sahiptir. Mirasın, aktör gittikten sonra da devam etmesi niyeti, tanımın bir başka kritik unsurudur; bu, mirası, bir kişinin sahip olmayı isteyebileceği daha geçici türden etkilerden ayırır (Fox, Kimberly ve Wade-Benzoni, 2017). Bireylerin kendilerini diğer bireylerle, kurumlarla ilişkilendirerek sembolik olarak kalıcı bir miras oluştururlar (Fox, Tost, ve Wade-Benzoni, 2010). Böylelikle kişi kendini genişletme duygusu ile oluşturduğu miras ile ölümünden sonra daha geniş alanlarda sembolik olarak yaşamaya devam eder. Yönetim bilimi çalışmalarında; kişisel miras, lüks markalar ve ürünler (Lacroix ve Jolibert, 2017), girişimci mirası (Barbera, Stamm ve DeWitt, 2018; Fox, Kimberly ve Wade-Benzoni, 2017; Jaskiewicz, Combs ve Rauc, 2015), mirasın değerleri (Edgell, 2020), etik davranışlar (Fox, Tost, ve Wade-Benzoni, 2010), liderlik (Hogg ve Terry, 2000), kurucu-CEO (LeCounte, 2022), kariyer geliştirme süreci (Achtenhagen, Haag, Hulten ve Lundgren, 2022) olarak ele alınmaktadır.

Tarihçiler ve örgütsel teorisyenler için ikinci bir köprü yapısı, “örgütsel miras” kavramıdır (Suddaby ve Foster, 2015). Örgütsel boyutta miras oluşması zaman alan ve ona özgün olan bir özelliktir. Bir kuruluşun tarihsel mirasının bir anlamı olarak miras, uzun süredir bir kuruluşun kimliğinin bir parçası olarak kabul edilmektedir (Walsh ve Glynn, 2008; Jones ve Pitelis, 2015). Bir kuruluşun kimliği; geçmişten günümüze merkezi ve değerli örgütsel kimlik öğeleri ile dikkate alan ve düzenli, toplu olarak paylaşılan faaliyetler ile eserler kaynak kuruluşun varlığının ötesinde bir mirasıdır (Walsh ve Glynn, 2008). Örgütsel ortamlardaki miras güdüsünün büyüleyici bir tezahürü, kuruluşun kendisinin ya bir bireyin mirasının yararlanıcısı ya da mirasın kendisi olarak işlev görebilmesidir (Fox, Tost, ve Wade-Benzoni, 2010). Tarihçiler ve örgütsel teorisyenler için bir köprü yapısı olan “örgütsel miras” kavramında teorik odak, değişime meyilli bir dünyada dayanıklılığı ve istikrarı açıklayan yapıları belirlemeye yöneliktir (Suddaby ve Foster, 2015). Örgütsel miras hakkında yapılan çalışmalar üzerinde durulan esas nokta, işletmelerin sahip olduğu özelliklerin yaşam döngüsü içerisinde etkin olmaya devam etmesidir. Örgütsel miras, eski ör-

gütsel kimliklerin ortaya çıkma ve sürdürülme süreçleridir (Walsh ve Glynn, 2008).

Örgütsel miras, aile işletmeleri, KOBİ'lerde çocukların işe alıştırılması, veraset planlaması (LeCounte, 2022), örgütsel yapıların yaşadığı ve miras aldığı mekânsal özellikler (Vaujany, Vaast, Clegg ve Aroles, 2021), tarihsel bağlamda ve sınır ötesi organizasyonda uygunluk/miras şeklindeki girişimci hayal gücü (Jones ve Pitelis, 2015), kişi, üretim ve işlem mirasından oluşan proje mirası (Cooper, Hecht ve Majchrzak, 2003) başlıklarında ele alınmaktadır.

Yönetim biliminde miras hakkında yapılan çalışmaların neredeyse tamamı mikro düzeydedir. Uzun dönemi kapsayan, çok kuşaklı, nesiller arası (Jaskiewicz, Combs ve Rauc, 2015) çalışmalar hariç mirasın transferi yeterince ele alınmamıştır. Miras hakkında yapılan çalışmalar çoğunlukla benzer sektör ve işletmeler, örgütsel yapılar hakkındadır. Mikro düzeyde yapılan başarılı çalışmalar makro düzeyde sistem yaratan ve asırlar boyunca işletmelerin hayatlarının ana çerçevelerini çizen mirasları açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Toplumu, işletmeleri ve ekonomik sistemi kökten etkileyen bireysel kaynakların mirasları henüz incelenmediği gibi olumlu yönleri yanında olumsuz yönlerini ortadan kaldıracak yaklaşım ve modeller de çalışılmamıştır. Aynı durum kişisel miras için de geçerlidir. Etkileri asırlar boyunca hissedilen ve bundan sonra da hissedilecek olan kişilerin mirası da yönetsel anlamda yeterince ele alınmamıştır.

Marko, küresel düzeyde sistem yaratan, asırlar öncesinde bireysel boyutta başlayıp etkileri hala süren mirasların yaratıcıları yönetim bilimi çalışmalarında yeterince incelenmemiştir. Farklı dönemlerde yaşanan değişimlerin kaynağını oluşturan sistemleri yaratan tarihi şahsiyetlerin mirasının yönetim bilimi içerisindeki yeri incelenmeye muhtaçtır. Söz konusu mirasın ekonomik sistem ve işletme yaşam koşulları üzerindeki etkileri araştırılmalıdır. Böylesi etkin mirasın olumsuz sonuçlarını ortadan kaldıracak derin geçmişe sahip tarihi sistemler de incelenmelidir. Kapsamlı uygulama alanı olan miras ve alternatif olabilecek tarihi kökene sahip mirasın tarihsel süreçte uygulama örneklerinin de incelenmesi gerekmektedir.

2. ADAM SMİTH

Medeniyetler ancak sıra dışı şahsiyetlerin çalışma ve eserleriyle gelişmiş, atılım göstermiştir. Sosyal ve teknik olarak büyük yenilik ve buluşları gerçekleştiren böylesi özel şahsiyetlerin mirasları bıraktıkları eser ve esaslardır. Medeniyetlerin gelişmesi değerli miraslar bırakan bilim, fikir insanları, vizyoner kişilerin çalışmaları sayesinde olmaktadır. Günümüzde etrafımızı saran sosyal ve teknik kuram ve esaslar da böyle ortaya çıkmıştır. Batı medeniyetinin geleceğe değerli miraslar bırakan tarihi

şahsiyetlerinden birisi de Adam Smith'tir. Adam Smith, sadece “ ilk iktisatçı” değil, aynı zamanda, kendi dönemi için iktisatçıların günümüzde artık çok nadir yaptıkları bir şeyi, bir iktisatçıdan beklenenin ötesinde işler yapan (Dowd, 2008) bir bilim insanıdır.

Sosyal bilimlerde eserleri ve kuramları günümüzde de yaşamaya devam eden tarihi şahsiyetlerden birisi muhakkak Adam Smith'tir. Smith, 1730 ve 1790 yılları arasında yaşanan İskoç Aydınlanmasının önde gelen düşünürlerinden birisidir (Korkmaz, 2013). Adam Smith, (1723-1790) bir ahlak filozofu olarak Hıristiyanlık dinine ve efsanelere dayalı ahlak felsefesine muhalif, tipik bir İskoç Aydınlanması düşünürüdür (Raphael, 1985). Çok az akademisyen Adam Smith'in aydınlanmada merkezi bir yeri olduğunu inkâr eder (Jonsson, 2016). İskoçyalı bir aydınlanma çocuğu olan Adam Smith, gelecek yüzyıl boyunca vatandaşların ve liderlerin iktisat ve ticaret hakkındaki düşünce ve uygulama yollarını kökten değiştirecek bir evrensel zenginlik ve finansal bağımsızlık formülünü kâğıda dökmüştür (Skousen, 2007).

İktisat biliminin kurucu babası unvanına layık görülen Adam Smith, düşünceleri en çok tartışılan, en çok övgüye layık görülen ve hatta en çok eleştirilen felsefeci-iktisatçılardan birisidir (Küçükkalay, 2020). Adam Smith büyük bir ekonomist, belki de gelmiş geçmiş en büyük ekonomisttir (Coase, 1976). Adam Smith'in felsefeye, hukuk bilimine ve politik ekonomiye, edebiyata ve edebiyata, aydınlanmaya ve çağdaşlarıyla söylevlere yaptığı katkıları takdir etmek için, önce içinde yaşadığı dünyanın bir insanı olarak onun hakkında bir şeyler bilmek tavsiye edilir (Kennedy, 2005). Adam Smith 1723 yılında İskoçya'nın Kirkaldy kentinde dünyaya gelmiştir. Smith, zamanındaki sosyal bilimin her dalında esaslı bir eğitimden sonra, yirmi yedi yaşında iken memleketi olan İskoçya'nın büyük şehirlerinden Glaskow'da üniversite profesörü oldu (Selik, 1974). Onun bilişsel yapısının ana kaynaklarından birisi yine aynı konuları çalışan bir akademisyendi. İskoç Aydınlanmasının önde gelen isimlerinden David Hume hayat boyu arkadaşıydı ve diğer şeylerin yanı sıra Glasgow Üniversitesi'nde ahlak felsefesi kürsüsü başkanlığıydı (Hill, 2009). Adam Smith çalışmalarında takip ettiği bilim insanlarının çok ötesine geçti. Zira Adam Smith aslında ve şüphesiz her zaman Locke, Berkeley ve Hume gibi epistemolojik anlamda değil, toplumsal ve hukuk felsefesi ile psikolojiye derinlemesine nüfuz eden bir filozof idi, başından sonuna kadar bir filozof olarak kaldı ve hiçbir zaman bütün olarak çalışmalarını öncelikle ekonomik olarak görmedi (Hutchison, 1976).

Bir ahlak bilimci olmasına rağmen Adam Smith'in en bilinen eseri, içinde günümüzde farklı bilimlerin çalışma alanlarına giren konuların da yer aldığı *Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri* isimli kitabıdır. En bilinen eseri olan “Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri” (1776)

yayınlanmasından yaklaşık 200 yıl sonra bile iktisat biliminin en önemli metni olmaya devam ediyor (Crowley, Sobel). Bu eser kendisine iktisat biliminin kurucusu sıfatını kazandırmıştır. Adam Smith'in yaşadığı dönemde günümüzdeki gibi bir iktisat biliminden söz etmek pek mümkün değildir. Buna karşın Adam Smith kendisini asırlar sonrasına taşıyacak çalışmaları yaparak bahse konu bilimin ilk ve en büyük duayeni olmuştur.

Adam Smith'in eserlerindeki en çok tartışılan konulardan birisi görünmez el kavramıdır. Smith'in kullandığı “görünmez el” metaforu vazgeçilmez bir aksiyom olarak matematiksel biçimiyle iktisat modellerinde kullanılmaktadır (Afşar, Demir, 2018). Bir iktisat bilimi konusu olarak algılansa da Smith'in yaşadığı dönemde günümüzdeki gibi bir iktisat, işletme ve yönetim biliminden söz etmek mümkün değildir. Bu kapsamda Smith'in getirdiği bu yaklaşım onu çağının çok ötelere taşımıştır. Özellikle yöneticiler için, Smith'in “görünmez eli” ve bunun sonuçları ile iş bölümü ve uzmanlaşmaya ilişkin fikirleri son derece önemlidir (Crowley and Sobel, 2010). Adam Smith, (1723-1790) ekonominin işleyişini görünmez el mekanizmasını sunmasıyla tanınıyorsa da yalnızca serbest ticaret farklı ekonomik sektörler arasında sermayenin optimum şekilde dağıtılması (Coulomb, 1998) olarak algılansa da örgütsel yapı ve işleyişlere ilişkin analizi daha ilgi çekicidir.

İktisat biliminin kurucusu olarak bilinse de Adam Smith'in eserlerinde ortaya koyduğu prensipler daha sonra farklı bilimlerin de temel esasları olmuştur. İktisat biliminin kurucu babası unvanına layık görülen Adam Smith, düşünceleri en çok tartışılan, en çok övgüye layık görülen ve hatta en çok eleştirilen felsefeci-iktisatçılardan birisidir (Küçükcalay, 2020). Adam Smith, eserlerinde çok farklı konulardan derinlemesine bahsettiği için tarih, ekonomi tarihi, yönetim bilimleri, coğrafya, sosyoloji, felsefe, politika ve daha başka bilim birçok bilim dalında halen atıfta bulunulan ve etkileri devam eden bir bilim adamıdır (Selik, 1974). Smith'in çalışmalarında, politika konuları gibi diğer önemli veya alışılmadık ve bazı açılardan benzersiz özellikleri taşıyan alanlara odaklanıldığı görülür (Hutchison, 1976). Bu kapsamda verilebilecek en güzel örnek işletme, yönetim bilimidir. Adam Smith günümüz yönetim biliminin temellerini de atan güçlü bir teorisyendir. On sekizinci yüzyılın büyük iktisatçısının öğretilerini entegre edebilen bir yönetici, onları çağdaş yönetim alanının dışında gören birinden çok daha etkili olacaktır (Crowley and Sobel, 2010). Adam Smith “The Wealth of Nations” adlı eserinde ortaya koyduğu yönetsel prensipler günümüz iş dünyasının da kabul ettiği temel esaslar olmuştur. Adam Smith eserlerinde sadece yönetim konularını değil aynı zamanda farklı örgütsel yapıları da ele almıştır.

Günümüzün yönetim esasları gerçekte geçmişin retorikleridir. Geçmiş hakkında bilgi edinmenin geleceğe uyum sağlamaya yardımcı olur (Han-

nan ve Freeman 1984). Geçmişin, bugünün ve geleceğin algılarını yönetme kapasitesi, herhangi bir dinamik yeteneğin mikro temelini destekleyen kritik bir bilişsel kapasitedir (Suddaby, Coraiola, Harvey ve Foster, 2020). Sonuçta kişilerin mirası geçmiş ile gelecek arasındaki köprüyü inşa eder. İşletme ve yönetim biliminin başlangıç noktalarından birisi olan Adam Smith, günümüzdeki köprünün de çıkış noktalarından birisidir.

3. ADAM SMİTH VE YÖNETSEL MİRASI

Bir iktisat bilim insanı olarak bilirse de Adam Smith'in ortaya koyduğu esaslar günümüz bilimsel disiplinler için de başlangıç noktası olmuştur. İşletme yönetim biliminin ilk kuramlarının başlangıç noktaları geçen yüzyılın başı olarak bilirse de söz konusu kuramların incelediği konuların ana teması sanayide etkinlik, verimlilik ve insan makine uyumudur. Üretimde makinaların yer alması ise sanayi devrimi ile ortaya çıkmıştır. Makinalar ile üretim sistemi ise sadece teknik personel, mühendislerin eseri değildir. Mühendislerin ürettiği makinalar üretim sistemini geliştirdi. Ancak sanayi devrimi buharlı makinalar ile fabrikaların kurulmasının çok ötesinde bir olgudur. Sanayi devrimin anlamlı kılan makinaların insan ile bir amaç doğrultusunda uyumlu bir şekilde yönetilmesidir. İşte bu devrimin kapsamlı bir şekilde ortaya çıkmasına zemin hazırlayan tarihi şahsiyet Adam Smith'tir.

Adam Smith'in yönetsel mirasını; iş bölümü/uzmanlaşma, etik ve davranışsal özellikler başlıkları altında ele alabiliriz. Adam Smith ekonomik prensipleri ortaya koyarken en az onlar kadar önemli yönetsel esasların ilk örneklerini de ortaya koymuştur. Adam Smith'in eserleri ve en bilinen ilkesi olarak düşünülen görünmez el yaklaşımı sanayileşmenin çıkış noktası olmuştur. Sanayileşme de yönetim bilimi doğuşuna neden olmuştur.

3.1 Lonca Üretim Sisteminden İş Bölümü-Uzmanlaşmaya Geçiş

Adam Smith, görünmez el ilkesini ve uzmanlaşma, iş bölümünü kavramsallaştıran ilk bilim insanı idi. Adam Smith, uzmanlaşma ve iş bölümünün üretkenliğin temel kaynağı olduğunu ilk fark eden kişiydi (Crowley and Sobel, 2010). Adam Smith, Milletlerin Zenginliği'nde ileri sürdüğü düşünceleri ile sınıflaşma anlayışını yıkarak, iş bölümünün ihtiyaçlara bağlı olarak ve sonradan ortaya çıktığını ifade etti ve iş bölümünü ekonomik yapıya entegre etmek suretiyle verimliliğe, büyümeye ve dış ticarete uzanan bir rota çizdi (Küçükcalay, 2020).

Sanayi devrimine kadar toplumun temel üretim sistemi loncalar idi. Esnaflar küçük yaşlarda çırak olarak başladıkları meslek hayatları boyunca aynı işi yaparlardı. Lonca üyeleri hayatları boyunca aynı işi

yaparlardı. Loncalarda ustalık; uzmanlaşma, yaptıkları işin kalitesi ile değerlendirilirdi. Lonca sisteminde günümüzdeki gibi ayırt edici bir uzmanlaşma söz konusu değildir. Lonca, esnaflık sisteminde iş süreçlerinde uzmanlaşmaya dayalı bir sınıflandırmaya gidilmemiştir. Lonca üyeleri bir işi başından sonuna kadar tek başlarına yaparlardı. Üretim toplumun ihtiyaçları ile sınırlıydı. Üretim kâr amacından çok toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelikti. Üretimde standartlar yüksekti. Üretimde aranan ilk husus kalite idi. Üretim kalite standartları dışında mal veya hizmet üretenler ciddi yaptırımlara maruz kalırdı. Loncaya giriş, lonca içerisinde uyulması gereken kurallar açık ve netti. Günümüz işletmeleri ile kıyaslandığında dönemin loncaları üretim yapmanın yanında sosyal bir yapı olarak kabul edilebilir. Loncalarda girişim yine belirli kurallara göre yapılabilirdi. Adam Smith'in ortaya koyduğu liberalizm ve görünmez el lonca sisteminde söz konusu değildi. Adam Smith, uzmanlaşmayı ve iş bölümünü üretkenliğin ana itici güçleri olarak tanımlayan ilk kişiydi (Crowley ve Sobel, 2010).

Adam Smith iş bölümünün gelişimini tarihi süreç ile açıklamaktadır. İkel toplumlarda iş bölümü yoktu. Binlerce yıl boyunca insanlık toprağı kendi işliyor, tüm işlerini basit yardımlaşma ve üretim sistemleriyle yapıyordu. Aralarındaki birkaç zanaatçının karnını, hep hükümdar, soylular, rahipler doyurmuş; belki bunlar, onların uşağı ya da kölesi idi (Smith, 2014). Avcılar doğrudan doğanın tedarikiyle yaşar; çobanlar hayvan sürülerini seferber eder ve çoğaltır; çiftçiler sistematik olarak doğal süreçleri kontrol eder (Minowitz, 1989).

Medeniyetin gelişmesine paralel olarak insanın doğaya hakimiyeti yaşanmaya başlanmıştır. İnsanın doğa üzerindeki hakimiyetinin sıçrama yaptığı nokta ise teknolojinin kaydettiği ilerlemedir. Teknolojinin bu boyuta ulaşması da sanayi devrimi sayesinde olmuştur. Sanayi devrimi de iş bölümünün uygulanması ile başlamıştır. Smith'in dediğı gibi, "bir zanaatkar veya üretici", çoban ve ikel çiftçinin aksine, "hiçbir boş zamana" sahip değildir; toplum tamamen doğanın fethine dalmışken, "çalışkan ve bu nedenle zengin bir ulusun" meyveleriyle cezbedilen fatihlere karşı kim savunma sağlayacaktır (Minowitz, 1989).

Adam Smith'in iş bölümü hakkındaki yaklaşımı Milletlerin Zenginliği'nde bir örnek ile anlatılmaktadır. Adam Smith iğne yapımı üzerinde iş bölümünün sağlayacağı üretim artışını sayısal olarak anlatmaktadır. İşlerin bölümlere ayrılmadığı bir sistemde iğne üretimi yapan bir zanaatkar basit aletler ile işi baştan sona kendi yapmaktadır. Böyle bir sistemde bir işçinin günlük iğne üretim miktarı 1 ile 20 iğne arasında değişebilmektedir. Üretim miktarının değişken olması çalışanın tecrübesine bağlıdır. Lonca sisteminin ötesinde uzmanlaşma ve iş bölümü ile üretim sistemine geçildiğinde ise üretim süreci safhalara bölünmektedir. Bu sistemde iş birden

çok kollara ayrılmaktadır. İşçinin biri teli çekip gerer; bir başkası bunu düzeltir, bir üçüncüsü keser; bir dördüncüsü ucunu sivirtilir, bir beşincisi baş geçebilmesi için tepesini ezer. (Smith, 2014). Söz konusu ana işlevler bile kendi aralarında alt bölümlere ayrılmaktadır. Günümüz üretim sistemlerini ilk modeli yazar tarafından bir örnek üzerinden kolayca anlaşılacak şekilde anlatılmıştır. Sırf iğnenin başını yapabilmek bile birden fazla işlemi gerektirmektedir. Üretim süreci iğnelerin yapımı ile son bulmaz. Bitmiş ürünlerin temizlenmesi, paketlenmesi bile üretimin safhalarındandır. Adam Smith'e (2014) göre; önem taşıyan iğne yapma işi böylece aşağı yukarı on sekiz ayrı işleme bölünmüştür.

İş bölümünün uygulandığı işletmelerde üretim sisteminde süreçler farklı çalışanlar tarafından yerine getirilmektedir. Bazen bir çalışan sürecin birkaç işlevini birlikte yerine getirebilmektedir. İlkel koşullarda oluşturulmuş fabrikalarda bile iş bölümü sayesinde etkinlik ve verimlilik artmıştır. Lonca döneminde 10 üyeden oluşan bir üretim sistemi günde 200'e kadar iğne üretebiliyorken bu oran aynı miktarda işçinin çalıştığı bir fabrikada 48.000 yakın iğne üretebilmektedir. Bu da bir işçinin ortalama 4800 iğne ürettiği anlamına gelmektedir. İş bölümü sayesinde üretim miktarı 240 katına çıkmaktadır. Yani, yaptıkları çeşitli işlemlerin elverişli bölümü ve birleşimi sonucunda şimdi başardıklarının iki yüz kırkta birini muhakkak, dört bin sekiz yüzde birini ihtimal ki, beceremeyeceklerdi (Smith, 2014). Bu sembolik inceleme bile iş bölümünün insan ve ekonomik yaşamda iş bölümünün ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Smith'e göre iş bölümü ve uzmanlaşma işçilerin her birinin el becerisinin artması, bir işten diğerine geçerken zaman kaybını telafi etmesi ve üretimin her aşaması için işçilere yardımcı olacak makinelerin geliştirilmiş olması nedeniyle üretimin çıktısında bir artışa neden olurdu (Küçükkalay, 2020).

Adam Smith'e göre zengin bir ulusu diğer bir ulustan ayıran özellik sahip oldukları iş bölümü yetenekleridir. Wealth of Nations'ın ana sorusunu yanıtlarken, "Neden bazı uluslar zengin, diğerleri fakir?" Smith, uzmanlaşma ve iş bölümünü üretkenliğin ve ekonomik ilerlemenin ana itici gücü olarak tanımladı (Crowley and Sobel, 2010).

İş bölümü sadece çalışanlar için geçerli bir olgu değildir. İş bölümü yöneticiler için de vazgeçilmez bir değişkendir. Smith'in iş bölümü ve uzmanlaşmanın faydalarına ilişkin gözleminin yöneticiler açısından çıkarımları açıktır (Crowley and Sobel, 2010). Nasıl üretim süreci bölümlere ayrılıp çalışanlara belirli alanlarda uzmanlaşma imkânı sağlıyorsa, üretim verimliliğini artırıyorsa yönetenin başarısını da aynı ölçüde artırır. Artan üretim miktarı işletmenin pazar hakimiyetini de sağlar.

Adam Smith ilkel koşullardan günümüze kadar yaşanan gelişmelerde iş bölümünün işlevi olduğunu belirtmektedir. İş ölümü ile yaşanan geliş-

meler kişiden uluslararası boyuta geçişe zemin sağlayan sosyolojik değişikliklere neden olacaktır. Smith geniş ailenin, kabile topluluğunun, feodal mülkün dağılmasına, daha büyük ve daha kişisel olmayan sosyal ağlara doğru eğilime ilişkin açıklaması, uluslararası iş bölümüne dayalı küresel ticaretin ulusal bağları zayıflatacağını, binlerce yıldır devam eden tarihi süreci tamamlayacağını ileri sürmektedir (Hill, 2009). Gelişen ekonomilerin ülkelerin sınırlarını aşması yani küreselleşmenin başlangıç noktası yine iş bölümünün ortaya çıkmasıdır.

Ulusal boyuttan küresel boyuta geçişi Adam Smith asırlar önce öngörmüştür. Smith'e göre ulusların üretkenliğini artıran ve mülksüz yoksullara geçim kaynağı sağlayan iş bölümü ilkesi, orta çağ tarım temelli feodal toplumdaki erken modern ticari medeniyeti geliştirdi (Furuya, 2023). İş bölümü zamanla, işletmelerin teknolojik olarak ilerlemesini sağladı. Uzmanlaşma ve iş bölümü işletmelerin masraflarını da artırdı. Uzmanlaşma yeni örgüt yapılarının ortaya çıkmasını sağladı. Uzmanlaşmaya dayalı eğitim kurumları kurulmaya başlandı. Uzmanlaşma ve iş bölümü karar noktalarını da değiştirdi. Smith'in ekonomik ilerlemenin ana itici gücü olarak tanımladığı iş bölümü, ademi merkezîleşmenin ve uzmanlaşmanın çıkış ve ücretlerde nasıl dizilere yol açtığını anlatıyor (Crowley ve Sobel, 2010).

İş bölümü sayesinde kişiler ulusal sınırlarının ötesine çıkabilmiştir. Kişilerin küresel düşünme ve hareket etmeleri ülke sınırlarını aşmaları ile mümkündür. Smith, iş bölümünü yalnızca serveti ve teknik inceliği dağıtmakla kalmayıp aynı zamanda toplumsal yapıyı da derinden değiştiren, katlanarak gelişen bir olgu olarak görür (Hill, 2009). Alışkanlık ve gelenek gücüyle desteklenen iş bölümü kişilerin düşünce ve eylemlerini küreselleştirir.

Adam Smith'te diğer ekonomist kuramcılardan farklı olarak iktisadın pek ilgi alanına girmeyen bir örgütsel yapı hakkında önemli önermelerde bulunmuştur. Adam Smith eserlerinde sadece ekonomik çıktı sağlayan örgütsel yapıları incelememiştir. Adam Smith eserlerinde askeri örgütlerin yapılandırılması esaslarını çağının ötesinde ele almıştır. Adam Smith'e göre her sanat için olduğu gibi, bu sanatın gelişmesi için de iş bölümüne gerek vardır. Öbür sanatlarda iş bölümü, birçoğunu birden yapacaklarına, kendilerini belli bir zanaata hasretmekle kişisel çıkarlarının daha iyi yürüttüğünü gören bireylerin açıkgozlülüğü ile tabii olarak ortaya çıkar (Smith, 2014). Smith için, daimî bir ordunun medeniyetin bir örneği olduğu kadar, Avrupa'nın erken modern ticari medeniyetinde iş bölümünün genişlemesinin bir sonucu olduğu sonucuna varıyor (Furuya, 2023).

Adam Smith dünya yönetim sisteminde de iş bölümünün gerekliliğine işaret etmektedir. Yazara göre dünya güvenlik sisteminde yaşanan değişimler çok kutuplu bir yapıya doğru gelişme ve dönüşüm oluşacaktır.

Bunun yolu da liberal sistemden geçmektedir. Milletler “liberal sistemi” benimsediklerinde, uluslararası ve birbirine bağımlı bir işbölümüyle bir arada tutulan, dostane ancak ayrı “büyük bir imparatorluğun eyaletleri”nden oluşan tek bir topluluk olarak faaliyet gösterecekler (Hill, 2009).

3.2 Etik Esaslar

İş etiği ve toplumsal yansımaları yönetim bilimi dünyasına geçen yüzyılın son çeyreğinde girmiştir. Batıdaki iş dünyasında yaşanan finansal suistimaller etik konusunu gündeme getirmiştir. Yönetim biliminde etiğin kökenleri asırlar öncesine gider. Yönetim etiğinin ilk kaynaklarından birisi de Adam Smith’tir. Bir iktisatçı olarak bilirse de bu konudaki yaklaşımları, kendisinin ahlaki ve politik felsefesinden çok etkilenmiştir. İlk önemli eseri, 1759 yılında yayınlanan Ahlakî Duygular Teorisi (The Theory of Moral Sentiments) adlı ahlak felsefesi kitabıdır (Raphael, 1985). Smith, ikinci kitabı olan Wealth of Nations’ı (WN), büyük ölçüde, ondan on yedi yıl önce, 1759’da yayınlanan ilk kitabı “The Theory of Moral Sentiments”ta (TMS) sunulan felsefi çalışmanın bir uzantısı olarak görülür (Sen, 2016). Adam Smith, The Wealth of Nations’ı Ahlakî Duygular Teorisi’nin devamı olarak tasarladığını unutmamalıyız, çünkü o insan davranışını ve ahlaki yükümlülükleri analiz etmeyi asla bırakmadı (Rosten, 1990). Ahlakî Duygular, öncelikle, bir sosyal olgu olarak ahlakla (morality) ilgilenen bir ahlak felsefesi kitabıdır (Raphael, 1985). Adam Smith’in ahlaki yaklaşımı sonunda güçlü ve esasları hala uygulanan çok boyutlu bir sistem yarattı. Ekonomi politiğinin işlevi, birbiriyle ilişkili ahlaki ilkeler, yasal kurallar, ekonomik ve politik işlemlerden oluşan bir sistem olarak toplumsal sistemin öğelerini birbirine bağlayan “görünmez zincirler”in keşfi ve açıklanması olan Adam Smith’in ahlak felsefesinden doğdu (Godłów-Legiędz, 2019).

Adam Smith’in akademik hayattaki çıkış noktası olan Ahlakî Duygular Teorisi’nde geliştirdiği adalet teorisi, etiğinin kaynağı insanın tabiatında gizlidir. Smith teorisini geliştirirken aklındaki hedeflerden biri, gerçek toplumlarımızın yasalarının ve uygulamalarının ne ölçüde adil ve ne ölçüde adaletsiz olduğunu belirlememizi sağlamaktı (Wolterstorff, 2016). “Ahlakî Duygular Teorisi”nde, doğanın insanın göğsüne aklından daha bilge dürtüler yerleştirdiğini öğreniyoruz, çünkü doğa her zaman türün iyiliğini amaçlıyor ve insana toplumsal duygular bahşediyor (Clark, 1926).

Son birkaç asırdır bilim dünyasında çok takdir gören bilim insanlarından birisi de Adam Smith’tir. Adam Smith sadece bir ekonomist değildir. Smith de kendisini sadece bir ekonomist olarak görmüyordu: O bir filozof, teorik bir psikolog, bir sosyolog, politik ve sosyal kurumların bir analistiydi (Rosten, 1990). Bir kere Smith, politik iktisadın kurucu babası veya iktisadi düşünce tarihinin başlangıç noktası değil, erdem, ahlak, politik iktisat

ve hukuku uyumlu bir bütünlük içinde birleştirmeyi araştıran bir sistem kurucusu gibiydi (Küçükkalay, 2020).

Adam Smith'e göre insanlar sosyal olarak birlikte yaşarlar. Birlikte yaşamın sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için ahlaki bir bilince sahip olunmalıdır. Birbirini sorumlu tutmak ve bu sosyal pratiklerde ahlaki sorumluluğu olan özneler gibi davranmak, bu durumun ayrılmaz bir parçasıdır (Herzog, 2016).

Adam Smith ahlakı ve etik esasları iki boyutta incelemiştir: Kişilerin sahip olmaları gereken ahlaki normlar ve kişilerin meydana getirdiği toplumda yaşanan kollektif ahlak. Adam Smith ilk eserini yazarken bu esasları felsefik bir yaklaşımla ele almıştır. Eserinde kişi ve birlikte yaşanan toplum arasında yaşanan karşılıklı ilişkiler kuramının ahlaki boyutunun sınırlarını çizmektedir. Sonradan olgunlaştırdığı ekonomik yaklaşımlarının geçerli olabilmesi için öncelikle bu yaklaşımın ortaya konması gerekmiştir. Nitekim erdemli yaşamın gerekliliğinin para kazanma hırsının yarattığı olumsuz etkilerle birlikte nasıl bir arada durabileceği, öncelikle bu tür bir ahlaki kuramın varlığını zorunlu kılmaktadır (Korkmaz, 2013). Buğra'ya (1995) göre; Smith'in çalışmalarında varlığını hissettiren ve birbirlerini tamamlayan iki temel amaçtan birisi, erdemli yaşama dayalı ve baskıya gerek göstermeyen bir toplumsal düzen yaratmaktır (Buğra, 1995).

Adam Smith'in toplumsal ahlak kuramı toplumdaki dengesizlikleri ortadan kaldırmaya yöneliktir. Smith, etiğin nedenlerini ve ahlakın zorunluluklarını sürekli araştırarak insanların davranışlarını inceledi (Rosten, 1990). İlk eserinde toplumsal ahlakı kuramsallaştırmaya çalışmıştır. Aynı zamanda, etik teorisini sağlam bir eşitlikçi temele oturtur ve güçlü bir bireysel ahlaki sorumluluk duygusu taşır (Herzog, 2016). Bu yaklaşımda amaç toplumsal düzenin sağlıklı kılınmasıdır. Bu ahlaki amaç, Smith'in iyi bir toplum düzeninin ne olması gerektiği hakkındaki değer yargılarını içeriyor. (Buğra, 1995).

Toplumsal etiğin kaynaklarından birisi de ekonomik davranışlardır. Adam Smith'in ekonomik yaklaşımı liberal sistemdir. Liberalizmin sağladığı özgürlük etik davranışlara da kaynaklık eder. Piyasa düzeni zor kullanımını dışladığı için ahlaki açıdan "iyi" bir düzendir. Ayrıca, toplumun özgün yapısına atıfta bulunmadan, doğal eğilimleri yansıtan evrensel yasalar yardımıyla "bilimsel" olarak açıklanabilir. (Buğra, 1995). Liberal ekonomik sistem yalnızca özgürlük sağlamaz. Liberalizm aynı zamanda fırsat eşitliği de sağlar. Eşitlik sonunda sosyal dayanışma sağlar. Smith'in iktisat anlayışı, piyasa tarafından şartları oluşturulan kişisel çıkarlara dayalı davranışların sosyal etkilerini tamamlarken; etik anlayışı, duygudaşlık ve bizim takdir edilme (itibar) arzumuz tarafından oluşturulan eşit derecede sağlam bir sosyal dayanışma yapısını gösterir (Raphael, 1985).

Adam Smith'in toplumsal ahlak anlayışına göre kişinin zengin ve başarılı olma arzusu toplumsal normlara uyum ile gerçekleşir. Elbette bu düşünceyi tersinden okuduğumuz zaman yoksulluktan duyulan utancın kaynağının da kişinin toplum karşısında acılarını saklama ve onlardan kaçınma isteğine dayandığı anlaşılır (Korkmaz, 2013).

Adam Smith'in ahlaki, etik yaklaşımının diğer esası bireysel boyuttadır. Ekonomik düşünen bir birey zengin ve güçlü olma arzusu taşır. Bunun psikolojik kaynağı diğer bireylerin de istediğine sahip olma arzusudur. Toplumsal gelişmenin çıkış noktası da bu arzudur. Böylelikle insanın zengin olma isteği; duygusal yakınlık -sempati- kavramından hareketle, insanların acılara değil sevinçlere ortak olma eğilimi taşımasından kaynaklanmaktadır (Korkmaz, 2013). Söz konusu arzunun istenen sonuçları kadar bazen istenmeyen sonuçları da olabilir. Ahlaki Duygular Teorisi, erdemler kadar ahlaksızlıklarla dolu olmasına rağmen zenginlik yoluyla mutluluk arayışı, doğanın bu aynı bilgeliği arama yolu gibi pozitif sonuçlar yaratır (Clark, 1926). Kişinin ekonomik bir birey olarak davranışının bilimsel nedeni dışındaki diğer nedeni ahlaki amaçtır. Ahlaki amaç, insan üzerinde zorlayıcı baskılara gerek bırakmaksızın işleyen bir toplum düzeninin kavramsallaştırılmasıdır (Buğra, 1995). Kavramsallaştırılan bireysel ahlaki normlar bir süre sonra toplumsal düzene dönüşür. İşte buradan hareketle Smith, karşılıklı çıkar olgusu üzerinden hareket ederek toplumsal yaşamda kendisini hissettiren kendiliğinden düzen düşüncesine ulaşır ve bunu evrensel bir ilke olarak sunar (Korkmaz, 2013).

Adam Smith'in ahlaki esaslarına baktığımızda bireysel esasların toplumsal esaslar ile bütünleştiği görülmektedir. Smith'in fikirlerine daha geniş bir bakış açısıyla baktığımızda, köleliğin azaldığı liberal bir çağda ortaya çıktığını tasavvur edebiliriz (Cummings ve Bridgman, 2020). Adam Smith'in yaşadığı dönem artan kontroller değil sosyal ve ahlaki liberalizmin el ele birlikte yükselmeye başladığı bir dönemdir.

3.3 Görünmez El ve Davranışsal Esaslar

Adam Smith'in yönetsel davranış esası olarak ilk aklımıza gelen husus “görünmez el” metaforudur. Görünmez elin kaynağı tartışmalı bir konudur. “Görünmez el” terimini kesinlikle Smith icat etmedi: On sekizinci yüzyılda ondan önceki başkaları da bu ifadeyi kullanmıştı (Godłów-Legiędz, 2019). Ancak günümüz ekonomistlerinin liberalizminin çıkış noktası olan esaslar “bırakınız yapsınlar” terimi Adam Smith'in eserlerinde vücut bulmuştur. “Bırakınız yapsınlar” terimi ayrıca, Wealth of Nations'ta bulduğumuz Batı toplumunun ticarileşmesinin karmaşık ve ayrıntılı açıklamasının önemli bir yönünü anlamının bir yolunu sağlar (Kennedy, 2005). Bırakınız yapsınlar, Smith “görünmez el”; tüm yazılarında yalnızca üç kez

ve Wealth of Nations'ı (WN)'de yalnızca bir kez yer almaktadır (Cummins ve Bridgman, 2020). Adam Smith, görünmez elin etik işlevini eserinde açıklamaktadır. Bu endüstriyi, ürünü en yüksek değerde olacak şekilde yönetmekle yalnızca kendi çıkarını amaçlıyor ve diğer pek çok durumda olduğu gibi bunda da niyetinin parçası olmayan bir amaca ulaşmak için görünmez bir el tarafından yönlendirildi (Smith 2014).

Adam Smith, bireylerin beklenti ve çabalarının bir süre sonra toplumsal sonuçlar doğuracağını söyler. İşte buradan hareketle Smith, karşılıklı çıkar olgusu üzerinden hareket ederek toplumsal yaşamda kendisini hissettiren kendiliğinden düzen düşüncesine ulaşır ve bunu evrensel bir ilke olarak sunar (Korkmaz, 2013). Bireysel çabalar toplumsallaşınca bir dengeye kavuşur. Görünmez el, bireysel kişisel çıkar ile grubun refahı arasındaki bağlantıyı tanımlar (Crowley and Sobel, 2010). Toplumsal gelişmeyi sağlayan görünmez el birey, toplum ve ahlak ile bir denge oluşturur. Böylelikle görünmez elin varlığıyla dengeye gelen piyasanın işlerliği, ahlaki amacın sağladığı kişisel etkenlerle sıkı sıkıya bağlıdır (Korkmaz, 2013).

Yönetim bilimi bakış açısı ile ele aldığımızda, görünmez el ilkesinin açık uygulama şekilleri, sonuçları vardır. Yönetim bilimi bakış açısından görünmez el kavramının ilk uygulama şekli karar mekanizmalarının uygulama şekilleridir. Görünmez elin yönetsel ilk karşılığı ademi merkezi planlamadır. Merkezi olmayan karar verme, uygun “oyunun kuralları” yürürlükte olduğu sürece en iyi sonuçlara yol açabilir ve beklenen sonuçları verecektir (Crowley ve Sobel, 2010). Bu noktada amaç birliği ilkesi ortaya çıkar Yönetim biliminin en basit tanımıyla görünmez el, kişisel amaçlar ile örgütsel amaçların birliğidir. Bu durum çalışanlar için büyük bir teşvik, işletme için de en basit ifade ile etkinlik ve verimlilik artışıdır. Bireysel ve kurumsal değer ve amaçların paylaşılması bir dengede yürütülmelidir. Kurumlar görünmez elin çıkarları hizalamasına izin verdiğinde zenginlik yaratılır. Ancak oyunun kuralları araya girdiğinde, daha az arzu edilen sonuçlar ortaya çıkar (Crowley ve Sobel, 2010). Bu noktada dikkate alınması gereken husus uygun teşvik sisteminin oluşturulmasıdır. Özellikle gerekli olan tek şey, çalışanların kişisel çıkarlarını firma tarafından istenen sonuçlarla uyumlu hale getirmek için bir teşvik yapısının var olmasıdır.

4. ADAM SMİTH ve GÜNÜMÜZ YÖNETİM BİLİMİ

Bir iktisatçı olarak Adam Smith'in ortaya koyduğu esaslar günümüz yönetim bilimi esaslarının da çıkış noktasıdır. Yönetim bilimi geçen yüzyıl başında kuramsal boyutta çalışılmaya başlanmıştır. Sanayi devriminin ABD'de yarattığı gelişmelerin bir sonucu da yönetim biliminin kuramsal çalışmaları olmuştur. Sanayi devriminin başlangıcı ise İngiltere'dir. İngiltere'de sanayi devriminin ortaya çıkmasının temel nedeni de

Adam Smith'in ortaya koyduğu ekonomik prensipler ve onların yönetsel karşılıklarıdır.

İktisat ve mühendisliğin hiç olmadığı kadar gelişmesi, kapsamlı üretim sistemi ve örgütsel yapıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yönetim kuramlarının ilk öncüllerinden olan Taylor, çalışmalarında etkinlik ve verimliliği, insan ve makine uyumuna ilişkin kuramsal çalışmaları yapmıştır. Adam Smith'in iğne örneğinde yola çıkarak ortaya koyduğu iş bölümü yeni gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Daha önce olmadığı şekilde, lonca sisteminden farklı olarak üretkenliğin artması ekonomik prensipler yanında yönetsel prensiplerinde araştırılıp uygulanmasını zorunlu kılmıştır.

Adam Smith'in yönetim bilimine katkıları kuramsal çalışmaların hız kazandığı geçen yüzyılın ikinci yarısı ve sonrasında görülmektedir. Ekonomi ve yönetim birlikteliğini iki şekilde görmekteyiz. İlki, 1950'lerde akademi dünyasının değerli üyelerinin ekonomi disipliniyle bağlantı kurmaya çalışan yönetim ve işletme okulları çalışmaları, ikincisi, 1970'lerdeki ilk modern yönetim ders kitaplarının ekonominin mirasına ait anlayışına ilişkin tarihi eserlerden etkilenmesidir (Cummings ve Bridgman, 2020). Bu kapsamda her iki bilimin birlikteliğinin çıkış noktası Adam Smith'tir.

Adam Smith İskoç Aydınlanmasının sağladığı serbest düşünce sistemi ile liberal çağı başlattı. Lonca sisteminin katı kurallarının liberal düşünce çerçevesinde dönüşmesi, girişimciliğin boyutunu da değiştirmiştir. Liberalizmin sağladığı serbest girişimcilik, büyük ve etkin fabrikaların kurulmasına neden olmuştur. Kapsam ve işlev arttıkça ortaya yeni bir sorun çıkmıştır. Böylesi büyük ve karmaşık sistemin nasıl kontrol edilip yönetileceği. Yeni sistem bilim insanlarını baskı olmadan işlerin yürütülme arayışına itti. Bu noktada sorun tek bir noktaya odaklandı; iyi bir yönetim nasıl olmalıdır. Smith'e göre, zorlama olmaksızın karşılıklı gelişme yönetimin başarmayı amaçlaması gereken şeydi ve onu bir kurucu olarak kabul etmek istiyorsak, bu alanımız için ilginç bir alternatif temel olacaktır (Cummings ve Bridgman, 2020). Adam Smith'in başlattığı sistem yönetim esaslarının tespit edilmesi ve uygulanmasının da ilk çıkış noktaları olmuştur. Kapsamlı örgütsel yapıların yönetilebilmesi ancak yönetim prensiplerinin uygulanması ile mümkündür.

Adam Smith'in yönetim bilimine yaptığı katkılardan bahsedilmeyen bir husus da işgücünde yaşanan değişimlerdir. Yönetim bilimin ortaya çıkışı liberalizmin gelişmesi ile birlikte olmuştur. Köleliğin ortadan kalkmağa başladığı dönemde yönetim bilimi de gelişmeye başlamıştır. Söz konusu değişim liberal düşüncenin yayılması ile birlikte gerçekleşmiştir. Ancak burada bir hususu dikkate almak zorundayız. Adam Smith bir kahraman değil, ilk kritik yönetim esaslarını başlatan bir bilim insanıdır. Ve son olarak, yönetim tarihine ilişkin bu alternatif bakış açısı, şu anda toplu olarak

karşı karşıya olduğumuz sorunlar hakkında farklı düşünmeye çalıştığı için yönetim çalışmaları için mükemmel bir temel sağlayabilir (Cummings ve Bridgman, 2020).

5. SONUÇ

Kişiler, örgütler, uluslar gelecek nesillere sadece maddi varlıklar bırakmazlar. Söz konusu kişi ve yapılar gelecek nesillere rehberlik edecek esas ve usulleri bırakarak adeta ölümsüz olurlar. Miras/legacy olarak adlandırılan bu kavram işletme ve yönetim biliminde artan oranda ilgi görmeye başlamıştır.

Bireyler, eylem ve fikirlerinin hatırlanıp hatırlanmayacaklarını, kalıcı bir etkiye sahip olup olamayacaklarını düşünerek ölümlerinden sonra gerilerinde değerler bırakmak isterler. Bahse konu kişiler, sıra dışı çalışmalar yaparak toplumda ve gelecek çağlarda bıraktıkları miras ile adeta ölümsüzleşirler. Söz konusu kişilerden birisi de Adam Smith'tir. Ünlü bir ekonomist olan Adam Smith'in bıraktığı eserlerinde yer alan esaslar sadece ekonomi biliminin değil daha sonraki yüzyıllarda işletme ve yönetim bilimi için de ilk ve genel esaslar olmuştur.

Adam Smith tarafından ortaya konan ekonomik esaslar kısa bir süre sonra İngiltere'de sanayi devriminin temellerini atmıştır. Bir ahlak bilimci olarak akademik hayatına başlayan Adam Smith daha sonra ekonomik çalışmaları ile yönetim biliminin temel esaslarını da tespit etmiştir. Liberal düşüncüyü sistemleştiren yazar, yönetimin davranışsal konularına da önemli katkılarda bulunmuştur. Geçen asrın son çeyreğinde işletme ve yönetim biliminin ilgi alanına giren ahlak ve iş etiği konularının asırlar öncesinde çalışılması ve esaslarının tespiti Adam Smith'in yönetsel mirasının ilk çarpıcı örneğidir. Adam Smith'i yönetim biliminde öne çıkartan en önemli husus iş bölümü, uzmanlaşma konusunu eserlerinde bilimsel olarak ilk ortaya koyan kişi olmasıdır. Bilimsel yönetime ait ilk çalışmaları yapan Taylor'un görüşlerinin öncül habercisi, kaynağı Adam Smith'tir. Adam Smith'in ünlü toplu iğne çalışması iş bölümü/uzmanlaşma, etkinlik ve verimlilik kavramlarının bilimsel olarak incelendiği ilk kaynaktır. Daha önceki üretim sisteminde tüm üretim süreçlerinin tek bir kişi tarafından yapılmasına karşılık iş bölümü ve uzmanlaşmanın yarattığı değişiklik ve gelişmeler sanayi devriminin de çıkış noktası olmuştur. Smith'in ünlü toplu iğne örneği, üretkenlik kazanımları ve yönetimin anlayışındaki değişikliklerin miladıdır. Daha sonraki yüzyıllarda başlayan işletme ve yönetim bilimi çalışmalarının, prensiplerinin başlangıcı Adam Smith ve eserleri olmuştur. Buna ilaveten yazarın ortaya koyduğu liberal sistem işletme ve yönetimin davranışsal esaslarına da önemli katkılar yapmıştır.

Miras kavramı işletme ve yönetim biliminde çalışılan bir konu olmasına rağmen ülkemizde henüz hiç ele alınmamıştır. Miras kavramı yönetsel boyutta farklı örneklerle incelenmektedir. Mirasın alt çalışma alanlarından birisi de kişilerin bıraktıkları mirastır. İşletme ve yönetim bilimi açısından kişisel mirasın en güzel örneklerinden birisi de Adam Smith'tir.

Miras konusunda ileride yapılacak çalışmalar için rehberlik edecek sorular şunlar olabilir: Miraslar nerede ve ne zaman iletilir ve alınır? Mirasın zaman içindeki dolaşımını açıklayan sosyo-materyal ve zamansal mikro, orta ve makro bağlamlar nelerdir? Bazı kültürler mirası korumaya daha mı duyarlı? Farklı yerler ve koşullar, uzun süreli miraslar için daha elverişli midir?

KAYNAKÇA

- Achtenhagen, L., Haag, K., Hulten, K. ve Lundgren, J. (2022). Torn between individual aspirations and the family legacy –individual career Development in family firms. *Career Development International*, 27(2), 201-221.
- Afşar, K. E. ve Demir, N. (2018). *Adam Smith'in ahlaki duygular teorisi üzerinden davranışsal iktisadın ekonomi politik kökenleri*. Birinci Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kritik Tartışmalar, 5-7 Ekim 2018, İzmir.
- Barbera, F., Stamm, I. ve DeWitt, R. (2018). The Development of an entrepreneurial legacy: exploring the role of anticipated futures in transgenerational entrepreneurship. *Family Business Review*, 31(3), 352–378.
- Buğra, A. (1995). *İktisatçılar ve insanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Clark, J. M. (1926). Adam Smith and the currents of history. *The University Journal of Business*, 4(4), 348-369.
- Coase, R. H. (1976). Adam Smith's view of man. *The Journal of Law & Economics*, 19(3), 529-546.
- Cooper, L. P., Hecht, M. H. ve Majchrzak, A. (2003). *Managing a project's legacy: implications for organizations and Project management*, Conference Paper in IEEE Aerospace Conference Proceedings.
- Coulomb, F. (1998). Adam Smith: A defence economist. *Defence and Peace Economics*, 9, 299-316.
- Crowley, G. R. ve Sobel, R. S. (2010). Adam Smith: managerial insights from the father of economics. *Journal of Management History*, 16(4), 504-508.
- Cummings, S. ve Bridgman, T. (2020). Thinking differently about Adam Smith's legacy for management studies. Kyle Bruce (Edt.). *Handbook of research on management and organizational history* (s. 11-38). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd.
- De Massis, A., Frattini, F., Kotlar, J., Messeni-Petruzzelli, A., ve Wright, M. (2016). Innovation through tradition: Lessons from innovative family businesses and directions for future research. *Academy of Management Perspectives*, 30(1), 93-116.
- Dowd, D. (2008). *Kapitalizm ve kapitalizmin iktisadi eleştirel bir tarih*. (Cihan Gerçek Çev.). İstanbul: Yardım Basım.
- Edgell, D. L. (2020). *Managing sustainable tourism a legacy for the future*. New York: Taylor & Francis Group.
- Faßbender, K., Wiebe, A., & Bates, T. C. (2019). Physical and cultural inheritance enhance agency, but what are the origins of this concern to establish a legacy? A nationally representative twin study of Erikson's concept of generativity. *Behavior Genetics*, 49(2), 244-257.

- Fox, M., Tost, L. P. ve Wade-Benzoni, K. A. (2010). The legacy motive: A catalyst for sustainable decision making in organizations. *Business Ethics Quarterly*, 20(2), 153-185.
- Fox, M., Wade-Benzoni, K. (2017). The creation of opportunity is an opportunity to create: Entrepreneurship as an outlet for the legacy motive, *Research in Organizational Behavior*, 37, 167-184.
- Furuya, H. (2023). The political economy of national defence in Adam Smith. *The Journal of Scottish Philosophy*, 21(1), 19-34.
- Godłów-Legiędz, J. (2019). Adam's Smith's concept of a great society and its timeliness. *Studies in Logic, Grammar And Rhetoric*, 57(70), 175-190.
- Hannan, M. T. ve Freeman, J. (1984). Structural inertia and organizational change. *American Sociological Review*, 49(2), 149-164.
- Herzog, L. (2016). Adam Smith and modern ethics. Ryan P. Haley (Edt.). *Adam Smith his life, thought and legacy* (s. 340-353). Princeton: Princeton University Press.
- Hill, L. (2009). Adam Smith on war (and peace). Ian Hall. I. ve Hill, L. (Edt.). *British International Thinkers from Hobbes to Namier* (s. 71-91). New York: Palgrave Macmillan.
- Hogg, M.A. ve Terry, D.J. (2000) Social identity and self-categorization processes in organizational contexts. *The Academy of Management Review*, 25, 121-140.
- Hutchison, T. (1976). Adam Smith and The Wealth of Nations, *The Journal of Law & Economics*, 19(3), 507-528.
- Jaskiewicz, P., Combs, J. ve Rauc, S. (2015). Entrepreneurial legacy: toward a theory of how some family firms nurture transgenerational entrepreneurship. *Journal of Business Venturing*, 30(1), 29-49.
- Jonsson, F. A. (2016). Adam Smith and enlightenment studies. Ryan P. Haley (Edt.). *Adam Smith his life, thought and legacy* (s. 443-460). Princeton: Princeton University Press.
- Jones, G. ve Pitelis, C. (2015). Entrepreneurial Imagination and a demand and supply-side perspective on the MNE and cross-border organization, *Journal of International Management*, 21, 309-321.
- Kennedy, G. (2005). *Adam Smith's lost legacy*, New York: Palgrave Macmillan.
- Korkmaz, C. H. (2013). Sömürgeciliğe iyimserlik gözlüğüyle bakmak: Adam Smith'te ahlakın iktisadi rolü, *İş Ahlakı Dergisi*, 6(2), 85-108.
- Küçükkalay, A. M. (2020). Ortaçağ iktisadi düşüncesinde bir kırılma: Adam Smith ve iktisadi düşünceye getirdikleri, *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 4 (2), 101-119.

- Lacroix, C. ve Jolibert, A. (2017). Mediation role of perceived personal legacy value between consumer agentic generativity and attitudes/buying intentions toward luxury brands, *Journal of Business Research*, 77, 203–211.
- LeCounte, J. F. (2022). Founder-CEOs: Succession planning for the success, growth, and legacy of family firms, *Journal of Small Business Management*, 60(3), 616–633.
- Leontief, W. (1992). The present state of economic science. Michael Fry (Edt.). *Adam Smith's legacy, his place in the development of modern economics* (s.145-227). Edited by, London: Routledge.
- Millová, K., Malatincová, T., ve Blatný, M. (2021). Intergenerational transmission of generativity and stagnation within families in a society after a macro-social change: A two-generation study. *Current Psychology*, 42(1), 1-15.
- Minowitz, P. (1989). Invisible hand, invisible death: Adam Smith on war and socio-economic Development. *Journal of Political & Military Sociology*, 17(2), 305-315.
- Raphael, D. D. (1985). *Adam Smith*. New York: Oxford University Press.
- Rosten, L. (1990). A modest man named Smith. Nicholas Elliott (Edt.). *Adam Smith's legacy, his thought in our time* (s. 7-14). London: ASI (Research) Limited.
- Sen, A. (2016). Adam Smith on freedom. Ryan P. Haley (Edt.). *Adam Smith his life, thought and legacy* (s. 281-304). Princeton: Princeton University Press.
- Skousen, M. (2007). *İktisadi düşünce tarihi, modern iktisadın inşası*. (Mustafa Acar Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Selik, M. (1974). *100 Soruda İktisadî Doktrinler Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Smith, A. (2014). *Milletlerin zenginliği*. (Haldun Derin Çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Suddaby, R. & Foster, W.M. (2015). Organizational Re-Membering: The use of rhetorical history to create identification. In M. Pratt, M. Schultz, B. Ashforth and D. Ravasi (Edt.). *Oxford Handbook of Organizational Identity*, Oxford: Oxford University Press.
- Suddaby, R., Coraiola, D., Harvey, C., ve Foster, W. (2020). History and the micro-foundations of dynamic capabilities. *Strategic Management Journal*, 41(3), 530-556.
- Suddaby, R., Schultz, M., ve Israelsen, T. (2020). Autobiographical memory and organizational identity: the role of temporal fluidity. In *The Oxford Handbook of Identities in Organizations* (s. 375-390). Oxford: Oxford University Press.
- Vaujany, F., Vaast, E., Clegg, S. R. ve Aroles, J. (2021). Organizational memorialization: spatial history and legitimation as chiasms. *Qualitative Research in Organizations and Management: An International Journal*, 16(1), 76-97.

- Waliczko, T. ve Sołek-Borowska, C. (2022). Contribution of Adam Smith into management thought. *Modern Management Systems*, 17, 79-86.
- Walsh, I. J., ve Glynn, M. A. (2008). The way we were: Legacy, organizational identity and the role of leadership. *Corporate Reputation Review*, 11, 262–276.
- Wolterstorff, N. (2016). Adam Smith on justice and injustice. Ryan P. Haley (Edt.). *Adam Smith his life, thought and legacy* (s. 173-191). Princeton: Princeton University Press.
- Zacher, H., Rosing, K. ve Frese, M. (2011). Age and leadership: The moderating role of legacy beliefs. *The Leadership Quarterly*, 22(1), 43–50.

BÖLÜM 6

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ÇOCUK İHMAL VE İSTİSMARI HAKKINDAKİ BİLGİ VE FARKINDALIK DÜZEYİNİN İNCELENMESİ: DELİCE MESLEK YÜKSEKOKULU ÖRNEĞİ¹

Sude Mina Nur KÖYBAŞI²

Barış DEMİREL³

¹ Bu çalışma TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı 2023 Yılı 2. Dönem kapsamında desteklenmiştir.

² Proje Yürütücüsü, Kırıkkale Üniversitesi Delice Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmetler Programı.

³ Doç. Dr., Proje Danışmanı, Kırıkkale Üniversitesi Delice Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmetler Programı, ORCID ID: 0000-0001-5916-4999

GİRİŞ

18 yaşını tamamlamamış tüm bireyler çocuk olarak değerlendirilmekte ve bakıma ihtiyacı olan kişiler olarak tanımlanmaktadır (World Health Organization, 2024). Bundan dolayı çocukla ilgili birçok durum hassasiyet gerektiren ve üzerinde daha çok durulması gereken konulardır. Çalışmanın ana odağına bağlı olarak “çocuk ihmal ve istismarı” da dikkatle ve hassasiyetle ele alınması gereken en önemli konulardandır. 18 yaşın altındaki çocukların bedensel ve ruhsal olarak sağlığını, gelişimini etkileyen ihmal ve istismarların tümü çocuk ihmal ve istismarı olarak kabul edilmektedir (World Health Organization, 2024).

Dünya Sağlık Örgütü’nün verilerine göre; yetişkin bireylerin bebeklik ve çocukluk yaşlarında ortalama 1/4’ünün fiziksel istismara uğradığı; her 5 kadından birinin, her 100 erkekten ise sekizinin çocukluk döneminde cinsel istismara maruz kaldıkları belirtilmektedir. Çocuk istismarı nedeniyle her yıl 15 yaşın altında yaşamını kaybeden çocuk sayısının 31.000 olduğu paylaşılmaktadır (World Health Organization, 2024).

Çocuk ihmal ve istismarı gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler de dahil olmak üzere dünya genelinde büyük bir sorun halinde yayılmaya devam etmektedir. Örneğin, 1996 yılında 3 milyondan fazla bebeğe ve çocuğa ihmal ve istismar uygulandığı ABD’de kayıt altına alınmıştır (Bitler, Zavodny, 2002). UNICEF tarafından yapılan çalışmalara göre ise çocuk ihmal ve istismarının genelde Doğu Asya ve Pasifik bölgesinde daha çok görüldüğü tespit edilmiştir. %1,7 ile Hong Kong’ta, %11,6 ile Pasifik Bölgesi’nin genelinde, Kore Cumhuriyeti’nde %31,3 oranında ve Çin’de %68,5’lere varan oranlarda duygusal istismar yaşandığı belirlenmiştir (UNICEF, 2012).

Türkiye’de ise çocuk ihmal ve istismarı, Batı Avrupa ülkelerinden sonra yaygınlık göstermesine rağmen yapılan bilimsel araştırmalara göre, son yıllarda kız çocuklarının üçte birinin ve erkek çocuklarının beşte birinin cinsel ihmal ve istismara maruz kaldığı aktarılmaktadır (Ören, 2013). Türkiye’de çocuk ihmal ve istismarıyla ilgili araştırmaların ve incelemelerin eksikliği de bu konuda çalışma yapılması konusunda kaynak yetersizliği olduğunu ve bazı uzmanların (adli tıp uzmanları, pedagoglar, sosyal hizmet uzmanları) bilgi ve görüşlerine başvurulması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu konuya ilişkin farkındalık düzeyinin artırılması için daha fazla araştırma ve çalışma yapılması gerekmektedir. Konunun anlaşılabilirliğini artırmak adına öncelikle ihmal ve istismarın ne olduğu ve türlerinin neler olduğundan kısaca bahsedilmektedir. Sonrasında ise elde edilen sonuçlar ve farkındalık düzeyi hakkında bilgiler verilmektedir.

1. ÇOCUK İHMAL VE İSTİSMARINA GENEL BAKIŞ

Çocuk ihmali ve istismarı, insanlığın varlığı ve toplumların yaşantısında hep var olagelmıştır. Ancak toplumların konuya hassasiyeti son yıllarda artış göstermiştir. Bu konu ile ilgili ilk kez çocuk istismarı alanında birçok çalışma yapmış olan Henry Kempe 1962 yılında “hırpalanmış çocuk” terimini kullanmış ve ardından bu tabir çocuk istismarı olarak kullanılmaya devam etmiştir (Kara, vd., 2004).

Çocuk istismarı bir başka deyişle; Çocuğun sağlık, büyüme ve gelişmesinin olumsuz olarak etkilenmesine neden olan her türlü fiziksel ve/ veya duygusal, cinsel, ihmâl veya ihmâle neden olacak ticari reklam amaçlı ya da diğer bütün etkileme şekilleri de dahil olmak üzere her türlü tutum ve davranışlara maruz kalması şeklinde açıklanmıştır. Çocuk ihmali ise; çocuğun sağlık, eğitim, beslenme, barınma, giyim, korunma ve gözetim gibi temel ihtiyaçlarının bakımını sağlamakla sorumlu olanlar tarafından gerekliliklerin karşılanamaması olarak tanımlanmaktadır (Özcebe, 2009).

1.1 Çocuk İhmali

Çocuk ihmali; genel olarak aile bireylerinin ya da çocuğa bakmakla yükümlü diğer bireylerin çocuğa karşı en temel hak ve sorumluluklarını yerine getirmemesi olarak özetlenebilir. Bu ihmâlde tek sorumlu, çocukların temel hak ve gereksinimlerini yerine getirmeyen ebeveynler değil, toplum ve toplumsal kurumların da sorumlu olduğu bilinmelidir. Bu ihmâl süreci çocuk üzerinde ciddi olumsuz etkiler yaratabilirken toplum için de riskli süreçlere neden olabilir. Çocuk ihmali türleri genel itibariyle dört sınıfa ayrılmaktadır.

1.1.1. Çocuk İhmali Türleri

Çocuk ihmali dört ana tür olarak incelenmektedir:

Fiziksel ihmâl, çocuğun fiziksel ve psikolojik bütünlüğünün bozulacağı en temel hakları olan barınma, yeme-içme gibi ihtiyaçlarının karşılanmadığı durumlar olarak tanımlanabilir. En temel hak ve özgürlükler olarak görülen durumlar aslında en çok ihmâl edilen durumlardır (Kepenççi, 2001).

Tıbbi ihmâl ise çocukların yine en temel haklarından biri olan sağlık durumlarından fayda sağlamasını engelleme durumudur. Bakıma muhtaç çocuğu ihmâl ederek sağlık sorunlarına yol açmak ve tedaviyi engelleme olarak da tanımlanabilir (Kepenççi, 2001).

Eğitim ihmali, her çocuğun bir eğitim hakkı vardır. Ancak bazı çocukların eğitim hakkı ihmal edilmektedir ve çocuklar bu durumda sorun yaşamaktadır. Bu durum çocukların geleceklerinde de sorun yaşamasına sebep olacağından ihmal edilmemesi gereken en önemli durumlardan biridir (Aktay, 2020).

Duygusal ihmali, çocuğun temelde ihtiyaç duyduğu duygusal gereksinimlerinin ona bakmakla yükümlü kişiler tarafından giderilememesidir. Duygusal ihmale maruz kalan çocuklarda yaralanma, geceleri alt ıslatma, boğaz ağrısı ve uykusuzluk gibi bulgular gözlenmektedir. Ayrıca hastalanmada sıklık, hastalıkların ebeveyn tarafından ihmal edilmesi sonucunda yetersiz tedaviden kaynaklı sorunlar da görülebilmektedir. Çocukların ihmal durumundan kaynaklı yaşanacak kayıplar da kaçınılmaz bir gerçektir (Dubowitz, Giardino ve Gustavson, 2000).

İhmal türlerinin tamamı çocuğun fiziksel ve psikolojik gelişiminde olumsuz etkiler yaratmakta, çocuğun topluma kazandırılmasına engel olmaktadır. Duygusal ihmali ise aslında pek farkında olunmayan ve en yaygın görülen ihmali türü olabilir. İhmal ve istismar durumları, fiziksel ve psikososyal gelişimin olumsuz yönde etkilenmesine neden olmaktadır. Onlara bakmakla yükümlü kişiler ya da dışarıdaki yabancı bireyler tarafından kötü muameleye maruz kalan çocuklarda olumsuz sonuçlar yaşam boyu gözlenebilmektedir. İhmal ve istismarın fiziksel olarak zarar vermesinin yanı sıra çocukların gelişimini de olumsuz etkilediği bilinmektedir (Polat, 2007). İhmaller devamlı olduğu ve görmezden gelindiği sürece bu ihmaller daha çok istismara yol açabilmektedir.

1.2. Çocuk İstismarı

Dünya Sağlık Örgütü çocuk istismarını; çocuğun sağlığına, fiziki, sosyal ve psikolojik gelişimine zarar veren, yetişkin veya toplum tarafından uygulanan her türlü fiziksel, duygusal ve cinsel kötü muamele olarak tanımlamaktadır (World Health Organization, 2014). Çocuklara kötü davranış, ölüm, hasar verecek şekilde yaralanma, toplumdan soyutlanma gibi sonuçlara neden olmaktadır.

Dünyada ve ülkemizde bu durum bu kadar yaygınlaşmakta iken bu alanla ilgili kamu örgütleri ve sivil toplum kuruluşlarının konuyla ilgili çalışmalar yapması ve bu konuda oluşturulan yasaların, eğitimlerin ya da cezaların üstünde çok daha fazla durulması gerekmektedir. Yapılan araştırmalara göre her yıl ortalama bin çocuğun öldüğü; 1.600.000 çocuğun da ihmal ve istismara maruz bırakıldığı ortaya konmuştur (TÜİK, 2015). Bir başka çalışmada ise çocukluk döneminde iken yetişkinlerin %22,6'sının fiziksel istismara, %36,3'ünün ise duygusal istismara maruz kaldıklarına yer verilmiştir (Butchart, 2014).

1.2.1. Çocuk İstismarı Türleri

Çocuk istismarı genel olarak dört temel başlıkta ele alınmaktadır. Bunlar fiziksel, duygusal, ekonomik ve cinsel istismar olarak sıralanmaktadır.

En genel haliyle söylemek gerekirse çocuğun fiziksel zarar görmesi ve kaza dışı, biri tarafından yaralanması **fiziksel istismar** olarak tanımlanabilir (Kaplan, Pelcovitz ve Labruna, 1999). Eğitim sisteminde dahi fiziksel şiddetin bir eğitim aracı olarak kullanıldığının iddia edilmesi durumlarıyla zaman zaman karşılaşılmaktadır. Bu geleneksel bir davranış olarak görülse de oldukça zararlı ve çocuğun gelişimini olumsuz etkileyen bir durumdur. Fiziksel istismar tıbbi muayenelerde tespit edilme olasılığı en yüksek olan istismar türüdür.

Fiziksel istismarın aksine **duygusal istismar** tespiti en zor olan türdür. Çünkü istismara maruz kalan çocuk içine kapanır ve duygularını belli edemez ve açıklayamaz. Bu nedenle de duygusal istismarın tespitinin görece zor olduğunu söylemek mümkündür. Duygusal istismara maruz kalan çocuklar yetişkinlik yaşamlarında travmatik durumlar yaşama açısından risk altındadırlar (Krug, Dahlberg, Mercy, Zwi ve Lozano, 2002). Fiziksel ve cinsel istismardan ayrı olarak somut fiziksel bir kanıtının ortaya çıkmayıp ve çocuğun sadece duygusal istismara uğrayabileceği gibi fiziki ve cinsel istismarın yanında da duygusal istismara maruz kalabileceği; duygusal istismarı diğer ihmal ve istismar türlerinden ayırtmaktadır (Polat, 2001). Duygusal istismara maruz kalan çocuklarda kaygı, depresyon, şiddetli huzursuzluk ve gerginlik, korku gibi duygusal bozukluklar; sosyal ortamlardan çekinme, evden kaçma eğilimi, gelişimsel bozukluklar, uyuşturucu veya alkol bağımlılığına eğilim gösterme veya anoreksiya nervoza ve bulimia gibi yeme bozuklukları görülebilmektedir (Dokgöz, 2019).

Az gelişmiş veya gelişmekte olan toplumların başı çektiği bir konu olan geçim problemi, çocuklara **ekonomik istismar** ve ihmal olarak yansımaktadır. Ekonomik istismarı ihmalden ayıran en önemli nokta çocuğun ekonomik gerekçelerle kullanılıyor olması ve bu konuda baskıya maruz kalıyor olmasıdır. Çocuğun erken yaşlarda çalıştırılıp kazancının elinden alınması buna örnek olabilir (Aydın, 2019).

Çocuğun cinsel saldırılara ya da girişimlere maruz bırakılmasına **cinsel istismar** denmektedir (World Health Organization, 2014). Çocuk ve yetişkin arasındaki temas ve ilişkinin, o erişkin veya başka bir kişinin cinsel uyarımı için kullanılmasını cinsel istismar olarak tanımlamakta, diğeri üzerinde belirgin bir güç veya kontrol üstünlüğü ya da bariz bir yaş farkı olması halinde bir çocuk tarafından da gerçekleştirilebileceğine vurgu yapılmaktadır (Roth, 1978). UNICEF raporuna göre Türkiye’de her geçen yıl çocuk istismarı sayısında artış yaşanmaktadır. Şiddeti Önleme ve Rehabilitasyon Derneği’nin 2016 yılı Çocuk İstismarına Yönelik

Raporu'nda son 10 yılda ülkemizdeki çocuk istismarı vakalarının yüzde 700 oranında arttığına yer verilmektedir (UNICEF, 2015). TÜİK'e göre 15-24 yaş aralığında bulunan gençlerin %25,4'ü yaşamının herhangi bir döneminde fiziksel şiddete, %9,5'i cinsel şiddete, %28,1'i ise hem fiziksel hem de cinsel şiddete maruz kalmıştır.

Dünya Sağlık Örgütü ve Ankara Üniversitesi işbirliğinde hazırlanan "Türkiye'de Üniversite Öğrencilerinde Çocukluk Çağı Olumsuz Yaşam Deneyimleri Araştırması Raporu (2016)"na göre erkeklerin % 8,7'sinin; kadınların ise %7,2'sinin çocukluk döneminde cinsel tacize uğradığına yer verilmiştir. Çocuk ihmal ve istismarını önleme verileri (2002)' ye göre çocukların %60'ı ihmal, %20'si fiziksel istismar, %10'u cinsel istismar ve %7'si de duygusal istismara maruz bırakılmıştır.

Özellikle cinsel istismar odağında Türkiye'de yapılan araştırmalara göre 100 kadından 36'sının çocukluğunda cinsel istismara maruz bırakıldığı ve istismarın en yakınları tarafından gerçekleştirildiğine yer verilmiştir (TÜİK, 2015).

2. YÖNTEM

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemi ve tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmada bireylerin bulundurduğu bazı özellikler çocuk ihmal ve istismarı hakkında bilgi ve farkındalık düzeyini farklılaştırmakta mıdır? ana sorusuna cevap aranmaktadır. Bu gerekçeyle; katılımcıların cinsiyeti, öğrencisi oldukları program, aile yapıları vb. birçok değişken açısından bu durum incelenmektedir. Araştırmanın çalışma grubunu Kırıkkale Üniversitesi Delice Meslek Yüksekokulunda öğrenim gören Bitki Koruma, Laborant ve Veteriner Sağlık ve Sosyal Hizmetler programlarındaki öğrenciler oluşturmaktadır.

Araştırmaya katılımın tamamen gönüllülük esaslı olduğu bu çalışmada verilerin toplanması için araştırmacı tarafından oluşturulan Sosyo-demografik Bilgi Formu ve Çocuk İstismarı ve İhmali Farkındalık Ölçeği (ÇİİF-Ö) aracılığıyla veriler toplanmıştır.

Sosyo-demografik Bilgi Formu: Öğrencilerin yaşı, cinsiyeti, öğrencisi oldukları program, gelir durumları, aile yapıları, barınma imkanları vb. değişkenlerin yer aldığı 13 sorudan oluşan bir form oluşturulmuştur.

Çocuk İstismarı ve İhmali Farkındalık Ölçeği (ÇİİF-Ö): 4 alt grup (fiziksel istismar, cinsel istismar, duygusal istismar ve ihmal) altında toplanan "Çocuk istismarı ve İhmali Farkındalık Ölçeği (ÇİİF-Ö)" 11'i olumsuz, 9'u olumlu 20 maddeden oluşmaktadır. Kısa senaryolar şeklinde hazırlanan ölçek çocuk istismarının tipleri olan fiziksel istismar, cinsel istismar, duygusal istismar ve ihmal alt boyutlarına ayrılmıştır. 5'li likert

tipinde (“kesinlikle uygun değil-1” ile “kesinlikle uygun-5”) hazırlanan ölçekteki olumsuz maddeler tersten puanlanmaktadır. Ölçekten alınacak en yüksek puan 100, en düşük puan 20’dir. Alt ölçeklerin her biri ise 25 puandır (Altan, H. 2015). Ölçek puan ortalamaları 1,00-1,80 düşük, 1,81-2,60 orta altı, 2,61-3,40 orta, 3,41-4,20 orta üstü, 4,21-5,00 yüksek farkındalık şeklinde yorumlanmaktadır. Çalışmadan elde edilen bulguların yorumlanması da bu kapsamda gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada elde edilen verilerin analizinde sosyal bilimler için istatistiksel analiz paket programı SPSS’ten yararlanılmıştır.

Araştırmanın yürütülebilmesi için Kırıkkale Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan 24.06.2024 tarihinden onay alınmıştır. Sonrasında veriler toplanarak süreç ilerletilmiştir. Bu çalışmanın Croanbach’s Alpha değeri 0,759 olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda elde edilen verilerin güvenilir olduğu söylenebilir. Elde edilen veriler kapsamında yapılan analizlerde verilerin normal dağılım gösterdiği anlaşıldığından parametrik analizler yapılmasına karar verilmiştir. Ölçekten elde edilen basıklık ve çarpıklık değerlerinin +3 ile -3 arasında olması normal dağılım için yeterli görülmektedir (De Carlo, 1997). Basıklık ve Çarpıklık değeri -,703 ve 1,647 olarak belirlenen bu çalışmada; t-testi ve ANOVA analizleri gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular ise aşağıda paylaşılmaktadır.

3. BULGULAR

Tablo 1. Örneklem Grubunun Genel Özellikleri		
Cinsiyet	N	%
Kadın	116	77,3
Erkek	34	22,7
Yaş	N	%
18	8	5,3
19	25	16,7
20	50	33,3
21	34	22,7
22	17	11,3
23+	16	10,6
Medeni Durum	N	%
Evli	5	3,3
Bekar	145	96,7
Gelir Algısı	N	%
Çok Düşük	8	5,3

Düşük	27	18,0
Orta	94	62,7
Yüksek	21	14,0
Öğrenci Olunan Program	N	%
Bitki Koruma	16	10,7
Laborant ve Veteriner Sağlık	81	54,0
Sosyal Hizmetler	53	35,3
Sınıf Düzeyi	N	%
1	75	50,0
2	75	50,0
Barınma Durumu	N	%
Aile Yanında	34	22,7
Akraba Yanında	3	2,0
Yurtta (KYK-Özel)	70	46,7
Öğrenci Evi	43	28,7
Konuyla İlgili Proje vb. Görev Alma Durumu	N	%
Evet	22	14,7
Hayır	128	85,3
Gönüllü Çalışmalara Katılım	N	%
Evet	25	16,7
Hayır	125	83,3
Aile Yapısı	N	%
Çekirdek Aile	124	82,7
Geniş Aile	17	11,3
Tek Ebeveynli Aile	9	6,0
Kardeş Sayısı	N	%
Tek Çocuk	10	6,7
1	39	26,0
2	37	24,7
3	35	23,3
4	16	10,7
5+	13	8,7
Çocuklarla Vakit Geçirme Durumu	N	%
Evet	117	78,0
Hayır	33	22,0
Çocuk Sahibi Olma İsteği	N	%
Evet	128	85,3

Hayır	22	14,7
TOPLAM	150	100

Tablo 1. incelendiğinde; katılımcıların %77,3'ünün kadınlardan ve %96,7 oranında bekarlardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Katılımcılardan % 62,7'sinin gelir algısı orta düzeyde belirlenirken % 54'ü Laborant ve Veteriner Sağlık programına kayıtlı öğrencidir. % 50'si birinci sınıf, % 50'si ise ikinci sınıf öğrencisi olan katılımcıların % 46,7'si yurttan barınmaktadır. % 85,3'ü konuya ilişkin herhangi bir projede görev almadığını ifade ederken % 83,3'ü de gönüllü olarak herhangi bir etkinlikte bulunmadığını belirtmiştir. Katılımcılardan % 82,7'si çekirdek aileye sahip ve %26'sının kendisi dışında bir kardeşi bulunmaktadır. %78'inin çocuklarla vakit geçirmekten memnun olduğu anlaşılırken % 85,3'ünün ilerde çocuk sahibi olmak istediği anlaşılmıştır.

Tablo 2. Ölçek ve Alt Ölçek Sonuçları					
	Fiziksel İstismar	Cinsel İstismar	Duygusal İstismar	İhmal	ÇİİF-Ö Genel
N	150	150	150	150	150
Ortalama	4,42	3,87	3,89	4,25	82,13
Standart Sapma	0,61	0,62	0,50	0,54	7,52
Minimum	2,00	2,40	2,40	2,60	53,00
Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	100,00

Toplam 150 katılımcı ile yürütülen çalışmada fiziksel istismar alt boyutundan ortalama 4,42, cinsel istismar alt boyutundan ortalama 3,87, duygusal istismar alt boyutundan ortalama 3,89 ve ihmal alt boyutundan 4,25 ortalama puan elde edilmiştir. Ölçek puanları 1,00-1,80 düşük, 1,81-2,60 orta altı, 2,61-3,40 orta, 3,41-4,20 orta üstü, 4,21-5,00 yüksek farkındalık şeklinde yorumlanmaktadır. Buna göre; fiziksel istismar ve ihmal konusunda katılımcıların farkındalığının yüksek seviyede olduğu; cinsel istismar ve duygusal istismar konularında ise orta üst seviyede farkındalığa sahip oldukları belirlenmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Cinsiyetine Göre Çocuk İhmal ve İstismarı Farkındalık Düzeyine Ait t-testi Sonuçları							
Ölçekler	Cinsiyet	N	X	SS	t	df	p
Fiziksel İstismar	Kadın	116	4,54	0,51	4,942	148	,000*
	Erkek	34	3,99	0,74			
Duygusal İstismar	Kadın	116	3,87	0,50	-,346	148	,730
	Erkek	34	3,91	0,50			
Cinsel İstismar	Kadın	116	3,90	0,61	1,234	148	,219
	Erkek	34	3,75	0,62			
İhmal	Kadın	116	4,27	0,52	,665	148	,507
	Erkek	34	4,20	0,59			
Toplam	Kadın	116	4,15	0,35	2,547	148	,012*
	Erkek	34	3,96	0,42			

Tablo 3'e göre fiziksel istismar ve genel farkındalık düzeyi cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0.05$). Buna göre kadınların fiziksel istismara ve genel farkındalık düzeyine göre erkeklere kıyasla yüksek puana sahip oldukları belirlenmiştir. Bu durumun özellikle fiziksel istismar sürecinin mağdurlarının kadınlardan oluşmasıyla ilgili olabileceği değerlendirilmektedir.

Tablo 4. Katılımcıların Medeni Durumuna Göre Çocuk İhmal ve İstismarı Farkındalık Düzeyine Ait t-testi Sonuçları							
Ölçekler	Medeni Durum	N	X	SS	t	df	p
Fiziksel İstismar	Evli	5	4,52	0,67	,375	148	,708
	Bekar	145	4,41	0,61			
Duygusal İstismar	Evli	5	3,56	0,35	-1,470	148	,144
	Bekar	145	3,90	0,50			
Cinsel İstismar	Evli	5	3,80	0,47	-,249	148	,804
	Bekar	145	3,87	0,62			
İhmal	Evli	5	4,36	0,55	,439	148	,661
	Bekar	145	4,25	0,54			
Toplam	Evli	5	4,06	0,44	-,281	148	,779
	Bekar	145	4,10	0,37			

Tablo 4’te medeni duruma göre çocuk ihmal ve istismarı farkındalık düzeyinin anlamlı fark göstermediği anlaşılmaktadır ($p>0.05$). Evli ve bekar olan sayıları arasındaki ciddi farklılık bu sonucun anlaşılmasını kolaylaştırabilir.

Tablo 5. Katılımcıların Sınıf Düzeyine Göre Çocuk İhmali ve İstismarı Farkındalık Düzeyine Ait t-testi Sonuçları							
Ölçekler	Sınıf Düzeyi	N	X	SS	t	df	p
Fiziksel İstismar	Birinci Sınıf	75	4,45	0,62	,799	148	,426
	İkinci Sınıf	75	4,37	0,60			
Duyusal İstismar	Birinci Sınıf	75	3,80	0,50	-1,958	148	,052
	İkinci Sınıf	75	3,96	0,49			
Cinsel İstismar	Birinci Sınıf	75	3,89	0,64	,500	148	,618
	İkinci Sınıf	75	3,84	0,60			
İhmal	Birinci Sınıf	75	4,19	0,54	-1,294	148	,198
	İkinci Sınıf	75	4,31	0,54			
Toplam	Birinci Sınıf	75	4,08	0,38	-,585	148	,560
	İkinci Sınıf	75	4,12	0,37			

Tablo 5’te sınıf düzeyine göre çocuk ihmal ve istismarı farkındalık düzeyinin anlamlı fark göstermediği anlaşılmaktadır ($p>0.05$).

Tablo 6. Katılımcıların Konuyla İlgili Proje Vb. Etkinliklerde Görev Alma Durumuna Göre Çocuk İhmali ve İstismarı Farkındalık Düzeyine Ait t-testi Sonuçları							
Ölçekler	Görev Alma	N	X	SS	t	df	p
Fiziksel İstismar	Evet	22	4,55	0,49	1,127	148	,262
	Hayır	128	4,39	0,63			
Duyusal İstismar	Evet	22	3,90	0,36	,190	148	,850
	Hayır	128	3,88	0,52			
Cinsel İstismar	Evet	22	3,82	0,51	-,333	148	,740
	Hayır	128	3,87	0,63			

İhmal	Evet	22	3,84	0,46	-4,009	148	,000*
	Hayır	128	4,32	0,52			
Toplam	Evet	22	4,03	0,22	-1,475	148	,147
	Hayır	128	4,11	0,39			

Tablo 6’da ihmal farkındalık düzeyinin konuyla ilgili proje vb. etkinliklerde görev alma durumuna göre anlamlı farklılık gösterdiği aktarılmaktadır ($p < 0.05$). Ancak herhangi bir şekilde konuya ilişkin proje vb. etkinliklerde bulunmayanların farkındalık düzeyi beklenenin aksine daha yüksek belirlenmiştir. Bu durumun aslında ihmal olarak nitelendirilen süreçlerle ilgili bilgi sahibi olunmaması/bilgi yetersizliği ile ilişkili olabileceği değerlendirilmektedir.

Tablo 7. Katılımcıların Konuyla İlgili Gönüllü Etkinliklere Katılım Durumuna Göre Çocuk İhmal ve İstismarı Farkındalık Düzeyine Ait t-testi Sonuçları							
Ölçekler	Gönüllü Katılım	N	X	SS	t	df	p
Fiziksel İstismar	Evet	25	4,450	0,58	,333	148	,740
	Hayır	125	4,41	0,62			
Duygusal İstismar	Evet	25	3,95	0,49	,722	148	,472
	Hayır	125	3,87	0,50			
Cinsel İstismar	Evet	25	3,77	0,66	-,812	148	,418
	Hayır	125	3,88	0,61			
İhmal	Evet	25	4,37	0,58	1,224	148	,223
	Hayır	125	4,23	0,53			
Toplam	Evet	25	4,14	0,34	,484	148	,629
	Hayır	125	4,10	0,38			

Tablo 7’de konuyla ilgili gönüllü etkinliklere katılım durumuna göre çocuk ihmal ve istismarı farkındalık düzeyinin anlamlı fark göstermediği anlaşılmaktadır ($p > 0.05$).

Tablo 8. Katılımcıların Çocuklarla Vakit Geçirme Durumuna Göre Çocuk İhmal ve İstismarı Farkındalık Düzeyine Ait t-testi Sonuçları							
Ölçekler	Vakit Geçirme	N	X	SS	t	df	p
Fiziksel İstismar	Evet	117	4,46	0,56	1,688	148	,093
	Hayır	33	4,26	0,75			
Duygusal İstismar	Evet	117	3,87	0,49	-,305	148	,761
	Hayır	33	3,90	0,55			
Cinsel İstismar	Evet	117	3,82	0,61	-1,455	148	,148
	Hayır	33	4,00	0,61			
İhmal	Evet	117	4,21	0,54	-1,750	148	,082
	Hayır	33	4,40	0,50			
Toplam	Evet	117	4,09	0,34	-,643	148	,521
	Hayır	33	4,14	0,48			

Tablo 8’de çocuklarla vakit geçirme durumuna göre çocuk ihmal ve istismarı farkındalık düzeyinin anlamlı fark göstermediği anlaşılmaktadır ($p>0.05$).

Tablo 9. Katılımcıların Çocuk Sahibi Olma İsteğine Göre Çocuk İhmal ve İstismarı Farkındalık Düzeyine Ait t-testi Sonuçları							
Ölçekler	Çocuk Sahibi Olma İsteği	N	X	SS	t	df	p
Fiziksel İstismar	Evet	128	4,43	0,60	,832	148	,407
	Hayır	22	4,31	0,64			
Duygusal İstismar	Evet	128	3,87	0,49	-,512	148	,610
	Hayır	22	3,93	0,55			
Cinsel İstismar	Evet	128	3,83	0,62	-1,612	148	,109
	Hayır	22	4,06	0,59			
İhmal	Evet	128	4,23	0,55	-1,017	148	,311
	Hayır	22	4,36	0,46			
Toplam	Evet	128	4,09	0,37	-,860	148	,391
	Hayır	22	4,17	0,37			

Tablo 9’da gelecekte çocuk sahibi olma isteğine göre çocuk ihmal ve istismarı farkındalık düzeyinin anlamlı fark göstermediği anlaşılmaktadır ($p>0.05$).

Tablo 10. Katılımcıların Aile Yapısına Göre ANOVA Testi Sonuçları							
Ölçekler	Aile Yapısı	N	X	SS	F	P	An-lamlı Fark
Fiziksel İstismar	Geniş Aile	17	4,40	0,62	,253	,777	
	Çekirdek Aile	124	4,43	0,61			
	Tek Ebeveynli Aile	9	4,55	0,58			
Duygusal İstismar	Geniş Aile	17	3,87	0,49	1,175	,312	
	Çekirdek Aile	124	3,84	0,56			
	Tek Ebeveynli Aile	9	4,13	0,54			
Cinsel İstismar	Geniş Aile	17	3,84	0,63	1,788	,171	
	Çekirdek Aile	124	3,83	0,40			
	Tek Ebeveynli Aile	9	4,24	0,67			
İhmal	Geniş Aile	17	4,20	0,56	2,787	,065	
	Çekirdek Aile	124	4,41	0,41			
	Tek Ebeveynli Aile	9	4,57	0,38			
Toplam	Geniş Aile	17	4,08	0,38	2,670	,073	
	Çekirdek Aile	124	4,13	0,26			
	Tek Ebeveynli Aile	9	4,37	0,34			

Tablo 10'da aile yapısına göre çocuk ihmal ve istismarı farkındalık düzeyinin anlamlı fark göstermediği anlaşılmaktadır ($p>0.05$).

Tablo 11. Katılımcıların Barınma Durumuna Göre ANOVA Testi Sonuçları							
Ölçekler	Barınma Durumu	N	X	SS	F	P	Anlamlı Fark
Fiziksel İstismar	Aile Yanında	34	4,38	,070	1,303	,276	
	Akraba Yanında	3	4,26	0,50			
	Yurtta (KYK-Özel)	70	4,51	0,55			
	Öğrenci Evi	43	4,29	0,62			
Duygusal İstismar	Aile Yanında	34	3,81	0,50	,915	,435	
	Akraba Yanında	3	3,86	0,11			
	Yurtta (KYK-Özel)	70	3,85	0,51			
	Öğrenci Evi	43	3,99	0,50			
Cinsel İstismar	Aile Yanında	34	3,76	0,61	1,454	,230	
	Akraba Yanında	3	3,53	0,70			
	Yurtta (KYK-Özel)	70	3,84	0,62			
	Öğrenci Evi	43	4,01	0,59			
İhmal	Aile Yanında	34	4,41	0,47	1,391	,248	
	Akraba Yanında	3	4,00	1,03			
	Yurtta (KYK-Özel)	70	4,20	0,52			
	Öğrenci Evi	43	4,22	0,58			
Toplam	Aile Yanında	34	4,09	0,37	,317	,813	
	Akraba Yanında	3	3,91	0,35			
	Yurtta (KYK-Özel)	70	4,10	0,35			
	Öğrenci Evi	43	4,13	0,41			

Tablo 11’de barınma durumuna göre çocuk ihmal ve istismarı farkındalık düzeyinin anlamlı fark göstermediği anlaşılmaktadır ($p>0.05$).

Tablo 12. Katılımcıların Gelir Algısına Göre ANOVA Testi Sonuçları							
Ölçekler	Gelir Algısı	N	X	SS	F	P	An-lamlı Fark
Fiziksel İstismar	Çok Düşük	8	4,27	0,79	1,012	,389	
	Düşük	27	4,37	0,55			
	Orta	94	4,48	0,57			
	Yüksek	21	4,25	0,79			
Duygusal İstismar	Çok Düşük	8	4,10	0,70	,579	,630	
	Düşük	27	3,84	0,53			
	Orta	94	3,87	0,47			
	Yüksek	21	3,91	0,51			
Cinsel İstismar	Çok Düşük	8	3,92	0,70	,358	,784	
	Düşük	27	3,97	0,53			
	Orta	94	3,83	0,61			
	Yüksek	21	3,86	0,73			
İhmal	Çok Düşük	8	4,45	0,63	,360	,782	
	Düşük	27	4,23	0,57			
	Orta	94	4,24	0,52			
	Yüksek	21	4,24	0,58			
Toplam	Çok Düşük	8	4,18	0,44	,182	,909	
	Düşük	27	4,10	0,35			
	Orta	94	4,10	0,35			
	Yüksek	21	4,07	0,49			

Tablo 12’de gelir algısına göre çocuk ihmal ve istismarı farkındalık düzeyinin anlamlı fark göstermediği anlaşılmaktadır ($p>0.05$).

Tablo 13. Katılımcıların Öğrencisi Olduğu Programa Göre ANOVA Testi Sonuçları

Ölçekler	Öğrencisi Olunan Program	N	X	SS	F	P	Anlam- lı Fark
Fiziksel İstismar	Bitki Koruma	16	4,01	0,81	4,11	,018*	Bitki Koruma ve Diğerleri
	Laborant ve Veteriner Sağlık	81	4,47	0,55			
	Sosyal Hizmetler	53	4,45	0,58			
Duygusal İstismar	Bitki Koruma	16	3,55	0,59	4,91	,009*	Bitki Koruma ve Diğerleri
	Laborant ve Veteriner Sağlık	81	3,96	0,50			
	Sosyal Hizmetler	53	3,86	0,43			
Cinsel İstismar	Bitki Koruma	16	3,73	0,75	3,10	,048*	Laborant ve Veteriner Sağlık ve Diğerleri
	Laborant ve Veteriner Sağlık	81	3,98	0,59			
	Sosyal Hizmetler	53	3,73	0,58			
İhmal	Bitki Koruma	16	4,01	0,57	37,36	,000*	Laborant ve Veteriner Sağlık ve Diğerleri
	Laborant ve Veteriner Sağlık	81	4,54	0,41			
	Sosyal Hizmetler	53	3,88	0,44			
Toplam	Bitki Koruma	16	3,82	0,51	14,73	,000*	Laborant ve Veteriner Sağlık ve Diğerleri
	Laborant ve Veteriner Sağlık	81	4,24	,350			
	Sosyal Hizmetler	53	3,98	,270			

Tablo 13'te katılımcıların öğrencisi olduğu programa göre çocuk ihmal ve istismar farkındalık düzeyinin anlamlı farklılık gösterdiği aktarılmaktadır ($p < 0.05$). Genel olarak farkındalık düzeyi en yüksek olan program öğrencilerinin laborant ve veteriner sağlık programı öğrencileri olduğu anlaşılmaktadır. Fiziksel, duygusal, cinsel istismar ve ihmal alt boyutları için de benzer bir değerlendirme yapmak mümkündür. Cinsel istismar alt boyutunda bitki koruma programı ve sosyal hizmetler programı öğrencilerinin farkındalık düzeyi eşit olarak belirlenmiş; ihmal alt boyutunda ise bitki koruma programı öğrencilerinin farkındalığı sosyal hizmetler programı öğrencilerinden yüksek gerçekleşmiştir. Alınan dersler ve uygulama

alanları değerlendirildiğinde sosyal hizmetler programı öğrencilerinin farkındalığının görece düşük çıkması üzerinde durulması gereken bir bağlama sahip olarak değerlendirilmektedir.

4. SONUÇ

Çocuk ihmal ve istismarı giderek yaygınlaşan önemli bir sosyal sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda toplumun tüm kesimleri, özellikle de üniversite öğrencilerinin konuya ilişkin farkındalık düzeyinin yüksek olması önemlilik arz etmektedir.

Bu çalışmada da farkındalık düzeyinin orta üst seviye ve daha üstünde olduğu belirlenmiştir. Bu durum pozitif olarak karşılanmaktadır. Laborant ve veteriner sağlık programı öğrencilerinin en yüksek farkındalığa sahip olması olumlu karşılanırken; sosyal hizmetler programı öğrencilerinin farkındalığının daha düşük belirlenmesi dikkat çeken bir sonuç olarak karşımıza çıkmıştır. Kadınların genel farkındalığı ve özellikle fiziksel istismar farkındalığı erkeklere kıyasla daha yüksek belirlenmiştir. Kara ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada da kadınların erkeklere kıyasla farkındalığı daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Kara vd., 2014). Genel ve alt boyutlardaki farkındalık düzeyinin olumlu karşılanabilecek bir bağlama sahip olması gruplar arasında ya da değişkenler arasında belirgin bir farklılığa yol açmamıştır. Sonuç olarak; ihmal ve istismarın önlenmesinde eğitim önemli bir farkındalık aracıdır. Toplumun bu konuda bilinçlenmesi bu durumların önüne geçilmesi veya en aza indirilmesi ancak eğitimle mümkündür. Bu noktada bilgi ve farkındalık seviyesini artırmak adına yüz yüze ya da e-seminerler yararlı olacaktır. Özellikle çocuk ihmal ve istismarı ile daha çok mesleki çalışma olanağı bulunan sosyal hizmetler programı öğrencilerinin bilgi temelini güçlendirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Alpaslan, A.H. (2014). Çocukluk Döneminde Cinsel İstismar. *Kocatepe Tıp Dergisi*, 15(2), 194- 201.
- Altan, H. (2015). Üniversite Öğrencisi Gençlere Çocuk İstismarı Ve İhmali Konusunda Yapılan Eğitimin Bilgi ve Farkındalıklarına Etkisi. Doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Aydın, İ. (2019). *Türkiye’de Çocuk İstismarı, Çocuk İstismarını Önleyici Sosyal Politikalar ve Diyarbakır Örneği*, Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Butchart, A. ve Mikton, C. (2014). *Global Status Report On Violence Prevention*. Technical Report. World Health Organization.
- DeCarlo, L. T. (1997). On The Meaning And Use Of Kurtosis. *Psychological methods*, 2(3), 292.
- Dokgöz, H., ve Polat, O. (2019). Çocuk istismarı ve ihmali İçinde H. Dokgöz (Ed.), *Adli Tıp & Adli Bilimler Çocuk İstismarına Kapsamlı Bir Bakış: Durum Analizi ve Uygun Stratejilerin Modellenmesi*, (ss. 379-415). Akademi-sen Kitabevi.
- Dubowitz, H., Giardino, A. ve Gustavson, E. (2000). Child Neglect: Guidance for pediatricians. *Pediatrics in Review*, 21, 111-116.
- Kaplan, S.J. Pelcovitz, D. ve Labruna, V. (1999). Child and adolescent abuse and neglect research: A review of the past 10 years. Part I: Physical and emotional abuse and neglect. *J. American Academy of Child Adolescent Psychiatry*, 38, 1214-1222.
- Kara, B. Gökalp, A.S. (2004). Çocuk İstismarı. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, Cilt. 47 ss. 140-151.
- Kara, Ö., Çalışkan, D., & Suskan, E. (2014). Ankara İlinde Görev Yapan Çocuk Asistanları, Uzmanları ve Pratisyen Doktorların Çocuk İstismarı ve İhmali Konusunda Bilgi Düzeyleri ve Yaklaşımlarının Karşılaştırılması. *Türk Pediatri Arşivi*, 49(1), 57-65.
- Kocaer, Ü. (2006). *Hekim ve Hemşirelerin Çocuk İstismarı Ve İhmaline Yönelik Farkındalık Düzeyleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Krug, E.G. Dahlberg, L.L., Mercy, J.A., Zwi, A.B. ve Lozano, R. (2002). *World Report On Violence And Health*. Geneva: World Health Organization.
- Özcebe, H. (2009). *Halk Sağlığı Bakış Açısıyla İstismar Bildirimi ve Karşılaşılan Güçlükler*. Çocuk İstismarı ve İhmalini Önleme Kongresinde Sunulan Bildiri, Ankara.
- Polat, O. (2001). *Çocuk ve Şiddet*. Der Yayınları.

- Roth, R. A. (1978). Child Sexual Abuse: Incest, Assault And Sexual Exploitation (C. 79, Sayı 30166). US Department of Health, Education, and Welfare, Office of Human Development.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2020). Güvenlik Birimine Gelen veya Getirilen Çocuk İstatistikleri, 2015-2019. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulleten/Index?p=Güvenlik-BirimineGelen-veya-Getirilen-Cocuk-Istatistikleri-2015-2019-33632>
- Türkiye’de Çocuk İstismarı ve Aile İçi Şiddet Araştırması (2010). <http://atud.org.tr/kutuphane/unisefrapor.pdf>.
- UNICEF (2012). Child Maltreatment, Prevalence, incidence, and Consequences in the East Asia and Pasific Region Asystematic Review of Research, Thailand.
- World Health Organization. *Child Maltreatment*. <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs150/en>. Erişim Tarihi: 24.11.2024
- Yalçın, N. (2011). *Türkiye’de Çocuk İstismarı ve Çözüm Önerileri*, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Projesi, İstanbul.

BÖLÜM 7

DEPREM VE DEPREM KORKUSU: DOĞAL AFETİN PSİKOLOJİK BOYUTLARI VE MÜCADELE YÖNTEMLERİ

Burak DEMİR¹

Bengü KAYIARSLAN²

¹ Akdeniz Karpaz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Öğretim Görevlisi Burak DEMİR
ORCID ID: 0000-0001-5666-359X

² Akdeniz Karpaz Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, Öğretim Görevlisi Bengü
KAYIARSLAN, ORCID ID: 0000-0003-4112-4977

Öz

Türkiye, aktif fay hatlarının üzerinde bulunması nedeniyle depremlerden sıkça etkilenen bir ülkedir. Doğal afetler, sadece fiziksel yıkıma yol açmakla kalmamakta, aynı zamanda bireylerde derin psikolojik etkiler yaratmaktadır. Özellikle 1999 Gölcük ve 2023 Kahramanmaraş depremleri, toplumun genelinde kalıcı korkuların oluşmasına neden olmuştur.

Deprem korkusu, öngörülemez ve kontrol edilemez bir olay karşısında hissedilen çaresizlikten kaynaklanmaktadır. Bu durum, bireylerde travma sonrası stres, kaygı bozukluğu ve uyku problemleri gibi sorunlara yol açabilmektedir. Çocuklar bu tür durumlara karşı daha hassas olup, korkuları daha yoğun yaşayabilirler. Yaşanan deprem sonrasında çocukların okul performansında düşüş, aşırı bağımlılık ve kabuslar gibi belirtiler sık görülmektedir. Bu korkuyla mücadelede psikolojik destek mekanizmalarının devreye alınması büyük önem taşımaktadır. Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT), bireylerin olumsuz düşünce kalıplarını yeniden yapılandırarak deprem travmasıyla baş etmelerini sağlamaktadır. Bunun yanı sıra grup terapileri, ortak deneyimlerin paylaşılması yoluyla bireylerin kendilerini yalnız hissetmemelerine olanak tanımaktadır. Toplumsal dayanışma da bu süreçte kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle aile ve arkadaş desteği, travmayı atlatmada etkili bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Eğitim ve farkındalık artırıcı faaliyetler, bireylerin deprem korkusunu azaltabilmektedir. Düzenli tatbikatlar, olası bir deprem anında bilinçli hareket etmeyi kolaylaştırmaktadır. Ayrıca medyanın, deprem haberlerini daha bilinçli bir dille sunması da halkın korku düzeyini kontrol altında tutabilmektedir.

Araştırma bulguları, deprem düşüncesinin bireylerde farklı düzeylerde rahatsızlık oluşturduğunu göstermektedir. Bazı katılımcılar bu düşünceden ciddi şekilde etkilenirken, çoğunluk kaygılarını yönetilebilir bir düzeyde tutabilmektedir. Ancak, daha yoğun sorunlar yaşayan bireyler için meditasyon ve nefes egzersizleri gibi yöntemler önerilebilir. Bu tür uygulamalar, duygusal yükleri hafifletip günlük yaşam kalitesini artırabilir.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Deprem Korkusu, Psikolojik Etkiler, Kaygı Düzeyi, Medya ve Panik

1.Giriş

Depremler, dünya genelinde birçok ülke gibi Türkiye için de sürekli bir tehdittir. 1999 Gölcük Depremi ve 2023 Kahramanmaraş Depremi gibi büyük sarsıntılar, yalnızca fiziksel yıkıma neden olmakla kalmamış, aynı zamanda toplumda kalıcı travmalara ve deprem korkusunun yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu korku, özellikle deprem bölgesinde yaşayan insanlar üzerinde uzun vadeli psikolojik etkiler bırakabilir. Bu makalede, depremin fiziksel etkileriyle birlikte, deprem korkusunun kökenleri, bireyler üzerindeki etkileri ve bu korkuyla başa çıkma yolları hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

2.Depremin Fiziksel Etkileri

2.1.Depremin tanımı ve jeofiziksel süreci

Deprem, yer kabuğundaki gerilmelerin ve fay hatları boyunca biriken enerjinin ani boşalması sonucunda oluşan bir yer sarsıntısı olarak tanımlanmaktadır (Ergünay, 2017). Yer kabuğunda milyonlarca yıldır devam eden bu jeolojik süreç, sürekli bir risk oluşturmaktadır. Özellikle tektonik plakaların sınırlarında bulunan bölgeler, depreme daha yatkın alanlar olarak öne çıkmaktadır.

2.2.Türkiye'nin deprem gerçeği

Türkiye, aktif fay hatlarının üzerinde yer alması sebebiyle sürekli bir deprem riski altında bulunmaktadır. Kuzey Anadolu Fay Hattı (KAF), Doğu Anadolu Fay Hattı (DAF) ve Batı Anadolu Graben Sistemi gibi büyük fay hatları, Türkiye'nin en tehlikeli deprem alanlarından bazılarını oluşturmaktadır (Şaroğlu, 2012). 1939 Erzincan Depremi, 1999 Gölcük Depremi ve 2023 Kahramanmaraş Depremi gibi büyük depremler, hem fiziksel hem de psikolojik anlamda yıkıcı etkiler bırakmıştır.

2.3.Depremin ekonomik ve sosyal sonuçları

Deprem sadece fiziksel yıkıma neden olmaz, aynı zamanda ciddi ekonomik kayıplar ve sosyal travmalara da yol açmaktadır. Binaların ve altyapının hasar görmesi, iş gücünde kayıplar ve üretim aksamaları gibi etkilerle birlikte depremler, genellikle uzun vadede bölgesel kalkınmayı da olumsuz etkilemektedir. 1999 Gölcük Depremi, yalnızca fiziksel yıkım değil, aynı zamanda Türkiye'nin ekonomik büyüme hızını da olumsuz etkileyerek, bölgedeki fabrikaların durmasına ve sanayi üretiminde ciddi bir gerilemeye yol açtığı görülmektedir (Altınok ve Ersoy, 2016).

3. Deprem Korkusu: Psikolojik Bir Tehdit

3.1. Deprem korkusunun nedenleri

Deprem korkusu, insanlar üzerinde derin bir psikolojik etki bırakan doğal bir tepki olarak alan yazına dahil edilmiştir. Deprem gibi önceden tahmin edilemeyen ve kontrol edilemeyen bir olay, insanlarda güvensizlik ve belirsizlik hissi yaratmaktadır. Bu korku, genellikle deprem anında veya sonrasında yaşanan çaresizlik hissi ile bağlantılı olarak açıklanmaktadır. Özellikle deprem sırasında yaşanan kontrolsüzlük ve hayatın tehdit altında olduğu algısı, bireylerde uzun süreli korku ve kaygıya yol açabilmektedir (Özçelik, 2015).

3.2. Psikolojik etkiler: Deprem travması ve deprem korkusu

Deprem korkusu, genellikle travmatik stres bozukluğu (PTSD) ve anksiyete bozuklukları gibi rahatsızlıklarla sonuçlanabilmektedir. Deprem sırasında yaşanan travmatik olaylar, deprem sonrası süreçte bireylerin günlük yaşamlarını olumsuz etkileyebilmektedir. Travmatik stres bozukluğu, tekrarlayan kabuslar, uyuyamama, aşırı tetikte olma gibi belirtilerle kendini gösterir. Özellikle büyük depremler yaşayan bireyler, uzun yıllar boyunca bu belirtileri gösterebilirler (Başoğlu ve ark., 2002).

3.3. Çocuklar ve deprem korkusu

Deprem korkusu, özellikle çocuklarda daha derin psikolojik etkilere yol açabilir. Çocuklar, yaşanan olayları anlamlandırmakta zorlanabilir ve bu nedenle korkuları daha yoğun yaşayabilirler. Deprem sonrası çocuklarda görülen yaygın belirtiler arasında kabuslar, uyuyamama, okul başarılarında düşüş ve aşırı bağımlılık yer alır (Karancı, 2006). Ayrıca, çocukların deprem sonrası travmaları atlatmaları yetişkinlere göre daha uzun sürebilir.

4. Deprem Korkusuyla Başa Çıkma Stratejileri

4.1. Psikolojik destek ve terapiler

Deprem korkusuyla başa çıkmada bireylerin en çok ihtiyaç duyduğu şey, psikolojik destektir. Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT), deprem sonrası travma yaşayan bireylerde etkili sonuçlar vermektedir. Bu terapi yöntemi, bireylerin olumsuz düşüncelerini yeniden yapılandırılmalarına ve korkularıyla başa çıkmalarına yardımcı olur (Başoğlu ve ark., 2007). Ayrıca, grup terapileri de bireylerin yaşadıkları travmayı paylaşmalarına ve destek bulmalarına olanak tanır.

4.2.Toplumsal dayanışma ve destek

Deprem korkusuyla baş etmede toplumsal destek ağları kritik öneme sahiptir. Aile üyeleri, arkadaşlar ve komşular arasındaki dayanışma, bireylerin korkularını hafifletmelerine yardımcı olabilir. Araştırmalar, toplumsal desteğin travma sonrası stres bozukluğu belirtilerini hafifletmede önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Karancı ve Aker, 2005). Ayrıca, deprem sonrası gönüllü yardım faaliyetleri, travmayı yaşayan bireylerin topluma yeniden entegre olmalarına yardımcı olabilir.

4.3.Deprem eğitimi ve farkındalık çalışmaları

Deprem eğitimi, bireylerin korkularını hafifletmenin ve deprem sırasında ne yapacaklarını bilmelerinin en önemli yollarından biridir. Okullarda, iş yerlerinde ve toplumsal alanlarda düzenlenen deprem tatbikatları, bireylerin deprem anında bilinçli ve hızlı bir şekilde hareket etmelerini sağlayarak kaygı düzeylerini düşürür (Kadıoğlu, 2014). Japonya gibi ülkelerde düzenli olarak yapılan deprem tatbikatları ve halkın bu konuda sürekli olarak bilgilendirilmesi, deprem korkusunun yaygınlaşmasını önleyici bir etkidir.

4.4.Medyanın rolü

Deprem korkusu üzerinde medyanın da önemli bir etkisi bulunmaktadır. Özellikle büyük depremlerden sonra yapılan haberler ve medya yayınları, halkta kaygıyı artırabilir. Bu nedenle, medya organlarının depremler hakkında doğru ve sakinleştirici bir üslup kullanması, halkın bilinçlenmesine yardımcı olabilir (Özmen, 2010). Ayrıca, medya aracılığıyla halka yönelik bilgilendirme kampanyaları düzenlenerek, deprem korkusunu azaltmaya yönelik farkındalık çalışmaları yapılabilir.

5.Deprem Korkusunun Uzun Vadeli Etkileri

5.1.Ekonomik ve sosyal yaşama etkiler

Deprem korkusu, bireylerin ekonomik ve sosyal yaşamlarını da olumsuz etkileyebilir. Özellikle büyük depremlerden sonra bazı bireyler, işlerini veya evlerini kaybettikleri için ekonomik güvensizlik hissi yaşarlar. Deprem sonrası göçler ve yer değiştirme de bu durumu daha da zorlaştırabilir. Örneğin, 1999 depreminden sonra birçok insan evlerini terk etmiş ve başka şehirlere göç etmek zorunda kalmıştır (Altınok ve Ersoy, 2016).

5.2. Deprem korkusunun nesiller boyunca aktarımı

Deprem korkusu, sadece depreme doğrudan maruz kalan bireylerde değil, aynı zamanda bu bireylerin çocuklarında da görülebilir. Özellikle, ebeveynlerinin depremde yaşadığı travmaları gören çocuklar, ilerleyen yıllarda benzer korkular geliştirebilirler. Bu nedenle, deprem sonrası ailelerin çocuklarına yönelik psikolojik destek alması önemlidir (Karancı, 2006).

Depremler, sadece fiziksel yıkımla sınırlı kalmayan, aynı zamanda bireylerin psikolojik sağlığını da derinden etkileyen felaketlerdir. Deprem korkusu, toplumda yaygın bir sorun haline gelmiştir ve bu korkunun yönetilebilmesi için bireylerin ve toplumların çeşitli stratejiler geliştirmesi gerekmektedir. Psikolojik destek, toplumsal dayanışma, eğitim ve farkındalık çalışmaları, deprem korkusuyla başa çıkmada en etkili yöntemlerdir. Depremle yaşamayı öğrenmek, sadece fiziksel değil, aynı zamanda psikolojik hazırlıkları da kapsayan bir süreç olmalıdır.

6. Method

Bu çalışmada, nicel bir yöntem ile anket tekniği kullanılmıştır. Çalışma, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'nin farklı ilçelerinde ikamet eden Türkiye Cumhuriyeti (TC) ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) vatandaşı öğrenci ve çalışanlardan oluşan 35 kişilik bir katılımcı grubuna dayanmaktadır. Katılımcılara, Filiz, Karashin ve Karagoz'un (2024) geliştirdiği "The Development of A Scale to Measure The Fear of Earthquake" çalışmasından alınan sorular yöneltilmiştir. Anket, cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim seviyesi, uyruk ve KKTC'de yaşama süresi gibi demografik bilgiler içermektedir. Araştırma, deprem korkusunun bireyler üzerindeki psikolojik etkilerini ve bu korkunun demografik faktörlerle ilişkisini ortaya koymayı amaçlamıştır. Katılımcıların verdiği yanıtlar, deprem korkusunun neden olduğu duygu ve davranışlar açısından değerlendirilerek detaylı bir analiz yapılmıştır. Bu yöntem, deprem korkusunun toplum üzerindeki etkilerini daha somut ve ölçülebilir şekilde incelemek için uygun bir zemin oluşturmuştur.

7. Sonuçlar

Bu araştırma, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin farklı ilçelerinde ikamet eden Türkiye Cumhuriyeti (TC) ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) öğrenci ve çalışanlarından oluşmaktadır. Analiz edebilmek için 35 kişiye anket soruları iletilmiştir. Sorular Filiz, Karashin ve Karagoz'un (2024) "The Development of A Scale to Measure The Fear of Earthquake" çalışmasından alınmıştır. Demografik soruları cinsiyet, yaş, medeni duru-

mu, eğitim durumu, uyruk ve ne kadar süre KKTC 'de yaşadığı sorularının cevaplarından oluşturmuştur.

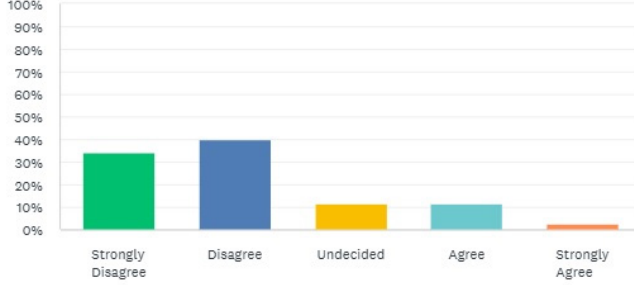
Katılımcıların %89'u KKTC vatandaşları uyruklardan bireylerdir. Cinsiyet dağılımında kadınlar %57 (20 kişi) ile temsil edilmiştir. Medeni durum açısından 11 kişi evli, geri kalan katılımcılar bekar. Eğitim seviyelerine bakıldığında, 11 kişi lise mezunu, 11 kişi ise yüksek lisans mezunudur. Yaş dağılımında 20-30 yaş aralığındaki bireyler 17 kişiyle çoğunlukta, 30-40 yaş aralığında 4 kişi bulunmaktadır. KKTC'de yaşama süresine göre 5 yıldan fazla zamandan beri ikamet edenlerin sayısı 31'dir. Bu veriler, katılımcıların genellikle genç, eğitilmiş ve uzun süredir KKTC'de yaşayan bireylerden oluştuğunu göstermektedir.

Yapılan çalışmada, katılımcıların yaşadığı duygu ve düşünceleri detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu analizde yer alan ifadeler ve sonuçları incelendiğinde, toplumun depremle ilgili kaygı düzeyinin ve bunun üzerindeki etkilerinin oldukça çeşitli olduğu görülmüştür.

Sorular kapsamında ele alınan analizde, deprem düşüncesinin çoğunluk için uyku düzenini olumsuz etkilemediğini göstermektedir. Ancak, bu sorunu yaşayan az sayıdaki birey için bu durumun kronikleşme ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Uykusuzluk, kaygı bozukluğu gibi daha ciddi psikolojik sorunlara zemin hazırlayabilir. Ellerde titreme, kaygının fiziksel bir belirtisi olup, bu semptomun belirli bir grupta görülmesi, bireylerin depremle ilgili endişelerinin somut bir şekilde yaşandığını ortaya koymaktadır. Bu oran, dikkat edilmesi gereken bir kaygı düzeyine işaret etmektedir. Diğer yandan katılımcıların çoğunun deprem düşüncesinden rahatsızlık duyduğunu göstermektedir. Bu rahatsızlık hissi, bireylerin zihinsel olarak depremi sıklıkla düşündüğünü ve bunun olumsuz bir psikolojik etki yarattığını ortaya koymaktadır. Sürekli rahatsızlık hissi, uzun vadede bireyin yaşam kalitesini düşürebilir. Ayrıca ölüm korkusu, deprem düşüncesinin bireylerde en temel kaygı kaynağı olduğunu göstermektedir. Bu korku, doğal bir hayatta kalma içgüdüsünün sonucu olsa da, bireylerin yaşadığı sürekli korku hali, günlük hayatta işlevselliği olumsuz etkileyebilir. Medya da yer alan deprem haberlerinin, bireylerde panik duygusunu tetiklediği görülmektedir. Bu sonuç, medya tüketiminin bu tür kaygılar üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Haberlerin yoğunluğu ve içeriği, bireylerde bu panik durumunun artmasına neden olabilir. Kalp çarpıntısı gibi fizyolojik belirtiler, doğrudan yüksek kaygı düzeyi ile ilişkilidir. Çoğunluk bu tür bir semptom yaşamadığını belirtse de, bu durumu deneyimleyen bireylerde stres ve kaygının daha yoğun olduğu söylenebilir.

Grafik1. “Evde otururken duvarlar üzerime geliyor gibi hissediyorum” sorusu cevabı

When I sit at home, I feel like the walls are closing in on me.



“Evde otururken duvarlar üzerime geliyor gibi hissediyorum” ifadesine kesinlikle katılmayan 12 kişidir. Çoğunluk bu tür bir hissiyat yaşamadığını belirtmiştir. Ancak, bu durumu yaşayan az sayıdaki birey için travmatik stres belirtileri dikkate alınmalıdır. Yaşanabilecek deprem sabahına dair oluşabilecek çaresizlik hissi, depresif eğilimlerin belirtisi olabilir. Ancak, bu duygunun yaygın olmaması, bu tür bir düşüncenin çoğunluk için bir sorun teşkil etmediğini göstermektedir. Yüksek binalarla ilgili endişelerin katılımcıların çoğu için belirgin bir sorun olmadığını göstermektedir. Ancak, bu endişeyi yaşayan bireyler için güvenlik kaygısı ön plandadır. Deprem düşüncesinin bazı bireyler için duygusal olarak ağır bir yük oluşturduğunu göstermektedir. Uzun süreli hüznün, depresyon riskini artırabilir ve bireyin genel ruh halini olumsuz etkileyebilir.

7.1.Tartışma

Bu çalışmada elde edilen bulgular, deprem korkusunun bireyler üzerinde farklı düzeylerde psikolojik etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Katılımcıların çoğunluğu, deprem düşüncesinden kaynaklanan rahatsızlık ve huzursuzluk hissettiğini ifade etmiştir. Ancak, daha ciddi düzeyde uykusuzluk, panik, ellerde titreme gibi belirtilerin daha az sayıda bireyde görüldüğü tespit edilmiştir. Özellikle ölüm korkusu ve sürekli zihinsel rahatsızlık hali, bireylerin genel yaşam kalitesini olumsuz yönde etkileyen önemli faktörler arasında yer almıştır. Medyada yer alan deprem haberlerinin bireylerde panik duygusunu artırdığı görülmüş, bu durum medya tüketiminin psikolojik etkiler üzerindeki rolünü bir kez daha vurgulamıştır.

Ayrıca, depremle ilgili düşüncelerin bireylerin duygusal yükünü artırdığı, uzun süreli stresin depresif eğilimlere yol açabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, güvenlik kaygısı, yüksek binalarla ilgili

endişeler ve duvarların üzerlerine geldiği hissi gibi korkuların az sayıda bireyde gözlemlendiği görülmüştür. Bu tür belirtiler, daha ciddi travmatik stres bozukluklarının işareti olabileceği için dikkate alınmalıdır. Elde edilen bulgular, deprem korkusunun kişisel özellikler, yaşanan çevre ve bireylerin yaşam deneyimleriyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda, deprem korkusunun yönetimi ve etkilerinin azaltılması için psikolojik destek, farkındalık artırıcı eğitimler ve bilinçli medya politikalarının önemine vurgu yapılmıştır. Çalışma, bireylerin kaygı düzeylerinin kontrol altına alınmasında hem bireysel hem de toplumsal stratejilerin uygulanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

7.2.Öneriler

Bu analiz, depremle ilgili kaygıların ve etkilerin bireyler arasında farklı yoğunluklarda yaşandığını ortaya koymaktadır. Yoğunlukla, deprem düşüncesi bireylerde rahatsızlık, panik ve hüzün gibi psikolojik etkiler yaratmaktadır. Ancak, uyuyamama, duvarların üzerime geliyor gibi hissetme gibi daha ciddi belirtiler az sayıda kişide görülmektedir. Özellikle Yoğun stres ve kaygı yaşayan bireyler için psikolojik danışmanlık ve destek sağlanmalıdır. Deprem haberleri konusunda daha bilinçli bir medya tüketimi sağlanmalı, haber içerikleri düzenlenerek korkuyu tetiklemeyecek şekilde sunulmalı ve bireylerin kendilerini daha güvende hissetmeleri sağlanmalıdır. Meditasyon, nefes egzersizleri ve farkındalık çalışmaları gibi yöntemler, kaygının azaltılmasına katkı sunabilir. Bu öneriler doğrultusunda, bireylerin kaygı düzeyleri kontrol altına alınabilir ve yaşam kaliteleri artırılabilir.

Kaynakça

- Altınok, Y., & Ersoy, Ş. (2016). Türkiye’de Depremler ve Ekonomik Etkileri. *Türkiye Ekonomi Dergisi*, 22(1), 45-59.
- Başoğlu, M., Şalcıoğlu, E., Livanou, M. (2007). Cognitive-behavioral treatment of posttraumatic stress disorder: A randomized controlled trial. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 75(3), 328-340.
- Başoğlu, M., Şalcıoğlu, E., Livanou, M., & Kalender, D. (2002). Traumatic stress responses in earthquake survivors in Turkey. *Journal of Traumatic Stress*, 15(4), 269-276.
- Ergünay, O. (2017). Türkiye’de Deprem ve Jeolojik Yapı. *Deprem Bilimleri Dergisi*, 14(2), 44-57.
- Filiz, M., Karashin, Y., & Karagoz, Y. (2024). The Development of A Scale to Measure The Fear of Earthquake. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 27(1), 133-152.
- Kadioğlu, M. (2014). Türkiye’de deprem bilinci: Eğitim ve farkındalık çalışmaları. *Afet Yönetimi ve Kriz Dergisi*, 6(3), 22-30.
- Karanci, A. N., & Aker, T. (2005). Earthquake trauma and post-traumatic stress: Risk factors and coping strategies. *International Journal of Psychology*, 40(5), 262-270.
- Karanci, A. N. (2006). Children’s psychological responses to earthquakes and other natural disasters: A review. *Child Psychology and Psychiatry Review*, 3(3), 109-118.
- Özçelik, H. (2015). Deprem travması ve korkusu: Bir halk sağlığı sorunu olarak değerlendirilmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 26(1), 12-19.
- Özmen, B. (2010). Medyanın Deprem Korkusu Üzerindeki Rolü. *Afet Bilimleri ve Kriz Yönetimi Dergisi*, 2(3), 67-74.
- Şaroğlu, F. (2012). Türkiye Deprem Bölgeleri Haritası ve Fay Hatları. *Jeoloji Mühendisleri Odası Yayınları*, 23(3), 34-40.

BÖLÜM 8

GÖKSU DELTASINDA (MERSİN) MORMALİZE FARK BİTKİ İNDEKS (NDVI) DEĞERLERİNDE MEYDANA GELEN DEĞİŞİMLERİN İNCELENMESİ

Prof. Dr. Murat KARABULUT¹

¹ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Kahramanmaraş. mkarabulut@ksu.edu.tr, mkarabulutksu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1456-6908

1. GİRİŞ

Sulak alanlardaki bitki örtüsü biyolojik aktivite durumlarının yıllar arasında gösterdiği seyrin analiz edilmesi bu alanlardaki stresi anlamada çok önemlidir. Sulak alanlardaki bitkilerin biyolojik aktivite durumlarını gösteren bilgiler geçmişten günümüze arazi ölçümlerine dayalı olarak toplanmaktadır. Bu tür yöntemlerle elde edilen veriler çoğu zaman doğru ve sağlıklı özellik taşımalarına rağmen özellikle noktasal olmaları bütün yüzey örtüsünü kapsamada yetersiz kalırlar. Ayrıca çalışılan alanda geçmiş yıllara ait bilgilerin toplanmasına imkân vermedikleri için tarihsel değişim analizleri sırasında ihtiyacı karşılamada yetersiz kalırlar (Kızılelma vd., 2013; Karabulut, 2015; Topuz ve Karabulut, 2018). Özellikle bilgisayar ve uydu teknolojilerinde meydana gelen ilerlemelerle birlikte bitki örtüsü inceleme ve izleme faaliyetleri uzaktan algılama teknikleri kullanılarak yapılmaktadır. Çünkü uydulardan elde edilen geniş alanları kapsayan, kısa zaman dilimlerinde gerçekleşen değişimleri içeren ve nispeten daha ucuz mekânsal özellikteki veriler geleneksel yöntemlerin sahip olduğu dezavantajları ortadan kaldırmaktadır. Uydulardan elde edilen ve çeşitli dalga boylarında toplanan veriler sayısal olmaları nedeniyle matematiksel formüllerle bitkilerin yaşamsal faaliyetlerini içeren indislere dönüştürülebilmektedir. Farklı tarihlerde toplanmış uydu verileri kullanılarak oluşturulan bitki indis değerleri fotosentetik aktivitelerin izlenmesi sırasında güvenilir veri kaynakları olarak tercih edilmiştir (Tucker, 1979; Yang ve Merchant, 1998; Karabulut, 2007; Campbell, 2011; Karakoç ve Karabulut, 2019).

Uydu görüntüleri üzerinden bitki biomas aktivitesini ve durumunu tespit etmek amacıyla çeşitli indeksler geliştirilmiştir. Normalize Fark Bitki İndisi (NFBİ/NDVI) de bu metotlardan biridir. Temelde bitkinin fotosentez faaliyetinde kırmızı (R) dalga boyundaki ışığı tutup, yakın kızılötesi (NIR) dalga boyundaki ışığı yansıtması prensibine dayalıdır (Akkartal vd., 2005; Karabulut, 2006). Bu ilişkiden yararlanarak bu iki band arasındaki zıtlık artırılıp farkın tek bantta ortaya konması hedeflenir (Özyavuz, 2011; Karakoç ve Karabulut, 2021). Yukarıda ifade edilen matematiksel işlemler neticesinde ortaya çıkan indis değerleri ise bitkilerin biyolojik ve fiziksel özellikleri (yeşil biokütle, yaprak alan indeksi ve fotosentezde kullanılan enerji miktarı) ile ilişkilidir. Söz konusu parametreler ise vejetatif durumun belirlenmesi ve ortaya konulmasında öneme sahip özelliklerin başında gelir.

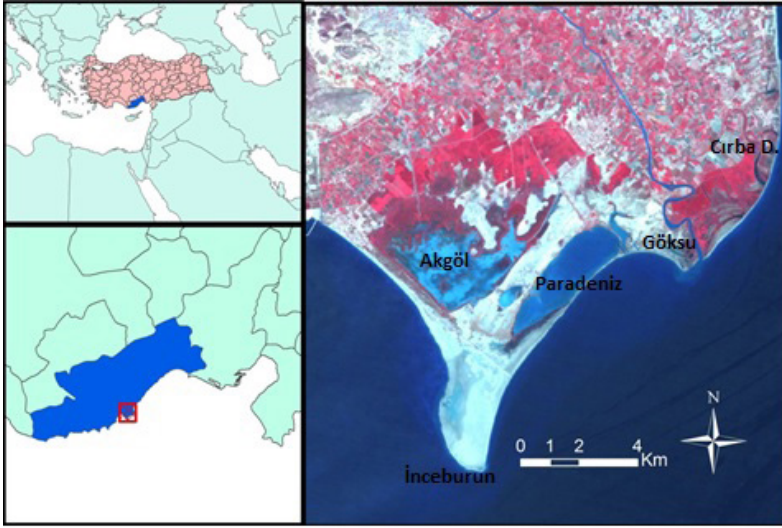
Göksu deltası yoğun tarımsal faaliyete maruz kalmaktadır (Karakoç, 2011; Karabulut vd., 2012). Dolayısıyla yıllar içerisindeki bitki varlığının değişimin izlenmesi delta ve mevcut sulak alanlar için önem arz eden bir konudur. Göksu deltasındaki bitki fenolojisini izlemek amacıyla 1984, 1990, 2000, 2010 ve 2011 tarihlerine ait uydu görüntülerinin NDVI değerleri hesaplanmıştır. Buna ek olarak 1990-2000, 1990-2010, 2000-2010 ve

1984-2010 tarihleri arasında NDVI sonuç görüntüleri Değişim Belirleme Analizi 'ne (Change Detection Analysis) tabi tutulmuş ve sonuçlar yorumlanmıştır.

2. MATERYAL VE METOD

Bu araştırma, Akdeniz Bölgesi Adana bölümünde Mersin ili sınırları içerisinde bulunan Göksu deltasını kapsamaktadır (Şekil 1). Çalışma alanı Silifke ilçe merkezinin güneyinde $36^{\circ}15'$ – $36^{\circ}25'$ kuzey paraleleri ile $33^{\circ}55'$ – $34^{\circ}05'$ doğu meridyenleri arasında konumlanmış Göksu nehrinin oluşturduğu bir delta ovasıdır. Alanda tipik Akdeniz iklimi hâkim olmasından dolayı yaz mevsimi çok sıcak ve kurak, kışlar ise ılık ve yağışlıdır.

Göksu Deltası eşsiz güzelliklere sahiptir. Çünkü delta hassas, nadir ve birçok türün neslinin tükenme tehlikesi altında olan üreme, beslenme ve barınma olanakları sağlayan en önemli uluslararası sulak alanlardan birine sahiptir (Karakoç ve Karabulut, 2010; Karakoç, 2011). Göksu deltası ekolojik ve biyolojik olarak hassas bir yapıda olması nedeniyle, 1989 yılından 1996 yılına kadar birçok kurum ve kuruluş tarafından farklı statüde koruma alanı olarak tanımlanmıştır. Deltada bulunan Akgöl çevresi 1989'da "Yaban Hayatı Koruma Sahası" (Orman Bakanlığı Milli Parklar Av ve Yaban Hayatı Genel Müdürlüğü), yine aynı kurum tarafından 1990 senesinde "Özel Çevre Koruma Bölgesi", Türkiye'nin 1994 yılında taraf olduğu "Ramsar" Sözleşmesi kapsamına alınarak Ramsar listesine dahil edilmiş, 1996 senesinde de I. Derecede Doğal Sit alanı olarak tescil edilmiştir. Bunlara ilave olarak bazı milletlerarası projeler deltayı Önemli Bitki Alanı, Önemli Doğa Alanı ve Önemli Kuş Alanı olarak betimlemiştirlerdir (ÖÇKK, 2009). Bu özellikleri nedeniyle çalışma sahasının geçmişten günümüze kadar geçen süreçte arazi örtüsü/kullanımında meydana gelen değişimlerin izlenmesi büyük önem arz etmektedir (Karabulut ve Topuz, 2019). Özellikle tarihsel bir süreçte çalışma sahasının izlenebilmesi ancak geçmişten günümüze doğru istenilen periyotta coğrafik ve coğrafik olmayan veri setleriyle mümkündür.



Şekil 1. Göksu deltası lokasyon haritası.

Değişim analizlerinde kullanılan ve sonuçlar üzerinde doğrudan etkisi bulunan farklı tarihlere ait uzaktan algılama görüntülerinin seçimi önemli bir aşama olmaktadır (Kızılelma vd., 2013; Topuz ve Karabulut, 2016). Görüntü özelliklerinin (Bulutsuzluk, sis gibi) yanı sıra çalışma alanının genel özellikleri de değişim analizlerini etkilemektedir. Bu sınırlayıcı faktörlere ek olarak hem pahalı hem de geriye dönük aynı tarih, mevsim ve bulutsuzluk gibi ortak özelliklere sahip arşiv görüntülerin olmayışı nedeniyle bu çalışmada Landsat görüntüleri tercih edilmiştir. Görüntülerin analizinde ve yorumlanmasında sulak alan bitkileri ve diğer örtü türleri arasında oluşan spektral karışıklığı azaltmak amacıyla Göksu deltasında yaz mevsiminde sulak alan bitkilerinin farklı yükseklik ve yoğunluk kazandığı döneme karşılık gelen görüntüler tercih edilmiştir. Aynı zamanda mevsimsel farklılıkların ortaya çıkarılabileceği hataları engellemesi için aynı mevsimde alınmış görüntüler kullanılmıştır. Geçmiş yıllara ait, yağışın daha az gerçekleştiği temmuz ve ağustos ayları görüntüleri arasından bulutsuzluk özelliklerine göre görüntüler seçilmiştir. Göksu deltasında 1984 ve 2018 yılları arasında ait beş adet Landsat TM ve ETM görüntüsü kullanılarak NDVI değerlerinde meydana gelen değişimler incelenmiştir (Tablo 4.8).

Kırmızı ve yakın infrared bölgede veri toplayan tüm uydularla bitki indisleri aracılığıyla bitki örtüsü miktarı, durumu ve dağılımı belirlenebilir (Sertel ve Örmeci, 2009; Karakoç ve Karabulut, 2021). Günümüzde 20'den fazla bitki indeksi geliştirilmiştir (Thiam ve Eastman, 1997; Karakoç ve Karabulut, 2019). Normalize Fark Bitki İndeksi (NFBİ/NDVI) de bunlardan birini teşkil etmektedir.

Normalize Fark Bitki İndeksi olarak da anılan NDVI, bir çeşit spektral dönüşüm işlemi olup, iki elektromanyetik ışık dalga boyunun (Yakın İnfrared (NIR) ve Kırmızı (R)) farklarının, toplamlarına oranı olarak tanımlanabilir (Ünal ve Aydoğdu, 2012). Yani NDVI yakın infrared (NIR) ve görünür kırmızı (R) bantları arasındaki zıtlığın arttırılarak veya iki banttaki bilgiyi tek bantta toplayarak, bitki durumunu incelemek üzere normalize edilmiş bir indistir (Özyavuz, 2011). NDVI bitkinin biyofiziksel özellikleri ile ilgili bir sonuç olup, aynı zamanda bitkinin fotosentez aktivite durumunun bir göstergesidir. Dolayısıyla bitkinin sağlıklı/hastalıklı olma durumunu da ortaya koyar (Wang ve Tenhunen, 2004). NDVI aşağıdaki şekilde formülize edilebilir.

Formül kullanılarak hesaplanan değerler -1,0 ile +1,0 arasında değişir. Şayet 0,1 veya daha düşükse çıplak yüzeylere; 0,2 ile 0,3 arasında ise cılız bitkiye (çayır, mera); 0,3'ten büyük ise yoğun ve sağlıklı bitki örtüsüne karşılık gelmektedir (Graetz vd., 1986; Akkartal vd., 2005; Tunay ve Ateşoğlu, 2008). Negatif değerler ise bulut, su ve karla örtülü alanları gösterir (Doğan vd., 2000).

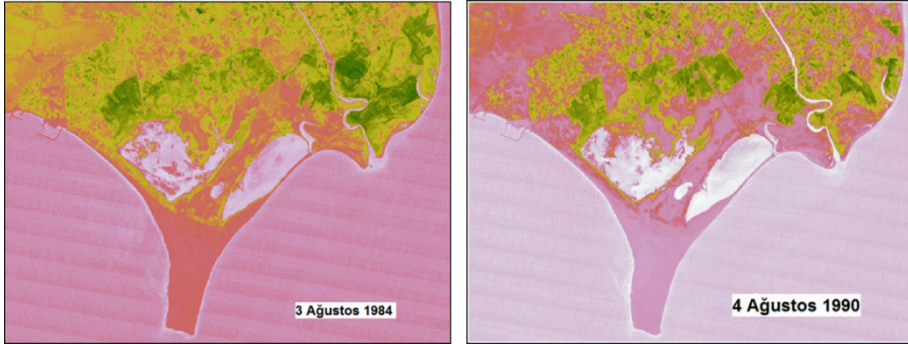
Kullanılan formülün doğası gereği NDVI sonuçları -1 ile +1 arasında dağılıp gösterir. Fakat bu çalışmada negatif değerlerin değerlerinde kullanımına izin vermek için elde edilen bitki indis değerleri yeniden ölçeklendirilerek 0–255 arasında dağılacak hale getirilmiştir. Bu dönüşüm sonucunda orijinal NDVI serisinde sıfır değeri 128 ile temsil edilmeye başlamıştır. Sonuçta da 128'den daha küçük sayısal değerler bitkisiz nemli yüzeyleri ya da su kütlelerini temsil ederken, 128 ve yakın çevresi çıplak alanlar gösterir hele gelmiştir. Bu değerden 255 yönünde ilerledikçe önce cılız bitki örtüsünü içeren daha sonra özellikle 165–255 arasındaki yüksek değerler ise biyolojik aktivite seviyesi yüksek bitki örtüsüne karşılık gelen alanları gösterir hale gelmiştir (Karabulut, 2003; Aslan vd, 2004; Akkartal vd., 2005; Tunay ve Ateşoğlu, 2008).

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bütün yıllara ait NDVI sonuç görüntüleri incelendiğinde pembe tonlu alanlar bitki aktivitesinin olmadığı, yeşil renk tonuna sahip alanlar ise yoğun bitki aktivitesinin bulunduğu alanlara tekabül etmektedir. Şekil 2'de 1984 yılının ağustos ayına ait NDVI sonuç görüntüsü görülmektedir. Özellikle Göksu nehrinin doğusu ve Akgöl'ün kuzeyindeki koyu yeşil renk tonuna sahip alanlarda yoğun bitki biokütlesi dikkati çekmektedir. Bu alanlar deltada tarım alanı (özellikle çeltik) olarak kullanılmakta olup, uydu görüntüsünün tarım ürünlerinin gelişme döneminde alınmış olması sebebiyle sonuçları etkilemektedir. Ayrıca deltadaki göllerin çevresinde de belirgin bitki aktivitesinden söz edilebilir. Bu yıla ait görüntüde Akgöl içe-

risinde bitki toplulukları göze çarpmaktadır. Dolayısıyla bu dönemde sucul bitkilerin aktivite seviyelerinin yüksek olduğu söylenebilir. Buna karşılık deltanın güney kesiminde ve Kurtuluş Köyü'nün güneyinde herhangi bir bitkisel aktivite tespit edilememiştir. Hasat edilen tarım alanları ile bitki örtüsünden yoksun kumul alanları üzerinde bitki sinyallerine rastlanmadığı için benzer renk tonuyla ifade edilmektedir.

1990 yılına ait NDVI sonuç haritası incelendiğinde çeltik tarımının yoğun olarak yapıldığı Kum Mahallesi ile Kurtuluş Köyü arasındaki alan ile Göksu nehrinin menderes yaptığı her iki yakasındaki alanlar yoğun bitki biokütle alanlarını teşkil etmektedir. Ayrıca deltanın kuzey kesimi boyunca sulu tarım yapılan alanlarda da yüksek bitkisel aktivite gözlenmektedir. Özellikle Akgöl'ün kuzey kıyısı boyunca uzanan sulak alan bitkilerinin varlığı da dikkat çekmektedir. Deltanın kuzeybatısı çıplak alanlara, güney kesimleri ise kumul alanlarına karşılık geldiğinden bitki sinyallerine rastlanmamaktadır (Şekil 2). Seyrek kumul bitkilerinin yaygın olarak bulunduğu bölümlerde NDVI değeri 110-128 arasında yer almaktadır. Bitki canlılığının sınırın 128 olduğu düşünülürse bu alanlarda biyolojik aktivitenin neredeyse durma noktasına geldiğini söyleyebiliriz. Bu durumun ortaya çıkışında 1990 yılı yağış koşullarının etkili olduğu tahmin edilmektedir. 1990 yılında 355 mm yağış meydana gelmiştir. 560 mm civarında olan ortalamayla karşılaştırıldığında bu yılki yağışın oldukça düşük olduğu görülür. Bu sonuç ise çalışma alanındaki doğal bitki örtüsünün iklim ekstremelerine karşı hassas olduğunu ortaya koymaktadır.



Şekil 2. 4 Ağustos 1990 NDVI 3 Ağustos 1984 NDVI sonuç görüntüleri.

Şekil 3a'da, 30 Temmuz 2000 yılına ait NDVI görüntüsünde deltanın kuzey kesimleri ve Göksu nehrinin doğusu, bitkisel aktivitenin yoğun olduğu tarım alanlarını oluşturmaktadır. Bununla beraber Akgöl'ün kuzey kesimleri ve Göksu nehrinin ağız kısmındaki bitki aktivitesi sulak alan bitkileriyle açıklanabilir. Bunun dışında kalan pembe ağırlıklı renk tonuna sahip alanlarda ise bitki varlığı söz konusu değildir. Bitki sinyallerinin alınmadığı alanların bir kısmı hasat edilmiş tarım alanlarını gösterirken geri

kalan bölümler ise çıplak kumul alanlarına denk gelmektedir. Akgöl'ün kuzeyinde yer alan çeltik alanlarında biyolojik aktivite tespit edilmemiştir. Bu sonuç ise 2000 yılında Akgöl ün kuzeyinde çeltik tarımından vazgeçildiğini göstermektedir. Buna karşılık Göksu nehrinin doğusunda Cırba deresi çevresinde önceki yıllara benzer şekilde çeltik tarımına devam edildiği anlaşılmaktadır. Bu yıl içerisinde en dikkat çekici durumlardan birisi de Akgöl içerisinde var olan sucul bitki ortamlarının bulunmamasıdır.

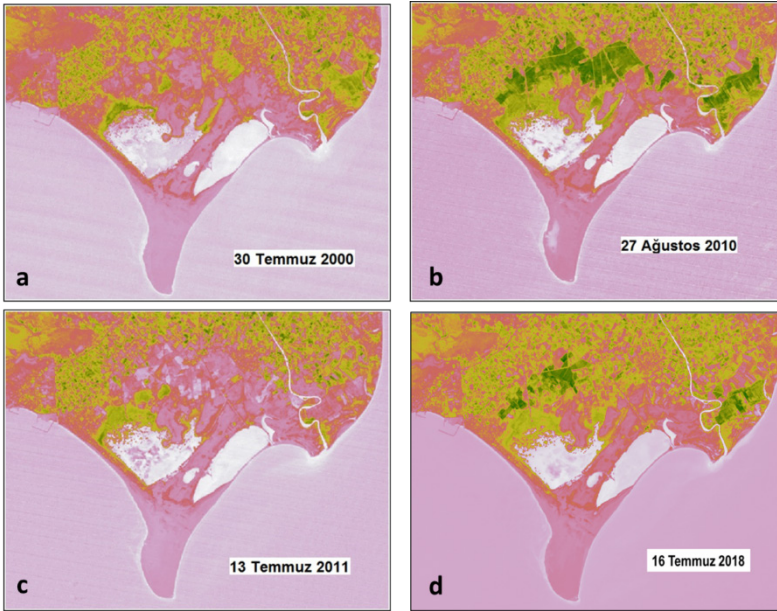
27 Ağustos 2010 tarihine ait NDVI görüntüsünde ise delta genelinde yüksek bitki aktivitesi göze çarpmaktadır (Şekil 3b). Özellikle Kum Mahallesi ile Kurtuluş Köyü arasında ve Göksu nehrinin doğu yakasında çok yüksek NDVI değerleri görülmektedir. Bu alanlar genellikle çeltik alanlarına denk gelmektedir. Spektral ölçümler çeltik için en yüksek yansı değerlerine yaz sonlarında ulaşıldığını ortaya koymaktadır. Elde edilen NDVI sonuçları da bu durumu destekler özelliktedir. Sulu tarım alanlarında da yüksek biyolojik aktivite seviyesini görmek mümkündür. Bunun yanında Akgöl kuzeyinde de aynı şekilde yüksek indis değerleri gözlenirken, bu alanlarda da sucul bitkiler göl içerisine doğru ilerleme göstermektedir. Ayrıca deltanın kuzey kesiminde de NDVI değerleri pozitif yöndedir. Deltanın güney kesiminde İncekum Burnu'nun batı kıyısında su içeriği yüksek, dolayısıyla negatif indis değerleri gösteren alan rahatlıkla görülmektedir (Şekil 3b). Akgöl çevresinde yer alan kumul bitkilerindeki canlanma yüksek NDVI değerleri ile kendini göstermektedir.

Şekil 3c, 13 Temmuz 2011 yılına ait olup, alınan görüntüler arasında en erken tarihlisidir. Dolayısıyla deltanın orta kesiminde pembe-beyaz tonlarla görülen alanların içerisinde su bulunan çeltik tablalarına ait oldukları ayırt edilebilmektedir. Buna karşılık deltanın kuzey kesimleri yine parçalı olarak bitki biokütle alanlarını oluşturmaktadır. Bunun yanında Akgöl kuzeyindeki sulak alan bitkileriyle kaplı bölge diğer alanlardan ayrılmaktadır. Akgöl kuzeyinde bulunan sucul bitkiler yayılım alanlarını göl içerisine doğru genişletmişlerdir. Bu durumda göl aynasının küçülmesine neden olmuştur. Arazi gözlemleri ve alandaki yaşayan insanlardan elde edilen bilgiler sucul bitkilerin sığlaşan göl yüzeyini gelecekte daha da daraltacağını göstermektedir.

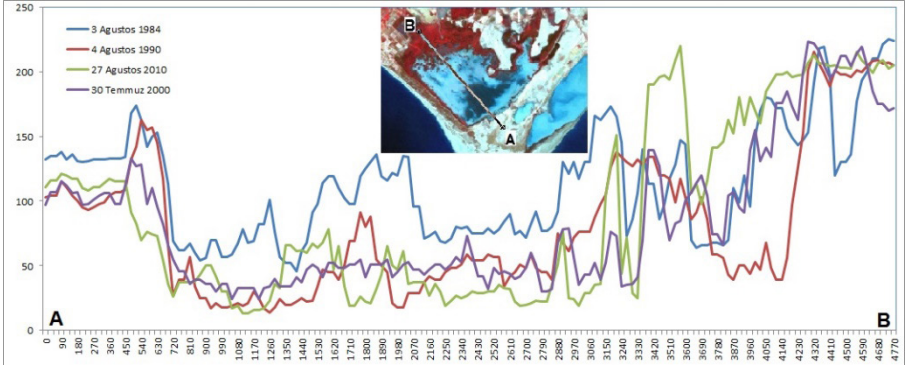
16 Temmuz 2018 yılına ait olup, alınan görüntüler arasında günümüze en yakın tarihli olandır (Şekil 3d). Genel olarak deltanın büyük bir bölümünde yüksek bitki aktivitesi söz konusudur. Özellikle Akgöl kuzeyi ile Kurtuluş köyü arasındaki alanda ve Cırba deresi güneyinde çok yüksek NDVI değerleri ortaya çıkmıştır. Sözü edilen sahalarda çeltik tarımının yaygın olması bu denli yüksek biyolojik aktivite seviyesinin oluşmasına neden olmuştur. Çünkü görüntünün alındığı tarih Çeltik bitkisinin gelişme dönemine denk gelmektedir. Benzer şekilde ikinci ürünlerin ekiminin yapıldığı ve özellikle sulu tarımın yoğunlaştığı yerlerde de yüksek sayı-

labilecek NDVI değerleri tespit edilmiştir. Sulak içerisinde ve çevresinde bulunan sucul bitkilerinde yüksek biyolojik aktivite yaptığı görülmektedir. Diğer taraftan en düşük indis değerlerine bitki örtüsünden yoksun olması ve zaman zaman dalga etkisi ile su ile kaplanması nedeniyle İnce burun mevkiinde rastlanmıştır.

Akgöl'ün güneydoğusundan kuzeybatısına A-B doğrultusunda alınan NDVI profili Şekil 4'te görülmektedir. NDVI değerlerinin yıllar arasında değişkenlik göstermesi göl içerisinde ve yakın çevresinde bulunan sucul bitki alanlarının sürekli olarak yer değiştirdiğini göstermektedir. Bu durumu en iyi şekilde 2010 yılına ait profilde izlemek mümkündür. Bu yıl içerisinde gölün kuzeydoğu bölümlerinde bitkiler iç kısımlara doğru ilerlemiştir. Şekil incelendiğinde 1984 yılı genel itibariyle en yüksek bitki aktivitesinin olduğu tarihtir. Buna karşılık 1990 yılı en düşük NDVI değerleri ile temsil edilmektedir. Alınan profillerde 1984 yılına göre 1990 yılında göl içindeki sucul bitki aktivitesinin azaldığı dolayısıyla düşük yansıma karakteri sergilediği görülmektedir. 2000 yılı profilinin de 1990 yılına benzemekle beraber gölün iç kısımlarında bitki sinyallerine rastlanmamıştır. Bunun yanında gölün ortalarında 1984 yılı hariç olmak üzere diğer yıllarda yüksek düzeyde bitki sinyalleri algılanmamıştır. Genel olarak bakıldığında Akgöl'ün kuzey kesiminde yoğun bitki topluluklarının oluştuğu ve yüksek NDVI değerlerine sahip olduğunu göstermektedir.



Şekil 3. Çeşitli yıllara ait NDVI sonuç görüntüleri.



Şekil 4. Akgöl'den alınmış çeşitli yıllara ait NDVI profilleri.

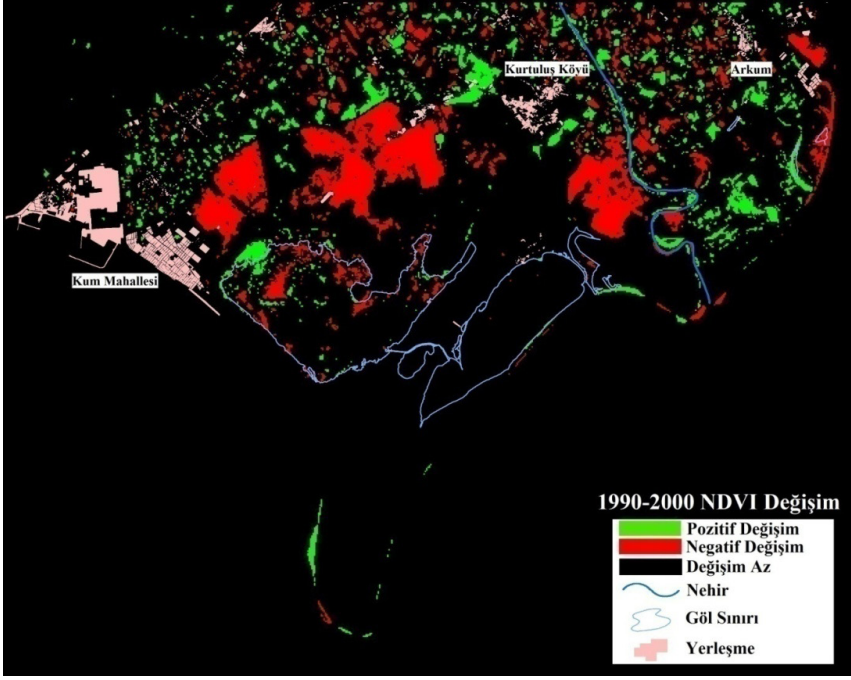
3.1. NDVI Değişim Analizleri

Yıllar arasında NDVI değerlerinde meydana gelen değişimleri ortaya koymak amacıyla değişim belirleme teknikleri kullanılmıştır. Bu bağlamda 1990-2000, 1990-2010, 2000-2010, 1984-2010 ve 1984-2018 periyotları için değişim haritaları üretilmiştir.

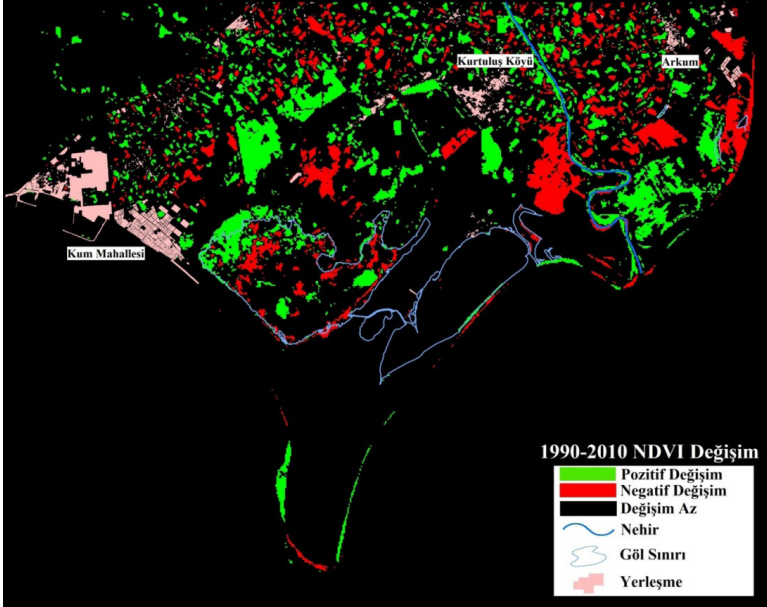
Şekil 4.45'de gösterilen 1990-2000 yılları arasındaki bitki örtüsü değişimi göz önüne alınırsa; belirtilen yıllar arasında bitki aktivitesinde genel olarak azalmalar göze çarpmaktadır. Kum Mahallesi'nden başlayarak Göksu nehrinin menderes yaptığı batı kıyısına kadar olan geniş koridorda çeltik tarımı yapılan alanlardaki dramatik azalma dikkati çekmektedir. Deltanın doğu kısmında ve Akgöl'ün iç kısımlarındaki azalmalar da dikkate değerdir. Ayrıca Göksu nehrinin Akdeniz'e döküldüğü ağız kısmındaki azalma az da olsa kayda değerdir. Cırba deresi mevki, Kurtuluş Köyü'nün kuzeybatısı ve Akgöl'ün kuzeyi ise bitki aktivitesinde artışların olduğu alanların başında gelmektedir (Şekil 5). Akgöl'ün kuzeyindeki artışın sebebi olarak deltanın koruma altına alınması (ÖÇKB, Ramsar) olduğu düşünülmektedir. Bununla beraber İncekum Burnu'nun batı kesiminde kıyı şeridinde bitki aktivitesinde artışın olduğu görülmektedir (Şekil 5).

1990-2010 yılları arasındaki 20 yıllık periyot incelendiğinde genel itibarıyla bir artıştan söz edilebilir. Özellikle Cırba deresi mevki, Kurtuluş Köyü güneyi ve Kum Mahallesi'nin doğusundaki tarım alanlarında bitki aktivitesinde yoğun artışlar görülmektedir. Akgöl'ün kuzeyinden başlayarak iç kısımlara doğru bitki aktivitesi artış eğiliminin devam ettiği söylenebilir. Buna karşılık deltanın doğu ucunda Arkum kasabasının doğu ve güneyi, Kurtuluş Köyü'nün batısı ve güneydoğusunda ciddi azalmalar dikkate değerdir. Deltanın iç kısımlarındaki bazı tarım alanlarında parçalı

olarak azalışlar da göze çarpmaktadır. Akgöl'ün kuzeyindeki artışın aksine iç kısımlarda azalmalar görülmektedir (Şekil 6).

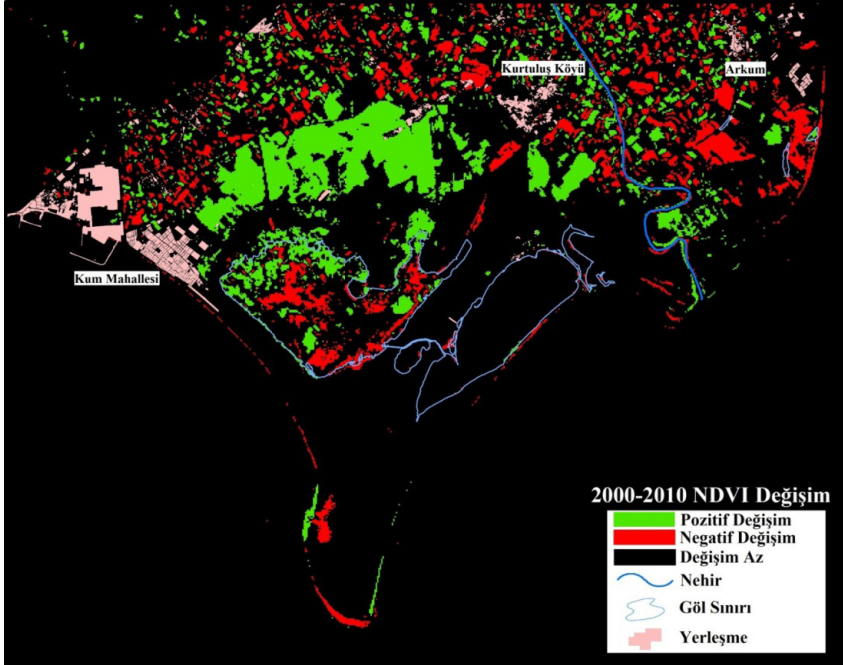


Şekil 5. 1990-2000 yılları arasında NDVI değişimi



Şekil 6. 1990-2010 yılları arasında NDVI değişimi

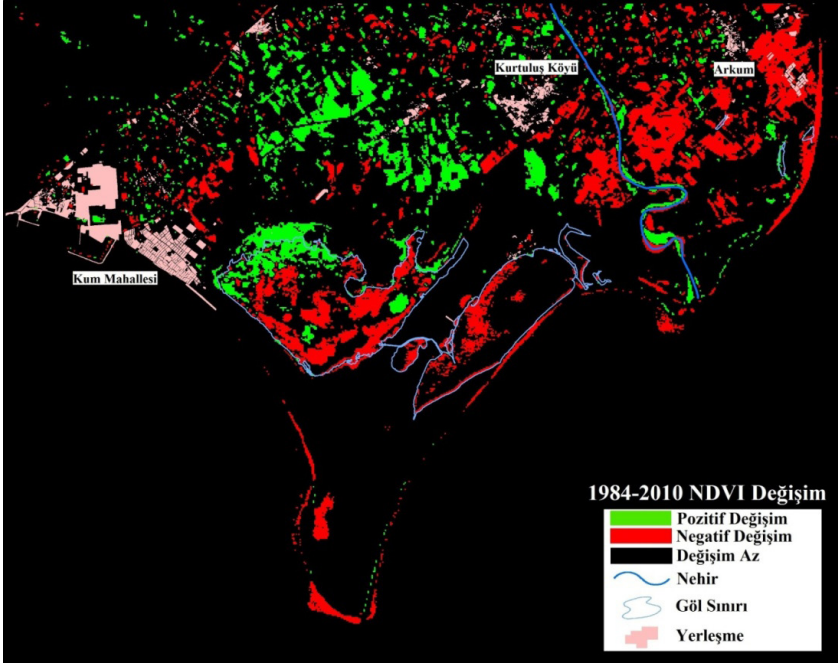
2000-2010 inceleme periyodunda deltanın kuzey bölümlerinde fotosentez aktivitelerindeki artma ya da azalma yönündeki trend daha düzenli bir gidişe sahipken Kum Mahallesi ile Kurtuluş Köyü arasında oldukça belirgin bir artış söz konusudur. Çeltik alanlarının bu durumun ortaya çıkmasında önemli etkisi bulunmaktadır. Çünkü 2000 yılında Akgöl kuzeyinde çeltik ekimi yapılmamıştır. Diğer taraftan 2010 yılında çeltik tarımı yapılmış ve görüntünün alındığı tarihte ise biyolojik aktivite seviyesi en yüksek düzeydedir. Bu durumda belirgin bir şekilde değişim analizi sonuçlarına yansımıştır. Bu dönemde Akgöl'ün kuzey kesimlerinde sulak alan bitkileri gölün iç kısımlarına doğru ilerlemeye devam etmiştir. Buna karşın Akgöl'ün iç kısımlarındaki azalma trendi de kendini göstermiştir. Bununla beraber deltanın doğusu ve Arkum'un güneyindeki azalmanın nedeni olarak bu alanlarda çeltik tarımının yapılması olduğu düşünülmektedir. Ayrıca deltanın en güneyinde İncekum Burnu'nda azalış görülürken, biraz kuzeyinde ise kıyı kumullarının doldurması ile bitki aktivitesinde artışlar görülmektedir. En kritik durum ise Paradeniz ile deniz arasındaki kıyı kordonundaki bitki aktivitesindeki gerilemenin devam ediyor olmasıdır (Şekil 7).



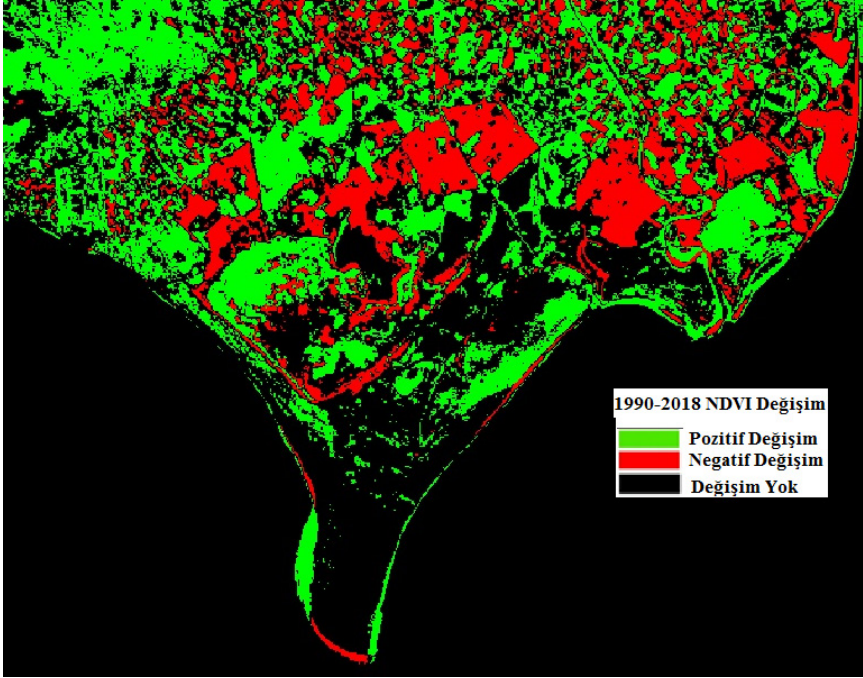
Şekil 7. 2000-2010 yılları arasında NDVI değişimi

Deltada 1984-2010 yılları arasındaki 26 yıllık zamansal değişim incelendiğinde Cırba deresi kuzeyinde oldukça dramatik bir azalmanın olduğu görülür. Bunun temel nedeni alanın yerleşmeye açılmasıdır. Yazlık

konutların yaygınlaştığı bu bölümde açılan yeni drenaj kanalları nedeniyle sulak alanlar kurumuş ve 1984'deki özelliğini kaybetmiştir. Deltanın özellikle doğusundan başlayarak Göksu nehrine kadar olan kesim, Akgöl ve Paradeniz'in iç kısımları ve Kum Mahallesi'nin doğusunu kapsayan tarım alanlarında bitki aktivitesinde çok ciddi bir azalma söz konusudur. Ayrıca İncekum Burnu'ndan başlayarak batı kıyı şeridindeki azalma da gözlerden kaçmamaktadır. Benzer şekilde deltanın orta bölümlerindeki tarım sahalarının bir kısmında da azalma trendi gözlenmiştir. Buna karşılık Kum Mahallesi'nin doğusundaki büyük drenaj kanalının doğusu ile Kurtuluş Köyü arasındaki tarım alanlarında ve Akgöl'ün kuzey kesimlerinde bitki aktivitesi artış göstermiştir (Şekil 8). Çalışma sahasında 1990-2018 dönemi göz önüne alındığında sulak alan bitkilerinin alanlarını Akgöl içerisinde kuzey bölümde genişlettiği anlaşılmaktadır. Karsal kumul bitkilerinin göl güneyinde zayıf biyolojik aktivite sergilerken diğer bölgeler tersi yönde geliştikleri görülmektedir. Çeltik alanları dışında kalan bölgelerde tarım ürünlerinde indeks değerleri pozitif yönde değişmiştir. (Şekil 9)



Şekil 8. 1984-2010 yılları arasındaki değişim



Şekil 9. 1990-2018 yılları arasında bitki örtüsü değişimi

4. SONUÇ

Bu bölümde Göksu deltası bitki örtüsü çok zamanlı uydu görüntüleriyle incelenmiştir. 1984-2018 yılları arasında bitki örtüsünün genel durumu ortaya konularak, hangi yönde bir trend gösterdiği NDVI ve Değişim Belirleme Analizi ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Deltada 1984 yılından 2018 yılına kadar genel itibari ile kuzey kesimlerinde tarım alanlarının bulunduğu mevkilerde sürekli bir bitki aktivitesi görülmektedir. Bu durumun temel nedeninin deltada yılda üç hatta dört ürün alınmasına yönelik yapılan tarımsal faaliyetler olduğu düşünülmektedir. Buna karşılık güney kesimde kumul ile kaplı alanlarda çeşitli dönemlerde zayıf NDVI belirtileri görülse de bölgede herhangi bir bitki aktivitesinden söz edilemez.

Deltada dikkat çekici bir diğer durum ise Akgöl'ün kuzeyinde 1984 yılından günümüze doğru göl aleyhinde bir bitki ilerlemesinin varlığıdır. Açılan sulama kanallarından gelen sedimentlerin Akgöl'ü doldurması sebebiyle gölün kuzey kesiminde sulak alan bitkileri sürekli artış göstermiştir. Dolayısıyla bu alan yüksek biyolojik aktivite göstermektedir.

Sonuç olarak 34 yıllık süreçte delta genelinde bitkisel aktivitelerde genel olarak belirgin bir düşme trendi gözlenirken, Akgöl'ün orta bölümlerine doğru su aynası aleyhine gelişen sucul bitkilerin yoğunluğu oldukça dikkat çekicidir. Belirtilen periyotta Akgöl'ün zamanla sığlaşarak daraldığı ve böylece sucul bitkilerin göl aleyhinde genişlediği söylenebilir. Kısa-
ca söylenecek olursa çalışma periyodu boyunca insan aktiviteleri alanın 1984'te var olan doğal özelliğinin zayıflamasına, bazı bölümlerde ise kaybolmasına neden olmuştur.

Katkı Belirtme: Bu çalışma 110Y295 numaralı TÜBİTAK projesi tarafından desteklenmiştir.

KAYNAKÇA

- Akkartal, A., Türüdü O., Erbek F. S. (2005). Çok Zamanlı Uydu Görüntüleri ile Bitki Örtüsü Değişim Analizi, TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 10. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı, Ankara.
- Aslan, Z., Sunar Erbek F., Maktav D., Skidmore E. L., Feoli E., Erol H., Berberoğlu S., Okçu D., Söğüt A. S. (2004). Klimatolojik Verilere ve uzaktan Algılama Tekniklerine Dayalı Olarak Erozyon Risk Sınıflaması Türkiye Erozyon Risk Haritası, (TÜBİTAK Projesi, 2846), Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu-TOGTAĞ,
- Campbell, J. B., Wynne R. H. (2011). Introduction to Remote Sensing. Fifth Edition, The Guilford.
- Doğan H. M., Mermer A., Ünal E. (2000). Bitki Örtüsü İndeks Değerleri, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Dergisi, 135, 38-41.
- Graetz, R. D., Pech R. P., Gentle M. R., O'Callaghan J. F. (1986). The Application of Landsat Image Data to Rangeland Assessment and Monitoring: The Development and Demonstration of a Land Image-Based Resource Information System, Journal of Arid Environments, 19, 53-80,
- Karabulut, M. (2003). An Examination of Relationships Between Vegetation and Rainfall Using Maximum Value Composite AVHRR-NDVI Data, Turkish Journal of Botany, 27 (2), 93-101.
- Karabulut, M., Ceylan N. (2006). Uzaktan Algılama Yoluyla Yapılan Su Kalitesi Araştırmalarında Zemin Özelliklerinin Yansıma Değerleri Üzerindeki Etkisi, 4. Coğrafi Bilgi Sistemleri Bilişim Günleri Bildiriler Kitabı, İstanbul-Türkiye, 35-39.
- Karabulut, M. (2006). NOAA AVHRR Verilerini Kullanarak Türkiye'de Bitki Örtüsünün İzlenmesi ve İncelenmesi, Coğrafi Bilimler Dergisi, 4 (1), 29-42.
- Karabulut, M. (2007). Su İçerisinde Yaşayan Bitkilerin Spektral Özelliklerinin İncelenmesi, İTÜ Dergisi/D-Mühendislik Serisi, 6 (3), 3-10.
- Karabulut, M., Gürbüz, M., Kızılelma, Y., Topuz, M., Ceylan, E., 2012. Göksu Deltası'ndaki Arazilerin Amaç Dışı Kullanımlarının CBS ve Uzaktan Algılama Teknikleri ile Belirlenmesi, III. Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 4-6 Ekim, Hatay, s.759-767.
- Karabulut, M. (2015). Farklı Uzaktan Algılama Teknikleri Kullanılarak Göksu Deltası Göllerinde Zamansal Değişimlerin İncelenmesi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(37), 352-361.
- Karabulut, M., Topuz M, 2019, Göksu Deltası'nda Meydana Gelen Zamansal Değişimlerin Kontrollü Sınıflama Yöntemi İle Belirlenmesi, 2. International Mediterranean Symposium.
- Karakoç, A. and Karabulut, M. (2019). Ratio-based vegetation indices for biomass estimation depending on grassland characteristics, Turkish Journal of Botany: Vol. 43: No. 5, 619-633.

- Karakoç, A. ve Karabulut, M. (2010). Göksu Deltası kıyı çizgisinde meydana gelen değişimlerin CBS ve Uzaktan Algılama teknikleri ile incelenmesi, Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu, pp. 197-202.
- Karakoç, A. ve Karabulut, M. (2021). Hiperspektral Vejetasyon İndeksleri Kullanarak Otlaklarda Kanopi Düzeyinde Klorofil İçeriğinin Tahmin Edilmesi». Coğrafya Dergisi: 77-91.
- Karakoç, A. (2011). Göksu Deltasında (Silifke-Mersin) Meydana Gelen Değişimlerin Uzaktan Algılama Teknikleri İle İncelenmesi. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Kızılelma, Y., Karabulut, M., Gürbüz, M., Topuz, M., Ceylan, E., 2013. Niğde Şehri ve Yakın Çevresinin Zamansal Değişiminin Uzaktan Algılama ve CBS Kullanılarak İncelenmesi, Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks, Vol. 5, No. 3. S. 21-34.
- Özyavuz, M. (2011). Bitki Örtüsünün Ekolojik Şartlarının Coğrafi Bilgi Sistemleri ve Uzaktan Algılama Teknikleri ile Analizi, Ganos (Işıklar) Dağı Tekirdağ, Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi, 8 (2), 37-48.
- Sertel E., Örmeci C. (2009). Uzaktan Algılama Verilerinin İklim Biliminde Kullanım Olanakları, TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 12. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı, Ankara-Türkiye,
- Thiam, A., Eastman J. R. (1997). Vegetation Indices, Idrisi for Windows (User's Guide), 13, 1-16, Worcester USA.
- Topuz, M., Karabulut, M., 2016, Uzaktan Algılama Teknikleri Kullanılarak Sarıkum Gölü'nde (Sinop) Zamansal Değişimlerin İncelenmesi, TURQUA, 8-11 Mayıs İstanbul.
- Topuz, M., Karabulut M. 2018, Sarıkum Gölü'nde (Sinop) Meydana Gelen Zamansal Değişimlerin (1977-2015) Ve Ekolojik Etkilerinin İncelenmesi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
- Tucker, C. (1979). Red And Photographic Infrared Linear Combination For Monitoring Vegetation, Remote Sensing of Environment, 8, 127-150.
- Tunay, M., Ateşoğlu A. (2008). Çok Zamanlı Uydu Görüntüleri ile Amasra ve Yakın Çevresine Ait Bitki Örtüsü Değişim Analizi, Bartın Orman Fakültesi Dergisi, 10 (13), 71-80.
- Ünal, E., Aydoğdu M. (2012). Çankırı Meralarında Biyokütle ve Vejetasyon İndeks İlişkisi, Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi, 5 (2), 118-121.
- Wang, Q., Tenhunen J. (2004). Vegetation Mapping With Multitemporal NDVI in North Eastern China Transect (NECT), International Journal of Applied Earth Observation and Geoinformation, 6, 17-31.
- Yang W. L., Merchant J. M., An Assessment of AVHRR/NDVI Ecoclimatological Relations In Nebraska, International Journal of Remote Sensing, 18, 2161-2180, (1998).

BÖLÜM 9

ANTİK YUNAN VE ROMA'DA ÖLÜMDEN SONRA HAYAT ANLAYIŞI

İlker Kerem BAYRAK¹

¹ * Yazar: İlker Kerem BAYRAK E-posta: drdiazepam@icloud.com, <https://orcid.org/0009-0006-4194-5694>

Ölüm çağlar boyunca insanoğlu'nun başına gelen en acı verici deneyim olmuştur. Ama gelişen insanlık boyunca insanoğlu öğrendiği deneyimler ile bu doğal olaya çözümler geliştirmeye başlamışlardır.

Paleolitik Dönemde insanlık halen mağara kovuklarında yaşarken cesetlerini mağara kovuklarına veya mağara içinde yer alan yumuşak toprak zeminlere gömmüşlerdir. İlerleyen tarih ile mağaradan çıkan insanoğlu Neolitik Dönemde yaşanan Tarım Devrimi ile köy yaşamına başlamış ve ev içlerinde oluşturulan temiz ve kirli (İşlik) alanları yapmış ve temiz alanlara ölen atalarının cesetlerini Hocker (Cenin) pozisyonunda gömmüşler ve ev içlerinde Ata Kültü yapılarını ortaya çıkartmışlardır.¹

İnsanlık doğada meydana gelen gözle gözüken ve açıklanamayacak doğa olaylarını mantığa bindirme çerçevesinde yorumlayarak ilk başlarda Kült olarak adlandırılacak daha sonraları yıllar boyu süren birikimler neticesinde Din adı verilen belli yasaları ve ritüelleri olan, gelişen olayların nesilden nesile aktarılan hikayelerle desteklendiği neden-sonuç ilişkisi içerisinde yaşan kurumu oluşturmuşlardır.²

Yukarıda bahsedilen gelişmeler ışığında Antik Yunan toplumunda ilk olarak Homeros'un İlyada ve Odysseia'sında daha sonra Hesiodos'un Theogonia ile İşler ve Günleri'nde tam olarak tanımlanan Yunan Panteonu ortaya çıkmıştır. Bu hikayeci anlatımda yazılan Epik Şiir türü eserlerde Yunan Panteonu'na ait olan tanrıların doğum, yaşam (Hayat hikayeleri, Evlilikleri, Soy bağları), görevleri, kutsal günlerine değinilmiş ve neredeyse en ince ayrıntıya kadar bir insan biyografisi gibi hayatlarına yer verilmiştir.³

Bu çalışmada modern anlamda ölümün tanımı yapılarak Antik Yunan ve mirasını devralan Antik Roma Uygarlığında Tektonik Tanrı ve Tanrıçalar (Hades, Persephone, Moiralar, Ölüm ve Uyku ile Çocukları) ile Antik Yunan ve Roma'da ölümden sonra yaşam inancına değinilecektir.

1. MODERN BİLİMDE ÖLÜM

Ölüm genellikle bir canlının hayati fonksiyonlarının kalıcı olarak sona erdiği bir durumu ifade eder. Hayati faaliyetler arasında Solunum, Dolaşım, Sindirim ve Sinir Sistemi aktiviteleri gibi bir dizi süreç bulunur. Bir organizmanın bu temel süreçleri gerçekleştirememesi ve bu faaliyetlerin kalıcı olarak durması durumunda ölüm gerçekleşmiş olur.⁴

Ölüm, genellikle hücresel düzeyde de tanımlanabilir. Hücrelerin canlılık özelliklerini kaybetmeleri, organizmanın yaşamsal fonksiyonlarını

1 (Mehmet Özdoğan, 2007, s. 48)

2 (Sevin, 2018, s. 211)

3 (Hesiodos, 2020, s. 114)

4 (Akçay, 2020, s. 24)

yerine getirememesi, metabolizmanın durması gibi durumlar hücrel ölümü ifade eder.⁵ Her canlı organizma belirli bir sayıda Karbon Atomun'dan meydana gelmekte ve yaşam ile bu karbon atomları yavaş yavaş azalmakta ve gençlikten yaşlılığa doğru insan vücudu hal değiştirmektedir. Bu Karbon Atomları'nın sayıca azalması ve evrene yaydıkları frekansları'nın azalması ile canlı hayatı sona ermektedir.⁶

Her canlı varlık doğar, yaşar ve ölür. Biz bu durumu günümüzün bilim ve teknolojisi ışığında zihnimizde anlamlandırabilmekteyiz, fakat Antik Dönem'de insanoğlu bu döngüyü anlamlandıramadığı için hayal dünyası ile açıklamak mecburiyetinde kalmıştır.⁷

2. YUNAN VE ROMA MİTOLOJİSİNDE TEKTONİK TANRI/ TANRIÇALARI

2.1. ÖLÜM TANRISI HADES(PLÜTON) VE PERSEPHONE(PROSEPİNA)

Hades, Yunan mitolojisi'nde önemli bir tanrıdır ve birçok farklı rolü vardır. Hades, Yeraltı Dünyası'nın hükümdarı olarak bilinir ve Ölülerin Diyarı'nı yönetir. Aynı zamanda bu diyarın kendisi ve ölüm tanrısı olarak da anılır. Ayrıca, Zeus ve Poseidon ile birlikte Olimpos'un üç hükümdarı arasında yer alır. Hades'in yönettiği ölüler diyarı, Tartarus⁸, Elysium⁹ ve Asphodel çayırları¹⁰ gibi farklı bölgelere ayrılır. Bu diyar, genellikle ölülerin ruhlarının gittiği, gölgelerin yaşadığı bir yer olarak tasvir edilir.¹¹

Hesiodos Theogonia'da şöyle bahseder Hades'in doğumunu;

*Rheia, Kronos'un yatağına girince,
Şanlı evlatlar doğurdu ona:
Hestia, Demeter, altın sandallı Hera
Ve güçlü Hades, yerin altında oturan,
Yüreği acıma nedir bilmeyen tanrı,¹²*

5 (Akçay, 2017 (a), s. 86)

6 (Akçay, 2020 (a), s. 74)

7 (Sevin, 2018, s. 44)

8 *Tartaros, Yunan mitolojisi'nde hem bir tanrı hem de yeraltı dünyasının adıdır. Hesiodos'un eserlerinde ve diğer mitolojik kaynaklarda, Tartaros genellikle yeraltı dünyasının en derin, en karanlık ve en kaotik bölgesi olarak tasvir edilir.* (Akçay, 2020 , s. 171)

9 *Elysium, Yunan mitolojisinde ölülerin yaşadığı yeraltı dünyasının bir bölgesidir. Elysium veya Elysion, cennet benzeri bir alan olarak tasvir edilir. Bu bölge, özellikle erdemli, kahraman ve tanrıların hoşnut olduğu ruhlar için ayrılmış bir yerd.* (Akçay, 2020 , s. 41)

10 *Hades'in yönetimindeki yeraltı dünyasının bir bölümü, Asphodel Çayırları veya Asphodel Tarlaları olarak biliniyordu. Bu yer, sıradan ve belirgin olmayan ruhların varlıklarını sürdürdüğü bir mekân olarak tasvir edilirdi.* (Akçay, 2020 , s. 11)

11 (Yılmaz, 2002, s. 1)

12 (Hesiodos, 2020, s. 450-455, s.20)

Hades'in kendisi, genellikle karanlık ve gizemli bir karakter olarak tasvir edilir. Ancak, mitoloji'de kötü bir karakter olarak değil, sadece ölümün ve ölümlerin tanrısı olarak anlatılır. Hades'in Yeraltı Dünyası'nın karanlık ve gizemli doğasıyla ilişkilendirilen Siyah Zırhı ve Miğferi, onun Ölümlerin Tanrısı olarak kimliğini vurgular.¹³ Ayrıca, miğferi'nin takanı görünmez kılma özelliği, onun yeraltı'nda gizlenme yeteneğini simgeler. Hades'in bu rolleri, Yunan mitolojisi'nin ölüm ve ölümden sonraki hayatla ilgili karmaşıklıklarını yansıtır.¹⁴

Demeter'in kızı Persephone'un Hades tarafından kaçırılması hikayesi, Demeter'in kızını arama çabaları ve ardından yapılan anlaşma, mevsimlerin değişimini açıklamak için kullanılan bir mitolojik anlatıdır.¹⁵ Demeter'in kızının yeraltında olduğu süre zarfında doğa kurur ve Kış Mevsimi yaşanırken, Persephone yer yüzüne geri döndüğünde Demeter sevinçle kızıyla birleşir ve Yaz Mevsimi başlar. Bu hikâye, mitolojiye göre dünya üzerindeki mevsim değişikliklerinin bir açıklamasını sunar.¹⁶ Persephone'un yeraltında iken Demeter'in yas tutması, kışın soğukluğunu ve ölümü temsil ederken, kızıyla birlikte olduğu dönemde yaşanan bahar ve yaz mevsimleri ise doğanın canlanışını simgeler.¹⁷

Yunan mitolojisi, insan doğası, tanrılar arası ilişkiler ve doğanın döngüsü gibi temel konuları içeren zengin ve karmaşık bir mitolojik geleneğe sahiptir. Bu hikayeler, insanların doğa olaylarına, yaşamın döngüsüne ve evrenin işleyişine dair anlayışlarını yansıtmaktadır.

2.2. KADER TANRIÇALARI MOİRALAR (PARCAE YA DA FATA)

Mireler ya da Moiralar, Yunan mitolojisinde yazgıyı temsil eden önemli figürlerdir. Sayıları üçtür ve her biri farklı bir görevi yerine getirir. İsimleri Clotho, Lachesis ve Atropos'tur.¹⁸ Bu üç Mire, insan yaşamının başlangıcından sonuna kadar olan süreci kontrol ederler. Her biri ayrı bir anlamı temsil eder ve insanların kaderini belirler. Moiraların gücüne karşı koymak mümkün değildir; Tanrılar ve insanlar da onların yazgisına tabidir.¹⁹

Mireler, Yunan mitolojisinin yanı sıra Roma mitolojisinde de Parcae veya Fata olarak bilinirler.²⁰ Aynı zamanda Cermen mitolojisindeki Norn-

13 (Grimal, 2007, s. 226)

14 (Berens, 2021, s. 25)

15 (Grimal, 2007, s. 312)

16 (Baker, 2022, s. 81)

17 (Baker, 2022, s. 15)

18 (Grimal, 2007, s. 231)

19 (Yılmaz, 2002, s. 1)

20 (Grimal, 2007, s. 230)

lar²¹ gibi, yazgının kaderle ilgili benzer kavramlarına benzetilebilirler. Bu figürler, mitolojilerde insan hayatının kaderini ve zorunluluğunu anlatan önemli semboller olarak ortaya çıkarlar.²²

2.2.1. CLOTHO/NONA (DÖNDÜREN)

Klotho, Yaşam İpini dokuyan Tanrıçadır. Bu, bir kişinin doğum anındaki başlangıcını temsil eder.²³

2.2.2. LACHESIS/DÉCİMA (BÖLÜŞTÜREN)

Bu Mire, Yaşam İpliğini bölüşerek bir kişinin hayatının seyrini çizer. Yani, kişinin yaşamındaki olayların nasıl şekilleneceğini belirler.²⁴

2.2.3. ATROPOS/MORTA (KAÇINILMAZ OLAN)

Atropos, Yaşam İpini kesen Tanrıçadır. Bu, bir kişinin yaşamının sonunu ve kaderinin tamamlanışını temsil eder.²⁵

2.4. UYKU VE ÖLÜM (HYPNOS/SOMNUS) VE (THANATOS/MORS)

Hypnos, Yunan mitolojisi'nde önemli bir Tanrı'dır ve Uyku Tanrısı olarak bilinir.²⁶ İnsanların sağlıklı bir şekilde uyumasını sağlamak gibi bir misyona sahiptir. Ayrıca, Hypnos'un genellikle Hera'ya yardım ettiği ve insanların acı çekmeksizin huzurlu bir şekilde ölmelerine yardımcı olduğu mitolojik hikayelerde yer alır.²⁷ Hypnos'un ikiz kardeşi Thanatos, Ölüm Tanrısı'dır ve barışçıl bir ölümü simgeler. Hypnos ve Thanatos, Gece Tanrıcısı Nyx'in ve Karanlığın Tanrısı Erebus'un çocuklarıdır. Ancak, bazı versiyonlarda Nyx'in, Thanatos ve Hypnos'u tek başına yarattığı söylenir.²⁸

Hypnos'un evi ile ilgili farklı efsaneler bulunmaktadır. Bir versiyona göre, Yeraltı Dünyası'nda Afyon Çiçekleri ile kaplı karanlık bir mağarada yaşar.²⁹ Başka bir efsaneye göre ise, Lemnos Adası'nın altında Unutkanlık Nehrinin içinden aktığı bir mağarada yaşar. Unutkanlık Nehri'nin suların-

21 *İskandinav mitolojisindeki kader ile alakalı olan tanrıça grubuna verilen isim.* (Akçay, 2020, s. 160)

22 (Levi, 1987, s. 92)

23 (Grimal, 2007, s. 215)

24 (Grimal, 2007, s. 516)

25 (Grimal, 2007, s. 116)

26 (Akçay, 2017 (a), s. 56)

27 *Bkz. Kleobis ve Bythos* (Herodotos, 2006, s. 147)

28 (Yılmaz, 2002, s. 1)

29 (Akçay, 2020 (a), s. 61)

dan içen kişiler, bildikleri her şeyi unuttur. Bu detaylar, Hypnos'un mitolojik figürüne ve onunla ilişkilendirilen özelliklere dair zengin ve çeşitli anlatıları yansıtmaktadır.³⁰

Oneiroi, Antik Yunan mitolojisindeki Hayal Tanrıları'dır ve Hypnos'un çocukları'dır.³¹ Bu tanrılar, rüyaların farklı yönlerini temsil ederler ve insanların uyku sırasında deneyimledikleri hayallerin kaynağıdır. Morpheus, rüyaların şekillendiricisi olarak bilinir. En etkili olanıdır ve hayallerin insanlara gerçek gibi gelmesini sağlar.³² Morpheus'un uyuduğu söylenen karanlık mağara, onun rüyaların yaratıcısı olduğu fikrini destekler. Phobetos, kabusların yaratıcısıdır.³³ Rüyalarda çeşitli hayvan ve canavar formlarını alabilir. Bu nedenle, insanların kabuslarına şekil veren ve onlara korku hissi veren bir tanrı olarak bilinir. Ikelos, illüzyon ve kehanet hayallerini temsil eder. Rüyalarda insanlara yanıltıcı ve değişik formlar altında görünebilir.³⁴ Phantasos, nesnelere dönüşebilen bir Hayal Tanrısıdır. Bu, rüyalarda somut objelerin ve manzaraların görünmesini sağlar.³⁵

Bu dört Oneiroi, insanların uyku sırasında deneyimledikleri farklı rüya türlerini yönetir ve şekillendirirler. Antik Yunan inancına göre, uyku sırasında ziyaret ettikleri rüya dünyası, Oneiroi'nin etkisi altında oluşur ve bu tanrılar, insanların rüya deneyimlerini yönlendirir.³⁶

3. ANTİK YUNAN VE ROMA'DA ÖLÜMDEN SONRA HAYAT ANLAYIŞI

Ölüm kavramı tarih boyunca farklı kültürlerde çeşitli inançlar, ritüeller ve mitolojiler ile şekillenmiştir. Yunan mitolojisi'nde olduğu gibi, birçok kültürde ölüm, ruhların geçiş yaptığı bir aşama olarak görülmüş ve bu geçişin dünyevi hayatla olan etkileşimleri çeşitli ritüellerle düzenlenmiştir.³⁷

3.1. ANTİK YUNAN'DA ÖLÜMDEN SONRA HAYAT ANLAYIŞI

Herodotos, Hesiodos'u ve Homeros'u Yunan İlkçağı'nın en büyük ozanları olarak kabul eder. Hesiodos'un Tanrı Soylarını, tanrılar arasındaki yetki ve şerefi, tanrıların kişiliklerini belirten bir şair olduğunu ifade eder. Herodotos'un Homeros ile Hesiodos arasında bir zaman farkı olduğunu

30 (Kızıl, Aralık/December 2017, s. 32)

31 (Grimal, 2007, s. 351)

32 (Levi, 1987, s. 85)

33 (Grimal, 2007, s. 122)

34 (Levi, 1987, s. 143)

35 (Berens, 2021, s. 181)

36 (Grimal, 2007, s. 452)

37 (Berens, 2021, s. 200)

düşündüğü, ancak bu farkın sadece çağdaşlık değil, aynı zamanda yaratıcılıkta da belirgin olduğunu belirtir.³⁸ Herodotos, Hesiodos'un Homeros'u izleyen ve onun eserlerini benimseyen bir şair olarak gördüğünü ifade eder.³⁹ Herodotos, Hesiodos'u Homeros'un "Silik bir kopyası" olarak nitelendirir. Hesiodos'un Homeros'un gölgesinde kalan, onun etkisi altında yürüyen bir öğrenci gibi görüldüğü de bir ifadedir.⁴⁰

Bu değerlendirme, Herodotos'un Homeros ve Hesiodos arasındaki ilişkiyi daha eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirdiğini göstermektedir. Herodotos'un gözünde Hesiodos Homeros'un izinden gelen bir şair olmakla birlikte, Homeros'un yaratıcılığında gerisinde kalan bir figür olarak görülmektedir.⁴¹

Hesiodos'un eserlerinde, özellikle "*İşler ve Günler*" adlı yapıtında, Altın Çağ ve bu çağın sona erişine dair bir mitolojik anlatı bulunmaktadır. Hesiodos'a göre, Altın Çağ, insanların mutluluk ve bolluk içinde yaşadığı bir dönemdir.⁴² Bu çağda insanlar tanrısal bir yaşam sürer, hiçbir hastalık veya zorlukları yoktur. Ölüm bilinmez, çünkü insanlar doğrudan tanrılar gibi yaşarlar. Ancak, Prometheus'un Zeus'un emriyle tanrılara ait olan ateşi insanlara çalmış olması, Tanrıların öfkesini çeker.⁴³ Tanrılar, Prometheus'un bu hareketine karşılık olarak insanlara bir ceza verirler. Bu ceza, insanların ölümü ve öldükten sonra yeraltı'ndaki gölgeler içinde yaşamalarıdır. Bu, Altın Çağ'ın sona erdiği ve insanların artık bir ölümlü olarak yaşamak zorunda kaldığı bir dönemin başlangıcını simgeler.⁴⁴

Prometheus'un ateş çalması ve bu ceza, mitolojik anlatılarda insanın doğasının ve yaşamının değişimini temsil eder.⁴⁵ Bu öykü, insanın ölümlülük ve sıkıntılarla yüzleşmesini anlatan mitolojik bir açıklama olarak görülür.

Homeros'un "*İlyada*" ve "*Odysseia*" destanları'nda, ölümden sonraki yaşamla ilgili bir dinsel tasavvurun olduğu ancak ölümler kültürüne daha az vurgu yapıldığı görülüyor. Bu, özellikle *İlyada*'da savaşın ve kahramanlık ideali'nin öne çıkmasıyla ilişkilidir.⁴⁶ *İlyada*'da, ölen savaşçıların anılmasına ve cenaze törenlerine odaklanılır, ancak ölümlerin yaşamlarına veya ölümden sonraki durumlarına pek fazla vurgu yapılmaz. Savaş ve kahramanlık, Ölümler Kültürünün gerisinde kalan bir tema olarak belirginleşir. *Odysseia*'da *Ölümler Diyarı*'nda (Hades) Odysseus'un gerçekleştirdiği ziya-

38 (Herodotos, 2006, s. 321)

39 (Farnoux, 2011, s. 78)

40 (Farnoux, 2011, s. 18)

41 (Baker, 2022, s. 12)

42 (Berens, 2021, s. 52)

43 (Baker, 2022, s. 62)

44 (Kızıl, Aralık/December 2017, s. 54)

45 (Levi, 1987, s. 21)

46 (Farnoux, 2011, s. 55)

ret gibi ölümlerle ilgili bazı sahneler bulunsa da genel olarak Ölüler Kültü Odyssea’da bile ana tema değildir.⁴⁷

“Phaistos yıkıldı arabadan aşağı/gömüldü korkunç karanlığa”⁴⁸,

“Kesildi soluğu, karanlık indi gözlerine”⁴⁹,

“Böyle dedi, ölüm kapladı gözlerini”⁵⁰

Örneklerinde görüleceği gibi, İlyada metninde ölüm, karanlık demektir. Homeros’un “İlyada” destanında, ölüm anlatıldığında özellikle gözlerle karanlık inmesi ve kişinin varlığının sona ermesi vurgulanır. Bu anlatı, bir kişinin ölüm anındaki dramatik etkiyi artırmak ve ölümün trajik yönünü vurgulamak amacıyla kullanılır.⁵¹ Ölümle ilgili pasajlar’da, bir karakterin hayatının sona erdiği, gözlerinin karardığı ve ruhunun yaşamaya devam etmediği vurgulanır. Bu, Homeros’un ölümü, varlığın sona erdiği bir nokta olarak tasvir ettiği bir dinsel tasavvurun bir yansıması olabilir.⁵²

“Bir şeyler var insandan Hades ülkesinde bile/içinde can yoksa bile, bir ruh var, bir gölge”⁵³.

Can yoldaşı Patroklos öldüğünde, Achilleus onun ruhu’na/canı’na (psykhe) olanlardan bahsetmektedir.⁵⁴

“Uyurken geldi zavallı Patroklos’un ruhu/her şeyi benziyordu ona/güzel gözleri, sesi, boyu posu.”⁵⁵

Bu durum, Homeros’un eserlerinde dini tasavvurların ve inanç sistemlerinin değişken olabileceğini ve farklı temaların farklı destanlarda öne çıkabileceğini gösterir. Ölüler Kültü, daha sonraki dönemlerde Yunan kültüründe ve edebiyatında daha fazla vurgu bulacak, özellikle Tragedya ve Felsefi Eserlerde daha derinlemesine ele alınacaktır.⁵⁶

Fakat Hesiodos’un Theogonia, İşler ve Günler’inde ise Yunanlılar, Ölüler’in Dünya’sına gitmiş ruhların yaşayanlarla etkileşim kurabileceğine inanıyorlardı. Bu nedenle, ölümlerin huzura erdirilmesi ve onların yaşayanlar üzerindeki potansiyel etkilerini engellemek için çeşitli ritüeller ve adaklar gerçekleştirilirdi.⁵⁷ Yunan mitolojisinin o dönemdeki anlayışına göre, ölüm’den sonra ruhlar genellikle Yeraltı Dünyası’na (Hades’e) iner.

47 (Latacz, 2001, s. 71)

48 (Homeros, 2020, s. V.46-47, s. 88)

49 (Homeros, 2020, s. V.696, s. 110)

50 (Homeros, 2020, s. XVI.855, s. 368)

51 (Farnoux, 2011, s. 74)

52 (Latacz, 2001, s. 46)

53 (Homeros, 2020, s. XXIII.103-104, s.)

54 (Latacz, 2001, s. 54)

55 (Homeros, 2020, s. XXIII.65-66, s. 493)

56 (Berens, 2021, s. 53)

57 (Akçay, 2017 (a), s. 52)

İnsana benzeyen ruhun gözü vardır, görür, dili vardır konuşur; insan gibi giyim-kuşamlıdır, insanın bir görüntüsüdür.⁵⁸ İlk olarak, Ölüler'in Ruhı Styx Nehri'nin kıyısı'nda bulunur ve öte tarafa geçmek için Kayıkçı Kharon'u bulmalıdır. Kharon, geçiş için bir ücret ister ve bu ücret genellikle ölülerin ağzına veya avuçlarına konan bir Altın Sikke şeklinde ödenir, bu paraya «*Obolos*»⁵⁹ veya «*Obol*» denirdi.⁶⁰

Bu ödemeyi yapamayan ruhlar, Styx Nehri'ne kapılıp sonsuza dek sürüklendiklerine veya kıyıda çıldırıp koştuklarına inanılır. Bu, Ölüler Diyarı'na geçmek için bir tür bedel ödenmesi gerektiği ve bu bedelin ölülerin ruhunu geçiş için hazırladığına dair bir inançtır.⁶¹ Ancak, ölen kişi gömülmemişse veya uygun bir şekilde gömülmemişse, Kharon bu bedeli alamaz ve ruhu taşmaktan kaçınırdı. Yunan mitolojisine göre, ölülerin bedeni doğaya bırakılmışsa veya uygun ritüellerle gömülmemişse, bu durumun ölünün ruhu üzerinde olumsuz etkileri olabileceğine inanılıyordu.⁶² Bu, Yunan kültüründeki ölüm ritüelleri'nin ve gömme gelenekleri'nin önemini vurgulayan bir örnektir. Ölülerin ruhları'na saygı göstermek ve onları Hades'e güvenli bir şekilde geçiş yapmalarına yardımcı olmak için bu ritüeller'in doğru bir şekilde uygulanması gerektiğine inanılıyordu.⁶³

Ölümlle ilgili ritüeller, ölünün huzur içinde geçişini sağlamak, onun ardından kalanları teselli etmek ve ruhunun dünyasını etkilemeyecek şekilde düzenlemek amacıyla gerçekleştirilirdi. Bu ritüeller, farklı kültürlerde farklılık gösterse de Genellikle Ölü Gömme Törenleri, Anma Ayinleri ve Ölülerin Ruhlarına Sunulan Duaları içerirdi.⁶⁴

Bu inançlar ve ritüeller, toplumların ölümle başa çıkma ve ölümün anlamını anlama çabalarını yansıtan önemli kültürel öğelerdir. Ölüler Diyarı'nın girişinde ise Cerberos, yani Üç Başlı Dev Köpek, bekçilik yapar. Efsaneye göre, Cerberos'un Annesi Ekhidna⁶⁵ ve Babası Typhon'dur. Herakles'in on iki görevinden biri olan Cerberos'u yakalamak, onun güçlü bir kahraman olduğunu ve Ölüler Diyarı'ndan bu bekçiyi getirebilecek tek kişi olduğunu gösterir.⁶⁶

58 (Levi, 1987, s. 98)

59 *Çivi, metal şiş anlamına gelen antik Yunan para birimi ve ağırlığının bir biçimiydi.* (Kara-
tağ, 2013, s. 77)

60 (Hesiodos, 2020, s. 200)

61 (Akçay, 2020 (a), s. 44)

62 (Akçay, 2017 (a), s. 89)

63 (Veyne, 2003, s. 81)

64 (Akçay, 2017, s. 75)

65 *Yunan mitolojisinde yer alan çoğu canavarın annesidir. Gaia ve Tartarus'un kızı, Thypon'un kız kardeşidir. Belinden aşağısı yılan, yukarısı ise güzel bir kadındır. Kardeşi Thypon'la evliliğinden Orthos, Kerberos, Hydra, Khimaira, Sfenks ve Nemea aslanı doğmuştur.* (Berens, 2021, s. 123)

66 (Baker, 2022, s. 100)

Cerberos, ölümler diyarına giriş yapmaya çalışan ruhlara engel olur. Ölüler diyarından dışarı çıkmaya çalışanları hemen yutar. Bu durum, Ölüler Diyarı'nın ciddiyetini ve gizemini vurgular.⁶⁷ Herakles'in bu görevi başarması ise onun kahramanlık ve güç sembolü olarak kabul edilir. Ölüler Diyarı Yunan mitolojisinde oldukça çeşitli bir yapıya sahiptir ve ruhların ölümlü yaşamları'ndaki eylemlerine göre farklı kaderlere ayrıldığına inanılır. Ölülerin Diyarı, sadece cehennemi değil, aynı zamanda ödüllendirici ve adil bir sistem içerir.⁶⁸

Bazı ruhlar, Ölüler Diyarı'na geldiklerinde ölümlü hayatlarında gerçekleştirdikleri olumlu eylemlerin karşılığında ödüllendirilirler. Örneğin, iyi bir sanatkar sanatını sürdürebilir, sevdiği işi yapabilir veya kral olarak hüküm sürebilirler.⁶⁹ Ölüler Diyarı, yaşarken yaptıkları işleri sürdürmeye devam etmek isteyen ruhlar için bir alan sağlar. Örneğin, iyi bir Demir ustası kendi atölyesi'nde çalışabilir. Ancak, bazı ruhlar ölümler diyarında köle olarak yaşamak zorunda kalabilirler. Zalim bir kralın kölesi olarak, kötü eylemlerinin sonuçlarına katlanmak durumunda olabilirler.⁷⁰

Ölümler Diyarı, ölümler davranışlarına göre iki ayrı bölgeyi içerir: Elysium ve Tartarus.⁷¹ Elysium'da ruhlar, Ölüler Diyarı'nın üç yargıcı tarafından çok iyi olduklarına karar verirse, Elysium'a ulaşabilirler. Burada muhteşem saraylar ve insan aklının alamayacağı güzelliklerle ödüllendirilirler.⁷² Tartarus'da ise ancak, eğer ruhlar yargıçlar tarafından cezalandırılmaya layık görülürse, Tartarus'un sonsuz işkencelerine katlanmak zorunda kalabilirler. Minos, Aiakos ve Rhadamanthys, en korkunç cezaları vermekle bilinirler.⁷³

Bu anlatılar, Yunan mitolojisi'nin ölüm ve ölümden sonraki yaşam konusundaki zengin ve karmaşık Dünyası'nı yansıtır. Ruhların kaderleri, yaşamlarındaki eylemlerin etkisi altında şekillenir ve bu, mitolojik anlatılar aracılığıyla ahlaki dersler ve kavramlar sunar.⁷⁴

Yunan mitolojisinin çeşitli hikayelerinde Yer Altı Dünyası'na ziyarette bulunan ölümlü kahramanlardır. Her biri farklı nedenlerle yeraltına inmiş ve bu maceraları mitolojik anlatılarda önemli bir yer tutar.⁷⁵ Herakles, on iki görevi tamamlarken, bir görevi olan Cerberos'u yer altı dünyasından almak üzere Hades'in huzuruna gitmiştir. Bu görev, onun cesaretini ve gücünü bir kez daha göstermiştir.⁷⁶ Orpheus, efsanevi bir müzisyen olarak bi-

67 (Yılmaz, 2002, s. 1)

68 (Berens, 2021, s. 88)

69 (Akçay, 2020, s. 121)

70 (Hesiodos, 2020, s. 241)

71 (Berens, 2021, s. 135)

72 (Baker, 2022, s. 142)

73 (Grimal, 2007, s. 81)

74 (Yılmaz, 2002, s. 1)

75 (Grimal, 2007, s. 213)

76 (Berens, 2021, s. 48-50)

linir. Karısı Eurydike'yi kaybettikten sonra, onu geri getirebilmek için yer altı dünyasına inmiştir. Orpheus, müziğiyle Hades'i etkilemeye çalışmış ancak belirli bir kuralı ihlal ettiği için Eurydike'yi sonsuza dek kaybetmiştir.⁷⁷ Odysseus, Troia Savaşı sonrasında evine dönmeye çalışırken, yolculuğunun bir aşamasında, ölü kâhin Kör Teiresias'ın görüş ve tavsiyelerini almak için Yer Altı Dünyası'na iner. Bu ziyaret, ona gelecekle ilgili önemli bilgiler sağlar.⁷⁸ Aineias, Publius Vergilius Maro'nun "*Aeneid*" adlı eserinde yer alan bir kahramandır. Yer Altı Dünyası'na babası'nın öğütlerini almaya gitmiştir. Bu ziyaret, onun soyu'nun geleceği ve Roma'nın kuruluşu ile ilgili önemli kehanetler içerir.⁷⁹

Bu öyküler, Yeraltı Dünyası'nın gizemini ve ölümlülerin oraya nasıl indiklerini, kendi amaçları doğrultusunda nasıl mücadele ettiklerini anlatarak mitoloji'nin önemli bir parçasını oluşturur. Ancak, bir kez Yer Altı'na inildiğinde çıkmak zordur ve bu kahramanlar arasında sadece belirli koşullar altında başarılı olanlar olmuştur.⁸⁰

3.2. ANTİK ROMA'DA ÖLÜMDEN SONRA HAYAT ANLAYIŞI

Antik Roma mitolojisi ölümden sonra yaşam konusunda çeşitli inançları içeriyordu. Roma kültürü, büyük ölçüde Yunan mitolojisi'nin etkisi altında geliştiği için, ölümden sonraki yaşamla ilgili inançlar da bu etkileşimden kaynaklanmış olabilir.⁸¹ Antik Roma'da ölümden sonra yaşam inancı, Roma toplumu'nun dini ve kültürel yapısının bir yansımasıydı. Roma toplumu, Yunan toplumu gibi çok tanrılı bir inanç sistemine sahipti ve ölümden sonraki yaşamla ilgili inançlar bu tanrılar ve mitolojiye dayanıyordu. Vergilius'un *Aeneis*'i ile Cicero'nun *Devler üzerine kitabında* Scipio'nun *Düşü* kısmında bu inançlara dair önemli bir örnektir.⁸²

Aeneis'te Aeneas'ın Yeraltı Dünyası'na olan yolculuğu, onun ölümlerle iletişim kurmasını ve kendi kaderini anlamasını sağlar. Homeros'un *Odysseus*'unda Odysseus, eve gitmek için yardım almak için Yeraltı Dünyası'na gider.⁸³ Vergilius'un *Aeneis*'inde ise Aeneas, ölen Babası Anchises için nöbet ücreti ödemeye gider.⁸⁴ Odysseus'un aradığı yardım, Yeraltı Dünyası'nda Kör kahin Tiresias'tan ve yaşayanlar arasında Büyücü Kirke'den gelir.⁸⁵ Vergilius'un *Aeneis*'inde ise Yaşayanlar arasında Aeneas, ilham

77 (Baker, 2022, s. 92)

78 (Homeros, 2020, s. 126-128)

79 (Berens, 2021, s. 146)

80 (Akçay, 2017 (a), s. 162)

81 (Akçay, 2017 (a), s. 90)

82 (Akçay, 2020 (a), s. 48-51)

83 (Homeros, 2020 (a), s. 216)

84 (Maro, 2022, s. 180)

85 (Homeros, 2020 (a), s. 217)

verici kehanet sözleri söyleyen Apollon Rahibesi Cumaе'de Sibyl'in rehberliği'ni ister, Ölüler arasında Babası'nın tavsiyesini ister.⁸⁶

Odysseus'a yardımını Kirke yapar, korkularını yatıştırır ve Odysseus'a nasıl seyahat etmesi gerektiğini söyler.⁸⁷ Sibyl, Aeneas'a nasıl ilerleyeceğini söyler, ancak Hades'e yolculuğun kolay olmasına rağmen, dönüş yolculuğunun çeşitli zorluklar ile dolu olduğu konusunda onu uyarır. Aeneas geri dönecekse ilahi olarak seçilmiş olmalıdır. Ancak bu, o kadar korkutucu bir uyarı değil, çünkü yolculuğu yapıp yapamayacağını önceden bilmektedir. Sibyl, yolculuğa başlamak için Proserpine için kutsal olan bir Altın Zeytin Dalı bulması gerektiğini söyler. Tanrılar onun devam etmesini istemezlerse, onu bulamayacaktır, ilerleyen mısralarda altın Zeytin dalı'nı bulmuştur. İki güvercin kılığında, Aeneas'ın Annesi Venüs ona rehberlik eder.⁸⁸

Aeneas, Elysium Tarlaları'nda kutsanmışların ruhlarına rastlar. Bu mekân, erdemli ve yiğit savaşçıların ödüllendirildiği, huzurlu bir varlık sürdüğü bir yer olarak tasvir edilir. Diğer yandan, Tartarus, lanetlenmişlerin ve günahkârların cezalandırıldığı bir yerdir. Bu bölge, mitolojik anlatılarda caydırıcı bir örnek olarak kullanılır.⁸⁹

Roma kültürün'de, ölülerin ruhlarına “*Manes*” denirdi.⁹⁰ Styx Nehri, ölülerin Yeraltı Dünyası'na geçiş yaptığı sınırı temsil eder. Gömülmemiş ruhların Styx Nehri'nin kıyısında beklemesi, bir tür geçiş ritüeli ve ölülerin dünyasına entegrasyonu ifade edebilir. Roma kültüründe, ölülerin yaşayanlara musallat olduğuna dair inançlar da vardı, bu nedenle ölüleri doğru bir şekilde gömmeye ve ritüellerle onlara saygı gösterme pratiği önemliydi.⁹¹

Odysseus gibi, Aeneas'ın da gömmesi gereken ölü bir arkadaşı vardır, ancak sefeinin aksine, Aeneas'ın Yeraltı Dünyası'na gitmeden önce onu gömmesi gerekir çünkü ölüm Aeneas'ın filusunu kirletmiştir. Aeneas başlangıçta hangi arkadaşının öldüğünü bilmiyor. Misenus'u ölü bulunca gerekli törenleri yapar.⁹²

*Misenus kıyıda uzanmış uzanıyordu;
Rüzgârların Tanrısı'nın Oğlu: Hiçbiri bu kadar ünlü değildi
Savaşçı borazan çalmak için tarlada;
Şiddetli alarmları tutuşturmak için nefes alan pirinçle,
Ve onurlu kollarda kaderlerine meydan okumak için ayağa kalk.
Büyük Hector'a hizmet etti ve her zaman yanındaydı,*

86 (Maro, 2022, s. 184)

87 (Homeros, 2020 (a), s. 218)

88 (Maro, 2022, s. 200-205)

89 (Maro, 2022, s. 190-194)

90 (Akçay, 2020 (a), s. 74)

91 (Cicero, 2014, s. 98-110)

92 (Maro, 2022, s. 47)

*Sadece trompetiyle değil, mızrağıyla da.
Ama Hector düşüşünde Pelides'in kollarıyla
Aeneas'ı seçti; ve o da seçti.
Alkışlarla şişmiş ve daha fazlasını hedefleyerek
şimdi deniz tanrılarını kıydan kışkırtıyor;
Kıskançlıkla Triton savaş sesini duydu,
Ve cesur şampiyon, meydan okuması için boğuldu;
Sonra parçalanmış karkasını ipin üzerine atın:
Cesedin etrafındaki bakan kalabalık.⁹³*

Antik Roma'da ölüm ve ölümden sonraki yaşam konularında, farklı inançlar ve mitolojik öğeler bir araya gelerek zengin bir kültür oluşturmuştur.

Antik Roma'da ölümden sonra yaşam inancı çerçevesinde kutlanan özel günler bulunmaktaydı, bu özel günlerde, özellikle Mayıs ayında düzenlenen Lemuria Festivali, ölümlerin ruhlarını yatıştırmak için düzenlenirdi. Bu festivalde, evler'deki kötü ruhları kovmak amacıyla ritüeller yapılır ve ölenlerin ruhlarına saygı gösterilirdi.⁹⁴ Bir diğer festival Parentalia idi. Bu festivalde Antik Roma'da ölü ataların anısını onurlandırmak amacıyla düzenlenen bir festivaldi. Bu festival, 13-21 Şubat tarihleri arasında gerçekleşirdi. Parentalia, Roma'da ve diğer İtalyan şehirlerinde büyük bir öneme sahip olan ölümler kültürüne bağlı bir etkinlikti. Ayrıca, bu dönemde Roma'da başka bazı festival ve dini törenler de düzenlenirdi.⁹⁵

Parentalia Festivali'nin temel amacı, ataların ruhlarına saygı göstermek ve onları memnun etmektir. Festival sırasında aileler, mezarlık ziyaretleri yapar ve ölen atalarının mezarlarını temizlerdi. Bu süre zarfında genellikle evlerde ateş yakılmaz, ev halkı yas dönemine girer ve evden uzak dururlardı.⁹⁶

Parentalia'nın bir parçası olarak, aile üyeleri mezarlarını temizler, çiçekler ve hediyeler bırakır, ölenler için dualar eder ve onları anarak anıtlar dikerek veya yenileyerek onurlandırılırdı. Bu, ölümlerin ruhlarının huzura kavuşması ve onlardan gelen olumlu enerjilerin aileye yayılması için yapılan bir ritüeldi. Bu festivalde, evlerdeki şölenler ve bayramlar sınırlıydı, çünkü festival genellikle hüzünlü bir dönem olarak kabul edilirdi. Parentalia, ölen ataların anısını canlı tutmak ve onlara olan bağlılığı göstermek açısından önemli bir etkinlikti.⁹⁷

93 (Maro, 2022, s. 200)

94 (Grimal, 2007, s. 871)

95 (Baker, 2022, s. 286)

96 (Kızıl, Aralık/December 2017, s. 65)

97 (Akçay, 2017 (a), s. 216)

Parentalia, Roma'nın daha geniş kültürel ve dini bağlamında ölümler kültürünün sadece bir parçasıydı. Roma toplumu'nda, ölümlerle iletişim kurma ve onlara saygı gösterme, günlük hayatın önemli bir parçasını oluşturuyordu.⁹⁸

Ölümlerin Antik Roma toplumu'nda ev içinde ve kamusal alanda yaşamaya devam ettiğini gösteren birkaç ilginç uygulama vardı. Aristokrat aileler, özellikle de Roma'da, aile üyelerinin yüzlerinden kalıplanmış maskeler yapma geleneğine sahipti. Bu maskeler genellikle "Cire Perdue" Balmumu Tekniği kullanılarak yapılırdı.⁹⁹ Bazı durumlarda, bir kişi öldükten hemen sonra, yani ölü beden hala tazeyken, bu maskeler yapılarak ölünün gerçek yüzünü koruma amacı güdülmüştü. Bu maskeler daha sonra aile tarafından nesiller boyunca saklanır ve evin ana salonunda sergilenirdi. Cenaze törenlerinde, ataların maskeleri genellikle takılır ve bu, ölünün anısını canlı tutmanın bir yolu olarak görülürdü.¹⁰⁰

Ayrıca, Roma İmparatorları arasında yaşamları boyunca tanrılaştırılmayı kabul etmeyenlerin yanı sıra, bazı imparatorlar ölüm sonrası tanrılaştırma geleneğine de katkıda bulunmuşlardır. Jül Sezar, MÖ 44'teki suikastın ardından tanrılaştırılan ilk Romalı ölümlü oldu. Daha sonraki imparatorlar da ölüm sonrası tanrılaştırıldılar. Bu süreç Apotheosis olarak bilinir ve imparatorun ruhu, ölümden sonra tanrı statüsüne yükseltildi. Ancak, Augustus gibi bazı imparatorlar yaşamları boyunca tanrılaştırılmayı kabul etmeyi tercih etmişlerdir.¹⁰¹

Bu uygulamalar ve bu inançlar Antik Roma toplumunun ölümlerle olan bağını ve ölümden sonraki yaşama dair inançlarını yansıtır. Aileler, geçmişteki atalarının hatıralarını canlı tutma ve onurlandırma amacıyla bu tür ritüel ve geleneklere büyük önem vermişlerdir.¹⁰² Antik Roma toplumunun dini pratiği ve kültürel yaşamının bir parçasıydı. Ancak, Antik Roma'da yaşamış olan bireyler arasında inançlarda çeşitlilik bulunabilirdi, çünkü Roma İmparatorluğu boyunca pek çok farklı etnik grup ve kültür bir arada yaşamıştı.¹⁰³

SONUÇ

İlkçağ insanı diğer doğa üstü olaylardaki gibi anlam veremediği olayları çeşitli durumlarda açıklamaya çalışmıştır. Ölümde bu açıklanması zor olan konulardan bir tanesini oluşturmaktadır. Antik Yunan ve Antik Roma Dünyası'nda ölüm ve ölümden sonra yaşam inancını Homeros'a ait olan

98 (Akçay, 2020 (a), s. 122)

99 (Özgan, 2013, s. 52)

100 (Akçay, 2020 (a), s. 88)

101 (Akçay, 2020 (a), s. 141)

102 (Özgan, 2013, s. 64)

103 (Akçay, 2020 (a), s. 144)

İlyada, Odysseia'sından öğrenmekteyiz. Bunların yanında Odysseus gibi Yeraltı Dünyası'na Herakles Kerberos'u yakalamak için, Orpheus'ta karısı Eurydike için Yeraltı Dünyasına bir yolculuk yapmıştır.

Antik Roma'da ise Publius Vergilius Maro'ya ait olan Aeneas Destanı'ndan ve Cicero'nun Devlet Üzerine kitabı'ndaki 6. Bölümü oluşturan Scipio'nun Düşü kısmı'nda Romalı General Publius Cornelius Scipio Africanus'un dedesi Scipio'yu görmesi ve ondan yaşamı boyunca erdemli ve adaletli bir hayat yaşaması'nın önemi anlatılır. Ayrıca, kişinin dünya işlerine çok fazla bağlı kalmaması, geçici ve dönüşü olmayan bir gerçeklik olan ölüm sonrası yaşamın bilincinde olması gerektiği vurgulanır.

Bu eserlere bakılarak ölüm ve ölümden sonra yaşam inancı Antik Yunan Mitolojisi'nde oluşmuş ve oradan da Antik Roma Mitolojisi'ne geçmiştir. Her iki uygarlığında mitlerine bakıldığında bu inanç şeklinin ve ritüellerin birbirlerine benzerliği gözden kaçmamaktadır.

Antik Yunan'ın ölüm inancında Altın Çağ olarak adlandırılan dönemde ilk insanların ölümü bilmediklerini ta ki Prometheus'un tanrılara ait olan ateşi Olympos'tan bir kamış içinde insanlığa çalması ile insanlık Zeus'u kızdırmış bunun sonucunda Prometheus Kaf Dağı'na zincirlenmiş, insanlıkta açıklayamadığı ölüm ile tanışmıştır.

Her iki uygarlığın mitlerinde de kişi öldükten sonra ruhu bedenden ayrılmakta ve yakınları ve arkadaşları o cenazeyi istendiği gibi defnetmezlerse ruh Styx Nehri etrafında dolanmakta ve hatta bazen çıldırmaktadır. Kayıkçı Kheiron'a yapılan ödeme ile Styx Nehri'ni geçer ve fani hayatta işledikleri iyilik ve kötülöklere göre yer altının Asphodel Çayırları, Elysium ve Tartaros bölümlerine gitmektedir.

Antik Roma'da bunlara ek olarak yaşayıp ölmüş kimseler tanrılaştırılmıştır. Hele ki Roma İmparatorları ölümden sonra tanrılaştırılan kimselerdir. Ve Ata Kültü olarak insanlar ölmüş atalarının Bal Mumu'ndan yüz şekillerini çıkartarak çeşitli festivallerde ve anma törenlerinde kullanmışlardır. İnsanoğlu her ne kadar unutmak gibi bir hediye sayesinde ölüm gibi acı bir durum ile başa çıkabilme yeteneğine sahip olsa da antik dönemde yapılan festivaller ile günümüzde de mezarlıklara ve dini merkezlerde yapılan törenlerle ölen yakın akrabalarına karşı görevlerini yerine getirmekte ve onları anılarında yaşatarak sanki yanlarındaymışçasına hayatlarına devam etmektedirler.

KAYNAKÇA

- Akçay, T. (2017 (a)). *Yunan Ve Roma'da Ölü Kültü*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Akçay, T. (2017). *Olba'da Ölü Kültü*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Akçay, T. (2020). *Terminoloji Sözlüğü Antik Çağ'Da Ölüm*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Akçay, T. (2020 (a)). *Roma Dünyasında Ölüm Mezarlar, Ritüeller Ve Öteki Dünya*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Baker, E. K. (2022). *Antik Yunan Ve Roma Hikayeleri*. İstanbul: Ofis Yayın Matbaa Kağıt San. Ve Tic. Ltd. Şti.
- Berens, E. M. (2021). *Antik Yunan Ve Romanın Mitleri Ve Efsaneleri*. İstanbul: Balkan Sanat Yayın Yapım Tic. Ltd. Şti.
- Cicero, M. T. (2014). *Devlet Üzerine De Re Publica (Çev. C. Cengiz Çevik)*. İstanbul: İthaki Yayınlar.
- Farnoux, A. (2011). *Homeros Ozanlar Ozanı. (O. Türkyay, Çev.)*. İstanbul: İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Grimal, P. (2007). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Herodotos. (2006). *Tarih, Çev: Müntekim Ökmen*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hesiodos. (2020). *Theogonia - İşler Ve Günler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Homeros. (2020 (a)). *Odyseia*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Homeros. (2020). *İlyada*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karatağ, M. (2013). *Klasik Arkeoloji Sözlüğü "Yunan Ve Roma"*. Ankara: Midas Kitap.
- Kızıl, A. (Aralık/December 2017). Antik Dönem Yunan Dünyası'Nda Ölüm Kavramı Ve Bununla İlgili Bazı Betimler. *Uluslararası Amisos Dergisi Cilt/Volume 2, Sayı/Issue 3* , Ss./Pp. 32-65.
- Latacz, J. (2001). *Homeros Batının İlk Ozanı. (D. Ç. Sazcı, Çev.)*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Levi, P. (1987). *Eski Yunan. (N. Erdilek, Çev.)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Maro, P. V. (2022). *Aeneis (Çev. Türkân Uzal)*. İstanbul: Ana Basın Yayın San. Tic. A. Ş.
- Mehmet Özdoğan, N. B. (2007). *Anadolu'Da Uygarlığın Doğuşu Ve Avrupa'Ya Yayılımı TÜRKİYE'DE NEOLİTİK DÖNEM Yeni Kazılar Ve Yeni Bulgular*. Arkeoloji Ve Sanat Yayınları.
- Özgan, R. (2013). *Roma Portre Sanatı I*. Ege Yayınları.

Sevin, V. (2018). *Anadolu Arkeolojisi*. Der Yayınları.

Veyne, P. (2003). *Yunanlılar Mitlerine İnanmışlar Mıydı? (M. Alkan, Çev.)*. Ankara: Dost Kitabevi.

Yılmaz, K. (2002, Eylül 01). *Yunan Mitolojisinde Kader*. Kayıp Dünya, Bilimkurgu, Fantastik Edebiyat Ve Mitoloji: <https://www.kayipdunya.com> adresinden alındı

Yılmaz, K. (2002, Ekim 01). *Yunan Mitolojisinde Ölüm*. Kayıp Dünya, Bilimkurgu, Fantastik Edebiyat Ve Mitoloji : <https://www.kayipdunya.com> adresinden alındı

BÖLÜM 10

MODERN ZAMANIN BANKA SAHNESİNDE SER- GİLENEN DUYGULARA KARŞILIK ELDE EDİLEN TATMİN: DUYGUSAL EMEK VE İŞ TATMİNİ İLİŞKİSİ¹

Yeliz MOHAN BURSALI²

¹ Bu eser, 23-25 Kasım 2024 tarihlerinde ASEAD tarafından düzenlenen 14. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumunda “Duygusal Emek Ve İş Tatmini İlişkisi: Banka Çalışanları Üzerine Bir Araştırma” başlığı ile özet bildiri olarak sunulmuştur.

² Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ybursali@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5239-8696.

GİRİŞ

Evimizin dışında gerek ihtiyaçlarımızı karşılamak için çalıştığımız gerekse de bizzat ihtiyaçlarımızı karşıladığımız örgütlü, sistemli, düzenli ve gittikçe mekanikleşen bu anlamda bugünün dünyasında aklın ve bilimin kaleleri olarak nitelendirilebilecek örgütlerin tamamı için salt olarak bu benzetmeyi kullanmak, o örgütleri insanlar kurduğu ve içinde insanlar olduğu sürece tam olarak doğru ve geçerli olamayacaktır. İnsanla birlikte işin içine her zaman irrasyonelite de girecek böylece duygular, inançlar, ideolojiler ve kişisel ilişkiler her daim etkili olmaya devam edecektir. Bu sebeple yaşamımızın çok büyük bir kısmında içinde bulunduğumuz işyerleri oralara taşıdığımız duygularımız, ilişkilerimiz ve etkileşimleriniz nedeniyle her daim rasyonel, ciddi, soğuk ve duygusuz yerler olmak bir yana çoğu durumda duyguların bir hayli yüksek olduğu yerlerdir. Kaldı ki iş gereği tartışma, coşku, heyecan ve stres olmadığında bile iş yaşamını duygulardan soyutlamak mümkün değildir. Fizyolojik ve bilişsel öğeler içeren ve davranışları etkileme potansiyeline sahip duyular (Özkalp, 2010:57) olarak tanımlanabilecek insanı ait tüm duygular, onun içinde bulunduğu çevredeki tüm ilişkilerini de etkilemektedir. Bu bakış açısıyla işimize verdiğimiz önem ve değer, işimizi sevmemiz, işte gerek arkadaşlarımız, yöneticilerimiz ve astlarımızla gerekse de iş gereği karşı karşıya geldiğimiz bireylerle (müşteri/öğrenci/hasta vb.) kurduğumuz -onları sevip sevmeme, tahammül edip etmeme, güler yüz gösterip göstermeme vb. gibi- ilişkilerimiz ve de kendi kişisel yaşantımıza ilişkin hislerimizin işimize, işyerimize dahil her daim söz konusudur. Bu yüzden de işyerinde tüm duyguların gözlemlenebileceği bir duygu spektrumu deneyimleriz. Bu çerçevede gelecekte yapay zekâ neleri değiştirir bilemeyiz ancak işler insanları gerektirdiği sürece duygular tam da yüzeye çok yakın bir yerde olacaktır. Bu nedenle kimi işlerde daha az kimi işlerde çok daha fazla ve farklı şekillerde olmak üzere genel olarak tüm işlerde duygusal bir emek söz konusudur (Maynard-Moody, 2008). Genel olarak tüm işlerde insanı duygularından arındırmak, duyguyu yok saymak mümkün olmamakla birlikte özellikle hizmet sektöründeki bazı işlerde duygusal bağlar kurmak, bazı işlerde gerçek duyguları yok saymak, bastırmak, gizlemek, bazı işlerde de duyguları maskeleyerek, kontrol etmek, ekstra duygu göstermek ve bazen de bunlardan birkaçını beraber sergilemek gerekebilmektedir. Bu yüzden zaman zaman az ya da çok fiziksel ve zihinsel emek de gerektiren bu tür işlerde bir de üstüne incelik ve beceri isteyen duygusal emek eklenince çalışan açısından ortaya çok daha meşakkatli ve zorlayıcı bir tablo çıkabilmektedir.

Çalışma yaşamında yalnızca dışarıdaki birey (müşteri/danışan/öğrenci/hasta vb.) ile örgüt arasındaki etkileşimlerle sınırlı olmayıp, tüm örgütsel iletişimlerde giderek daha yaygın hale gelen duygusal emek hem

bireyler hem de örgütler açısından bir yandan işlevsel bir yandan da işlevsel olmayan sonuçlar doğurmaktadır. Bu noktada duygusal emeğin iş tatminini işlevsel mi yoksa işlev bozucu bir biçimde mi etkilediği ve duygusal emeğin tatmin duygumuzla bağlantısını anlamak önem kazanmaktadır. Zira iş yaşamında bireye ve örgüte ilişkin birçok farklı tutumu da etkileme potansiyeline sahip iş tatmini kavramı işe ilişkin çeşitli faktörler itibarıyla ne kadar hoşnut olup olmadığını ortaya koymaktadır. Bu bakış açısıyla bankacılık gibi yoğunlukla hedef odaklı bir yaklaşımın benimsendiği ve bu yönde de çalışanlarından yoğun bir zihinsel emeğin yanı sıra yoğun bir duygusal emek de talep eden banka örgütlenmelerinde çalışanların işlerinden duydukları memnuniyet anlam kazanmaktadır. Bu çerçevede mevcut çalışmanın amacı banka çalışanlarının sergiledikleri duygusal emek ile iş tatminleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu doğrultuda öncelikle kavramlara ilişkin kuramsal bir çerçeve oluşturularak daha sonra bu kapsamda yürütülen saha araştırmasına ve elde edilen bulgulara yer verilmektedir. Son olarak da aşamada elde edilen bulgular doğrultusunda bir değerlendirme yapılarak çeşitli öneriler sunulmaktadır.

KURAMSAL PERSPEKTİF

Bu başlık altında çalışmanın amacına uygun olarak bağımsız değişkeni oluşturan duygusal emek ile bağımlı değişkeni oluşturan iş tatminine ilişkin kavramsal bir çerçeve oluşturulacak ve varsayılan ilişki yönünde kuramsal temele ilişkin açıklamalara yer verilmektedir.

Duygusal Emek

“Bir duygu acıya neden olmaz. Asıl acı ve ıstıraba yol açan şey, bir duyguya direnilmesi veya bir duygunun bastırılmasıdır.”

Frederick Dodson

İnsanlık tarihi boyunca yaşamak ve zaman içinde daha iyi yaşamak, yaşam standartlarını sürekli geliştirmek için mücadele eden insanların bu süreçte geçim biçimleri yaşamlarına yansımış, yaşamlarını dönüştürmüş ve ortaya çıkan yaşam biçimleri de düşün biçimlerini şekillendirmiştir. Bu yönde zamanla değişen farklılaşan düşünce sistemleri de yeni geçim biçimleri ve dolayısıyla yaşam biçimleri inşa ederek döngüsel bir süreç içerisinde insanlığı ilkelden modern ötesine taşımıştır. Bu döngüsel süreçte de insanın hem sosyal hem de çalışma yaşamı dünden bugüne insanlık tarihinde nice değişime ve dönüşüme sahne olmuştur. İnsanın geçinme, yaşama ve düşünme biçimleri zamanla üretimi ve istihdamı da biçimlendirmiş ve bu kapsamda emek kavramına bakışı hem çalışan hem de işveren gözünde farklılaştırmıştır. Endüstri devriminin başlangıcından

itibaren uzun bir dönem insanı adeta bir makine gibi gören, bu kapsamda da fiziksel emeği önceleyen ve belirli bir süre de etkinlik, verimlilik için bu emek türünü geliştirmek yönünde çalışmalar yapılan işletmelerde duygular ve rasyonelitenin bir arada olma fikrinden bile kaçınılmış adeta sadece mantığın geçerli olduğu bir iş dünyası ve çalışma alanı yaratılmaya çalışılmıştır. Nitekim bilimsel yönetimin temellerini ortaya koyan ve işgöreni de ‘Modern Zamanlar’ filminin ikonik sahnesindeki ‘makine dişlilerinin arasına giren’ işçiyi canlandıran Charlie Chaplin gibi mekanik bir birim olarak ele alan Taylor o dönem işteki verimliliği en üst seviyeye çıkarmak adına bu doğrultuda çalışmalar yürütmüştür. Aminzade ve McAdam’ın (2002: 107) da belirttiği gibi “önceki çalışmalar genellikle duyguları irrasyonellikle eşdeğer tutmuş ve duygular ile akılcılığın birbirine zıt olduğunu varsaymıştır”. Dolayısıyla iş yaşamında duyguların ifade edilmesi bir tabu gibi görülürken bu durumun sadece ev içi alanda geçerli ve meşru olabileceği belirtilmiştir (James, 1992:501). Bu yaklaşım da günlük duyguların örgütsel hayattaki etkisi üzerine yapılan araştırmaların genellikle ihmal edilmesi ile sonuçlanmıştır (Ashforth ve Humphrey, 1995:97). Ancak Taylor’dan bir süre sonra yürütülen çalışmalar çalışanların sosyal ve psikolojik yönlerinin göz ardı edilip dışarıda bırakılmasının yanlışlığını görüp “mekanik işçi” kavramının “insan işçi” (Man ve Selek Öz, 2009:76) kavramına evrilmesinin önünü açmışlardır. Bu yönde çalışma yaşamının dönüşümü doğrultusunda sosyal bir varlık olan insanın duyguları ile diğer bireylerle karşılıklı etkileşimlerinin ne kadar önemli olduğu anlaşılmıştır. Bu durum daha önce adeta yok sayılan insanın iç dünyasının ve duygularının önemine dikkat çekmiştir. Aslında insanın duygularından arındırılmış sadece fiziksel bir meta gibi görüldüğü bir noktadan bir bütün olarak görülmeye başlanması insanın emeği ve değeri adına önemli bir adımdır. Zira duygular günlük örgütsel yaşamla bütünleşik olup örgütün ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadırlar (Ashforth and Humphrey (1995: 98). Bununla birlikte sonrasında insanın duygularının da bir metaya dönüştürülerek adeta bunun da pazarlanmaya çalışılması ve öncesinde duygularını bir kenara bırakması beklenen insandan daha sonra bu duygularını işletmeler ve işverenler yararına bir enstrüman gibi kullanmasının istenmesi son derece çarpıcı ve düşündürücü bir durum ortaya koymaktadır. Bu durum bir yandan üretimde fiziksel emeğin yerini daha çok teknolojinin almasıyla birlikte bu emek türünün birçok alanda yoğunluğunun azalmasından ve hakimiyetini giderek zihinsel ve duygusal emeğe kaptırmasından kaynaklanmıştır. Bir yandan da hizmet sektörünün ağırlığının giderek artmasıyla birlikte müşteri memnuniyetinin daha da ön plana çıkması ve bu yönde müşteriyi memnun edecek duyguların sergilenmesinin; müşteriyi rahatsız edecek, hoşnut etmeyecek duyguların ise gizlenmesinin, maskelenmesinin işletmeler tarafından talep edilmesinden kaynaklanmıştır. Bu durum çalışanların bazı duygularını ifade etmelerini, abartmalarını, bazı duygula-

rını gizlemelerini, bastırmalarını, maskeleyerek değiştirmelerini gerektirmekte hatta çoğu zaman bu beklentiler içsel duygularıyla çelişse bile yine de çalışanlardan bu duygusal ifade beklentilerine uymaları beklenmektedir. Çalışan açısından çelişkili bir durum yaratan bu tutumlar bireylerin gerçek duygularını gizlemeleri, bastırmaları ve/veya sahte duygularını ifade etmeleri ile beklenen duyguya girebilmek için ekstra çaba göstermeleri gerektiğinde ortaya çıkmakta ve bu durum “duygusal emek” olarak adlandırılmaktadır. Bu noktada duygusal emek insanın doğal ve ayrılmaz bir parçasını oluşturan duyguların, işletmeler tarafından yaşamdaki ihtiyaçlara cevap vermek için üretilen ve sunulan asıl ürün ve hizmetlerin pazarlanmasını ve satışını desteklemek adına artık ticari bir meta haline dönüşmesini ifade etmekte olup bu durumu gündeme getirip kavramdan ilk kez bahseden de Hochschild (1983) olmuştur.

Hochschild’a (1983:7) göre duygusal emek, başkalarında belirli bir zihinsel durum oluşturmayı amaçlayarak herkesin açıkça gözlemleyebileceği yüz ve beden dilini kullanarak duyguların yönetilmesi olarak ele alınmıştır. Burada adeta sahneyi temsil eden çalışma ortamlarında oyuncuları çalışanların temsil ettiği seyircileri müşterilerin/öğrencilerin/hastaların/hizmet alanların oynadığı, yönetmenin ve/veya yapımcının da işveren/yönetici rolünü üstlendiği bir oyunda, seyircileri yani ürünü/hizmeti alanları etkileyebilmek/ikna edebilmek için işveren/yönetici tarafından talep edilen uygun duygu ve davranışların sergilenmesi söz konusu olmaktadır. Burada çalışanların duygularını yönetmeye ilişkin bu tür girişimlerini bir ücret karşılığı yapıyor olmaları yani asıl ürünü satarken bir nevi kendi duygularını da bir ücret karşılığı satıyor olmaları durumu söz konusu olup bu bir değişim değeri taşımaktadır. Burada çalışan birey işi tamamlamak için bu çalışmayı yapmak zorundadır o yüzden de bu da bir emektir (Guy vd., 2008:6). Burada özellikle çalışanın duygularını belirli bir ücret için işletmenin/işverenin/yöneticinin istediği biçimde, sürede ve belirlediği ölçülerde yönlendirmesi yani çalışanın duygularını kendi kararları ile değil istenilen talep, talimat, politika, norm, yönerge vb. doğrultusunda yönetmesi söz konusu olmaktadır.

Duygusal emek kavramının literatüre girmesiyle birlikte zaman içinde birçok çalışma yürütülmüş ve bunlar arasından dördü (Ashforth ve Humphrey, 1993; Grandey, 2000; Hochschild, 1983; Morris ve Feldman, 1996) özellikle öne çıkmış olup hala geçerliliklerini de sürdürmektedirler (Harımdar ve Bağcı, 2024). Hochschild’ın yaklaşımıyla ilgili yukarıda bilgi paylaşıldığı için aşağıda diğer yaklaşımlarla ilgili özet bilgiler yer almaktadır: Duygusal emeği en uygun duygunun sergilenmesi eylemi olarak ifade eden Ashforth ve Humphrey, (1993: 89-90), burada emeği davranış normlarına uygun duygunun ifade edilmesi biçiminde ele almakta dolayısıyla sadece duyguların düzenlenmesine değil gözlemlenebilir eylemlere dikkat

çekmektedirler. Bu bakış açısıyla da Hochschild'den farklı şekilde duygusal emeğin temeline duygu yönetimi yerine davranış yönetimini yerleştirdikleri belirtilebilir. Morris ve Feldman (1996:1001) ise çalışanların planlı ve kontrollü bir çaba harcayarak işletmelerin onlardan beklediği amaç ve hedeflere uygun duyguları göstermeye ve bunları sürdürmeye çalıştıklarını ifade ederek, duygusal emeği bireyler arası kurulan etkileşimler sırasında örgütlerin talep ettikleri duyguyu ortaya koymak için gereken planlama, çaba ve kontrol olarak tanımlamışlardır. Burada çalışanın kendi duygusu ile işletmenin beklentileri arasında bir uyum olsa bile işletmenin beklentileri yönündeki duyguların sergilenmesi sırasında yine de bir miktar çaba harcandığı dile getirilmektedir. Grandey (2000)'in ortaya koyduğu dördüncü yaklaşımda ise yukarıda sözü edilen üç yaklaşımın bazı kritik noktaları bir araya getirilerek entegre bir model oluşturulmuştur. Zira Grandey (2000:95) önceki modellerin duygusal emeği tam olarak açıklayamadığını belirtmiş ve duygusal emeği örgütsel amaçları gerçekleştirmek için hem duyguları hem de ifadeleri düzenleme süreci biçiminde tanımlamaya çalışmıştır. Duygu düzenlemesini ise bireylerin karşılaştıkları olaylarda kendi içsel anlayışlarına bağlı olarak duygusal tepkilerini ayarlama biçimleriyle duygularını nasıl ve nerede ifade edeceklerine karar verdikleri bir süreç olarak ifade etmiştir.

Hangi bakış açısıyla ele alınırsa alınsın iki kişi (çalışan-vatandaş/çalışan-çalışan) arasındaki dinamik ilişkiden oluşan bir bileşeni temsil eden duygusal emek fiziksel emekle hem benzer hem de farklı özelliklere sahiptir. Ancak fiziksel emekte olduğu gibi her zaman somut bir biçimde ifade edilmesi mümkün olmamaktadır. Zira duygusal emeğin birçok yönü söz konusu olabilir. Örneğin (detaylı bilgi için bkz: Guy vd., 2008: 5-6) sözlü judo, caritas (hayırseverlik ve fedakârlıkla yapılan sevgi eylemleri), şefkat yorgunluğu, duygu yönetimi, profesyonel yüz, gösteri zamanı, derin oyunculuk, duygusal şampiyon, örümcek duygusu, uyum, sahne sol, duygusal baskılama, duygusal ayna, duygusal zırh, duygusal denge, duygusal teflon, duygusal anestezi, duygusal bağlanma, duygusal maske ve duygusal cephe gibi birçok terime ya da yöne işaret edebilirken tamamını kapsayamaz. Yapılan işe göre çalışanların bunlardan birini ya da birkaçını kullanması gerekebilir. Burada da görüldüğü üzere iş ortamında hissedilen ya da gösterilen duyguların oldukça geniş bir spektrum içinde yer aldığını söylemek mümkündür. Literatürde genel olarak Hochschild (1983:90-95) duygusal emek yaklaşımını 'yüzeysel rol yapma' ve 'derinlemesine rol yapma' biçiminde iki ana bileşene ayırarak incelemiştir. Her iki bileşen de çalışanın gerçek duygularını yansıtmamakta, iki durumda da çalışan doğal duygularından farklı biçimde işletmenin istediği yönde karşı tarafın beklentilerini karşılamak adına çeşitli duygular sergilemeye çalışmaktadır. Çalışan yüzeysel olarak rol yaptığında gerçekte hissetmediği duyguları

hissediymiş gibi davranmakta, derinlemesine rol yaptığında ise sergilemesi istenen duyguları gerçekten yaşamaya ve hissetmeye çalışmaktadır. Buna göre yüzeysel rol yapmada içsel duygu durumunu değiştirmeksizin duygu ifadeleri değiştirilmekte; derinlemesine rol yapmada ise hissedilen ve sergilenen duygularla uyuşabilmek için aktif bir çaba sarf edilmektedir (Eroğlu, 2014). Bununla birlikte yüzeysel rol yapmada çalışan bu emeği gösterirken o hissi yaşamamakta sadece bir zorunluluk olarak o duyguyu sergilemekte iken derinlemesine rol yapmada o hissi gerçekte de hissetmek için içsel bir motivasyonla hareket etmekte ve içsel düşünce ve duygularını bu yönde düzenlemektedirler. Hochschild'den sonra Ashforth ve Humphrey (1993), duygusal emek kavramını geliştirerek üçüncü bir davranış türü ilave etmişlerdir. Doğal davranış, samimi davranış ya da doğal duygular olarak nitelendirilebilecek bu boyut çalışanların sergilemeleri istenen duyguya gerçekte de sahip olabilecekleri ve bu duyguyu herhangi bir zorlama olmaksızın doğal olarak da yaşayabileceklerinden hareketle herhangi bir maskeleye, değiştirme olmaksızın içten gelen gerçekte var olan duygulara işaret etmektedir (Ashforth ve Humphrey, 1993: 33).

İş Tatmini

“Seveceğin bir iş seçersen, yaşamında bir gün bile çalışmış olmazsın”

Ralph Waldo Emerson

Bireysel, toplumsal veya ekonomik bir değer üretmek gayesiyle yapılan faaliyetler olarak tanımlanabilecek iş kavramı insanlık tarihi kadar eski olmakla birlikte özellikle sanayi devrimi sonrası işe ve iş ile insan etkileşimine bakış örgütlerin verimliliği ve etkinliği adına çok daha önemli bir hal almıştır. Zira tarih boyunca insanlık kimi zaman bireysel kimi zaman da aile, grup, klan ya da küçük topluluklar halinde yaşamak için sürekli olarak üretken faaliyetlerde bulunmuştur ancak yapılan işler yaşamla bütünleşik bir biçimde günlük rutinin ayrılmaz bir parçası olarak yürütülürken sanayileşme sonrası daha önce benzeri görülmemiş büyüklükteki işletmelerde işe olan bakış tamamen farklı bir noktaya evrilmiştir. Verimliliği ilk sıraya koyan işletmeler açısından iş kavramı daha profesyonel bir bakış açısıyla iş ile yaşamı birbirinden ayırmış, fabrikalara gelen insanların işe getirdikleri bedenleri dışındaki adeta herşeyi dışarıda bırakmaları beklenmiştir. O dönem sadece işteki verimliliği artırmak adına yürütülen çalışmalarda insanın işini sevip sevmemesi, işinde ne kadar mutlu olduğu gibi konular gündem dışında tutularak insandan makineler gibi azami bir çaba göstermeleri beklenmiştir. Bu noktada Hawthorne Çalışmaları (1924-1932), çalışan verimliliği üzerinde iş tatmininin etkisini ortaya koymaya yönelik ilk sistematik araştırmalardan biri olmuş ve iş tatmininin salt fiziki ve ekonomik unsurlara değil, çalışma koşulları, iletişim ve sosyal ilişkiler gibi unsurlara da bağlı olduğunu göstermiştir. Çalışma yaşamı ve işteki

insana bakışı farklı bir noktaya eviren bu araştırmalar sonrası insanın işini nasıl gördüğü, işinden hoşnut olup olmama durumu yine çalışan verimliliği ve motivasyonu için kayda değer bir tutum olarak ilk ele alınan konular arasında yerini almıştır. Bu noktada iş tatmini üzerine yapılan ilk önemli akademik çalışmalar arasında iş tatmininin resmi tanımının da yapıldığı 1931 yılında Fisher ve Hanna'nın çalışmaları (Zhu, 2013:293) ile Hoppock (1935)'ün çalışması öne çıkmaktadır. Daha sonra Herzberg ve meslektaşları (1957) Job Attitudes: Research and Opinion adlı çalışmalarında 'Çalışanlar işlerinden ne ister?' sorusuna kesin bir yanıt bulmak için 1920-1954 arası yapılan birçok araştırmayı incelemişlerdir. Burada çalışanların işlerinde sevdikleri veya sevmedikleri şeyleri aramalarına bağlı olarak faktörlerin önceliğinde bazı farklılıklar olduğunu görmüşler ve bazı faktörlerin «tatmin ediciler», bazılarının ise «tatminsizlik yaratanlar» olabileceği fikriyle Bernard Mausner ve Barbara B. Snyderman ile The Motivation to Work (1959) adlı çalışmanın temellerini atmışlardır. Araştırma sonuçları, insanların işin dışsal unsurları nedeniyle kötü bir çalışma ortamında tatminsiz olduklarını ancak iyi bir çalışma ortamının da tek başına tatmin yaratmadığını ortaya koymuş ve Herzberg bunu hijyen faktörleri olarak adlandırmıştır. Buna karşılık araştırmada insanların yaptıkları işin içsel unsurlarından dolayı tatmin oldukları ortaya çıkmış ve bunlar da motivasyon unsurları olarak adlandırılmıştır. Herzberg ve meslektaşları ile onları takip eden çalışmaların sonucunda nitelikli performans ve başarının iş tatminine yol açan en sık rastlanan faktör olduğu ortaya koyulmuştur (Herzberg vd., 2010). Bu kapsamda ortaya koyulan çift faktör teorisi, iş tatmininin hijyen ve motivasyon faktörleri tarafından şekillendiğini öne sürerek bu alandaki akademik çalışmalara önemli bir katkı sağlamıştır.

O günden bugüne iş tatmini, endüstri ve örgüt psikolojisi ile örgütsel davranış alanındaki en önemli, en tartışmalı iş tutumlarından biri olarak en çok araştırılan konular arasındaki yerini almış ve hala da araştırılmaya (Hoppock, 1935, Locke, 1969, Gautam vd., 2025) devam edilmektedir (Judge ve ark., 2017). İş tatmini kişinin işine yönelik duygusal tepkisini ortaya koymaktadır. Bu tepkinin olumlu ya da olumsuz olmasına bağlı olarak iş tatmini ya da tatminsizliği söz konusu olup hem birey hem de örgüt açısından istenir olan elbette kişinin işine karşı geliştirdiği olumlu duygulardır. Zira hem örgüt yararı hem de birey yararı adına belirli bir memnuniyetin, hoşnutluğun sağlanması bireysel, örgütsel ve yönetsel açıdan birçok olumlu sonucu (Alhas, 2023; Altaş ve Çekmecelioğlu, 2007; Aşan ve Erenler, 2008; Farhoud vd., 2025; İspir, 2018) beraberinde getirmektedir. Öncelikle birey açısından kuşkusuz modern yaşamda çalışma yaşamı ve iş çok daha önemli bir pozisyonda durmaktadır ve temel gereksinimlerini karşılamak isteyen birey için kaçınılmaz bir konumdur. Yaşamının çok önemli bir alanını ve zamanını kapsayan işlerde durmadan çalışan insanlar için işte

mutlu olmak hem genel sağlık hem de yaşamdaki genel mutluluk için bugün artık sorgulanmaması gereken insani bir durumu ortaya koymaktadır. Nitekim insan kaynakları yönetiminin amaçları arasında iş yaşamının niteliğinin yükseltilmesindeki temel kriterlerden birini de çalışanların işlerinden tatmin olmaları oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra örgütsel anlamda da üretkenlik, verimlilik ve etkinlik gibi örgütün başarısı ve karlılığı için son derece önemli olan konularda da işinden tatmin olan çalışanların etkisi son derece önemlidir. Nitekim iş tatmininin verimlilikle ilişkisine yönelik yürütülen araştırmalarda yüksek düzeyde pozitif yönlü bir ilişki saptanmamakla birlikte, iş tatminindeki yüksekliğin bireysel performansta doğrudan bir artıştan ziyade, örgütsel düzeydeki bir artışa ve örgütteki genel başarı artışına katkısının olduğu belirtilmektedir (Bayrak Kök, 2006:294). Bu noktada iş tatmininin sağladığı doyumun örgütsel başarıda süreklilik olarak değerlendirilebileceği belirtilebilir (Vecchio,1988:117).

İş tatmini genellikle duygusal unsurlar içeren akademik bir terim olarak yorumlanmasına rağmen, bu duygusal içerikler etkili bir şekilde ölçülmemekte ve iş tatmini ölçümleri ağırlıklı olarak biliş (bilişsel değerlendirmeye) odaklanmaktadır. İş tatmini, duygusal bakış açısından genel anlamda olumlu bir duygusal değerlendirmeyi, bilişsel bakış açısından ise çalışma koşullarının daha mantıklı ve rasyonel bir değerlendirmesini içermektedir. Biliş, duygusal yargıya bağlı olmayıp, iş tatmininin bilişsel bakış açısı, çalışma koşullarının, fırsatların ve çıktının değerlendirilmesidir ve iş tatmini ölçümleri, duyguların tanımını içermemektedir. İş tatmini üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, çalışanların iş tutumlarını tanımlayan kurumsal iş tatmini kavramının tanımlarla birlikte aşamalı olarak geliştiği görülmektedir. Bu tanımın gelişimi, tek bir bakış açısından çoklu bakış açılara doğru ilerleyen bir çizgi izlemekte ve genel algıdan belirli bilişsel değerlendirmelere doğru bir bilişsel süreci de yansıtmaktadır. Özetle, iş tatmini üzerine yapılan araştırmalarda akademisyenler, çeşitli bakış açılarından farklı görüşler sunmuşlar ve iş tatminini tanımlama süreci, tek bir perspektiften çoklu perspektiflere doğru bir gelişim göstermiştir ve bu yönde iş tatmininin tanımına ilişkin gelişme aşağıdaki tablo 1’de görülebilir (Zhu, 2013).

Tablo 1. *İş Tatmini Tanımının Gelişimi*

Perspektif	Zaman	Temsilci
Tekli perspektif (Duygu)	1930’lardan 1970’lerin sonuna	Fisher & Hanna; Locke
Çoklu perspektif (duygu ve biliş)	1980’lerden bugüne	Organ & Near; Moorman et al.

(Kaynak: Zhu, 2013:295)

Çalışanın işiyle ilgili sahip olduğu birçok özgül tutumun bir sonucu olan genel bir tutumu ifade eden iş tatmini, üç ana alana dayanmaktadır (Mishra, 2013:45). Bunlar 1) işle ilgili spesifik faktörler, 2) bireysel özellikler ve 3) iş dışındaki grup ilişkileridir. Bu faktörler değerlendirilirken elbette birbirinden bağımsız bir şekilde düşünülemez ve etkileşim içinde iş tatminine yansıdığı belirtilebilir. Genel olarak iş tatmini, çalışanların işlerini olumlu ya da olumsuz algılamalarıyla ilgili olup, iş gerekliliklerinin çalışanların istek ve beklentileriyle uyumlu olması durumunda ortaya çıktığı ifade edilebilir. İş tatminini tam anlamıyla kavrayabilmek için son derece kapsamlı bir yaklaşım gerekli olup birçok faktörün dikkate alınması gerekir. Bu doğrultuda, 1962 yılında araştırmacı Vroom, iş tatmininin yedi boyutu olduğunu belirtmiştir: ücret, yönetici, çalışma arkadaşları, çalışma ortamı, işin içeriği, terfi ve organizasyonun kendisi. Smith ve diğerleri tarafından yapılan bir çalışma ise iş tatmininin beş boyutu olduğunu ortaya koymuştur: ücret, iş, terfi, yönetici ve çalışma arkadaşları.

Duygusal Emek ve İş Tatmini Arasındaki İlişkiye Yönelik Kuramsal Bakış

Çalıştığımız örgütlerde gerek kişisel amaçlara gerekse de örgütsel amaçlara ulaşmak için sergilediğimiz fiziksel, zihinsel ve duygusal çabalarımızın sonucunu oluşturan ‘işlerimiz’den tatmin sağlıyor olmak, talep edilen bu amaçlara ulaşma konusunda son derece önemli bir noktada durmaktadır. Zira insan yaşamı boyunca işte geçirilen zaman düşünüldüğünde yaşamın çok büyük bir kısmını kaplayan işe ilişkin memnuniyetsizlik durumu insana dolayısıyla da örgütlere dair diğer birçok tutumu da olumsuz bir biçimde etkileyebilmekte ve bu da nihai amaçlara ulaş(ama)ma noktasında belirleyici olmaktadır. İş tatmininin sonuçlarının sadece bireyi değil aynı zamanda örgütü ve toplumu da olumlu anlamda etkileme durumundan dolayı iş tatmininin varlığının çok istendiği ancak elde edilmesinin çok da kolay olmadığı belirtilebilir (Bayrak Kök, 2006:296). İş tatminini etkileyen ya da iş tatminine yol açan birçok bireysel ve örgütsel faktör söz konusu olup iş tatmini ya da motivasyon gibi süreçlerden söz edildiğinde asıl üzerinde durulan konu bireyin iş ile ilgili duyguları olmaktadır. Nitekim iş tatmini bireyin işi ile ilgili genel bir memnuniyet duygusunu ifade etmektedir. Bu anlamda duyguyla bu kadar içi içe olan bir tutumun öncülleri arasında duygusal olarak ortaya koyulan emeğin söz konusu olması şaşırtıcı değildir. Nitekim birçok çalışmada da duygusal emek ile iş tatmini arasındaki ilişki geçmişten bugüne incelenmiştir (Asumah vd., 2019; Darmendri vd. 2024; Gülşen ve Özmen, 2020; Lee, 2021; Pugliesi, 1999). Bununla birlikte yapılan çalışmalarda duygusal emeğin boyutları itibarıyla duygusal emek ve iş tatmini ilişkisinde birbirinden farklı sonuçlar elde edildiği görülmektedir (Darmendri vd. 2024; Kinman vd.,

2011; Özsoy ve Karaçay, 2025). Bazı çalışmalar (Pugliesi, 1999; Zapf ve diğ., 1999) duygusal emeğin gerçek duyguların ifade edilmesini engelleyebileceği ve duygusal kaynakları tüketebileceğinden dolayı iş tatminini olumsuz etkilediğini; bazı çalışmalar da (Ashforth ve Humphrey, 1993; Brotheridge ve Grandey, 2002; Morris ve Feldman, 1997; Wharton, 1993) ise duygusal beklentilerin başarılı bir şekilde yönetilmesinin iş rolü ile ilgili tatmin duygularını artırabileceğini ifade etmektedir. Bu yönde farklı bulguları ortaya koyan çalışmalardan bazılarında aşağıda değinilmektedir:

İngiltere’de öğretmenlerle yapılan bir çalışmada duygusal emek ile iş tatmini arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur (Kinman vd., 2011). Buna karşılık Sri Lanka’da banka gişe memurları ile yapılan bir çalışmada duygusal emek, yüzeysel rol yapma ve derinlemesine rol yapma ile iş tatmini arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir (Himanthi ve Arachchige, 2014). Hindistan’daki kadın toplum sağlığı çalışanları ile yürütülen bir başka çalışmada ise yüzeysel rol yapmanın daha yüksek iş tatmini ile ilişkilendirildiği; buna karşılık derinlemesine rol yapmanın daha düşük iş tatmini ile ilişkilendirildiği saptanmıştır. Benzer biçimde Gülsen ve Özmen (2020)’in hemşirelerle yürüttükleri çalışmalarında da derinlemesine rol yapma ile iş tatmini arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur (Gülsen ve Özmen, 2020). Fouquereau ve meslektaşlarının (2018) yürüttüğü bir diğer çalışmada da derinlemesine rol yapma ile iş tatmini arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgulara karşılık Yunanistan’da yürütülen bir çalışmada yüzeysel rol yapma ile iş tatmini arasında anlamlı ve negatif bir ilişki bulunurken (Psilopanagioti, 2012); Kore’de kamu hizmeti çalışanları ile yapılan bir başka çalışmada ise yalnızca derinlemesine rol yapma ile iş tatmini arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu ortaya koyulmuştur (Lee, 2021). Wu ve arkadaşlarının (2018) Çinli hemşireler üzerinde yürüttükleri çalışmaları ile Wen ve arkadaşlarının (2019) Çin’deki otel çalışanları ile yürüttükleri çalışmalarında benzer biçimde yüzeysel rol yapma ile iş tatmini arasında negatif yönlü bir ilişki; derinlemesine rol yapma ile tatmini arasında ise pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Bono ve Vey (2005)’in yürüttükleri ve her tür duygusal emeğin önemini ele alan bir meta-analiz çalışmasında ise hem duyguların bastırılmasını hem de uygun duygunun üretilmesini içeren zorlu bir süreç olarak tanımlanan yüzeysel rol yapmanın iş tatmini ile negatif yönde ilişkili olduğu ancak derinlemesine rol yapmanın iş tatmini ile anlamlı bir ilişki göstermediği ortaya koyulmuştur. Hemşirelerle yürütülen bir başka çalışmada da yüzeysel rol yapma ile iş tatmini arasında anlamlı bir ilişki tespit edilemezken, derinlemesine rol yapma ile iş tatmini arasında anlamlı pozitif bir ilişki tespit edilmiştir (Yang ve Chang, 2007).

Bankacılık sektöründe yapılan çalışmalara bakıldığında Bağcı ve Akbaş (2018)’in yürüttükleri bir çalışmada sahte duygular ile iş tatmini ara-

sında negatif yönlü, gizlenen duygular ile iş tatmini arasında pozitif yönlü bir ilişki saptanırken ve derinlemesine eylem ile iş tatmini arasında ise anlamlı bir ilişki saptanamamıştır. Bu alanda ön büro çalışanları ile yürütülen bir başka çalışmada duygusal emeğin sıklığından derinlemesine ve yüzeysel rol yapma stratejilerine kadar her bir boyutun genel iş tatmini ile anlamlı bir ilişki sergilediği görülmüş ve hem yüzeysel rol yapma hem de derinlemesine rol yapma ile iş tatmini arasında güçlü pozitif bir ilişki tespit edilmiştir (Darmendri vd. 2024). Sri Lanka’da yine banka gişe memurları yapılan bir diğer çalışmada da yüzeysel rol yapma ile iş tatmini arasında negatif yönlü bir ilişki; derinlemesine rol yapma ile iş tatmini arasında ise güçlü pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir (Kodikara ve Alvis, 2016)

Yukarıda yer verilen çalışmalarda duygusal emeğin yüzeysel ve derinlemesine rol yapma boyutlarına daha sonra eklenen doğal duygulara yer verilmemiş olmakla birlikte yeni araştırmalar doğal ve içten duygusal emeğin, çalışanlar ve müşteriler için olumlu etkileri olan sık kullanılan bir strateji olduğunu öne sürmektedir (Humphrey vd., 2015). Bu çerçevede Özsoy ve Karaçay (2025)’in duygusal emeğin tüm boyutları ile çeşitli iş tutumları arasındaki ilişkilere dair ele aldıkları literatür çalışmaları bu anlamda güncel ve kapsayıcı bir örnek oluşturmaktadır. Bu çalışmada 58 ayrı bağımsız araştırmanın bulguları değerlendirilmiş ve duygusal emeğin aralarında iş tatmininin de olduğu işe yönelik tutum ve davranışlara etkilerini inceleyen bulgular derlenmiştir. Bu yönde duygusal emeğin üç boyutu ile iş tatmini arasındaki ilişkiye yönelik detaylı bilgiler tablo 2’de görülmektedir. Burada yüzeysel rol yapmanın iş tatmini ile etki büyüklüğü -0.42 ’ye kadar çoğunlukla negatif; derinlemesine rol yapmanın iş tatmini ile etki büyüklüğü 0.53 ’e kadar çoğunlukla pozitif bulunmuş ve doğal duyguların da iş tatmini ile pozitif yönde ilişkili olduğu tespit edilmiş ve derinlemesine rol yapmadan daha büyük etki büyüklüğüne sahip olduğu belirtilmiştir.

Tablo 2. *Duygusal Emek Türlerinin İş Tatmini ile İlişkinsini İnceleyen Çalışmaların Bulguları*

Yazar(lar), Yıl	Duygusal Emek Türleri	r
İş Tatmini		
Amisshah, Blankson-Stiles-Ocran & Mensah, 2022	Y-R	.04
	D-R	.14*
	D-D	.17*
Rana, Ahmed & Shahzadi, 2022	Y-R	.07
	D-R	.15
Wang, Lin, Chen & Wu, 2022	Y-R	-.27**
	D-R	-.13
Alsakarneh, Hong, Eneizan & AL-kharabsheh, 2019	Y-R	-.11
	D-R	-.42**
Chen, Sun, Lam, Hu, Huo & Zhong, 2012	Y-R	-.18**
	D-R	.25***
Becker & Cropanzano, 2015	Y-R	-.26**
	D-R	-.05
Cheung, Lun & Cheung, 2018	Y-R	-.20*
	D-R	.36**
Cheung, Tang & Tang, 2011	D-D	.31**
	Y-R	.07
	D-R	.04
Cheung & Tang, 2010	D-D	.19**
	Y-R	-.27**
	D-R	.26**
Diefendorff, Erickson, Grandey & Dahling, 2011	D-D	.23**
	Y-R	-.34**
Wen, Huang & Hou, 2019	D-R	-.04
	Y-R	-.17*
Li, Mehmood, Zhang & Crossin, 2019	D-R	.18**
	Y-R	.17*
Yeh, Chen, Yuan, Chou & Wan, 2020	D-R	.18*
	D-D	-.17*
Lu, Lee, Yang & Song, 2021	Y-R	-.14**
	D-R	.12**
Knezevic, Petrovic, Kovacic, Mijatov, Vukovic & Kennell, 2021	D-R	.20**
	Y-R	-.23**
	D-R	.53**

Y-R: Yüzeysel rol D-R: Derinlemesine rol D-D: Doğal duygular

(Kaynak: Özsoy ve Karaçay, 2025:23.)

Yukarıda açıklanan teorik altyapı ve önceki araştırma bulgularından yola çıkarak mevcut **çalışmada test edilecek hipotezler** aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

H1: Yüzeysel rol yapma ile iş tatmini arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Derinlemesine rol yapma ile iş tatmini arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Doğal duygular ile iş tatmini arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Mevcut araştırmanın amacı banka çalışanlarının duygusal anlamda sergiledikleri emek ile iş tatminleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaçla Denizli’de faaliyet gösteren özel bir bankanın farklı şubelerinde çalışan 180 kişi kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Örnekleme olarak banka çalışanlarının tercih edilme nedeni tıpkı diğer hizmet sektörü işletmelerindeki çalışanlar gibi banka çalışanlarının da müşterileri sürekli olarak etkileşim halinde olmaları ve bu sebeple de gün boyu zihinsel bir emeğin yanı sıra yoğun bir duygusal emek de sergiliyor olmalarındandır. Araştırmada ilişkisel tarama yöntemi benimsenmiş olup verilerin elde edilmesinde yapılandırılmış anket formlarından yararlanılmıştır. Literatürden yararlanılarak oluşturulan anket formu üç bölümden oluşmakta, birinci bölümde demografik bilgilere ilişkin ifadeler, ikinci bölümde duygusal emeğe ilişkin ifadeler ve üçüncü bölümde ise iş tatminine ilişkin ifadeler yer almaktadır. Bu kapsamda duygusal emeği ölçmek için Diefendorff ve meslektaşları (2005) tarafından geliştirilen ve Basım ve Begenirbaş (2012) tarafından Türkçe’ye uyarlanan ölçek kullanılmıştır. Ölçek yüzeysel rol yapma, derinlemesine rol yapma ve doğal duygular olmak üzere üç boyuta sahip olup ölçek ifadeleri (1) Hiçbir Zaman ve (5) Her Zaman biçimindeki beşli Likert tipine göre derecelendirilmiştir. Ölçeğin hesaplanan iç tutarlılık katsayısı (Cronbach’s alpha) $\alpha=0.702$ ’dir. İş tatminini ölçmek için de Brown ve Peterson (1994) tarafından geliştirilen tek boyutlu 5 ifadeden oluşan ölçekten yararlanılmıştır. Her bir maddesi (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (5) Kesinlikle Katılıyorum biçimde derecelendirilmiş olan ölçeğin hesaplanan iç tutarlılık katsayısı (Cronbach’s alpha) $\alpha=0.882$ ’dir. Araştırma kapsamında kullanılan duygusal emek ve iş tatmini ölçeklerinin geçerliliği açılımlayıcı faktör analizi ile test edilmiş güvenilirlikleri araştırmalarda sıklıkla kullanılan Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısının hesaplanmasıyla ölçülmüştür. Değişkenler arasındaki ilişkiler korelasyon ve regresyon analizleri ile değerlendirilmiş olup elde edilen sonuçlar %95’lik güven aralığında, $p<0,05$ anlamlılık düzeyinde değerlendirmeye alınmıştır.

BULGULAR

Araştırmaya katılanların demografik özellikleri tablo 3’de gösterilmektedir.

Tablo 3. Demografik Özellikler

	Gruplar	Frekans	Yüzde
Yaş	18-25	13	7,2
	26-33	82	45,6
	34-41	55	30,6
	42-49	23	12,8
	50 ve üstü	7	3,9
Cinsiyet	Kadın	84	46,7
	Erkek	96	53,3
Çalışma Süresi	5 yıldan az	55	30,6
	6-10 yıl	51	28,3
	11-15 yıl	43	23,9
	16 yıldan fazla	31	17,2
Eğitim	Orta öğretim	22	12,2
	Ön Lisans	64	35,6
	Lisans	89	49,4
	Lisansüstü	5	2,8
Medeni hal	Evli	111	61,7
	Bekar	69	38,3

Tablo 3'e göre mevcut araştırmaya 84(%46,7)'ünü kadınların ve 96(%53,3)'sını da erkeklerin oluşturduğu toplamda 180 kişi katılmış; bu katılımcıların da 111 (%61,7)'inin evli; 82 (%45,6)'sinin 26-33 yaş aralığında olduğu; 94(%52,8)'ünün lisans ve üzeri eğitim seviyesine sahip olduğu ve 55(%30,6)'inin 5 yıldan daha kısa bir süredir çalışmakta oldukları görülmektedir.

Ölçeklerin yapı geçerliliğini test etmek için faktör analizinden yararlanılmış olup elde edilen verilerin faktör analizini uygulamaya uygun olup olmadıklarını tespit etmek için de Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı ile Barlett Sphericity testinden yararlanılmıştır. KMO değerinin 0,60'dan yüksek olması (Büyüköztürk, 2002, 10-28) ve Barlett testinin sonucunun da anlamlı çıkması elde edilen verilerin faktör analizini uygulamak için uygun olduğunu göstermektedir. Ölçeklerin geçerlilikleri ile güvenilirliklerine ilişkin bulgulara tablo 4'de yer verilmektedir.

Tablo 4. Ölçeklerin Geçerliliklerine İlişkin Bulgular

	Duygusal Emek			İş Tatmini
	Yüzeysel Rol Yapma	Derinleşmesine Rol Yapma	Doğal Duygular	
YR 1	0,718			
YR 2	0,766			
YR 3	0,571			
YR 4	0,738			
YR 5	0,768			
YR 6	0,633			
DR 1		0,767		
DR 2		0,839		
DR 3		0,852		
DR 4		0,630		
DD 1			0,753	
DD2			0,806	
DD 3			0,789	
İT 1				0,845
İT 2				0,782
İT 3				0,814
İT 4				0,874
İT 5				0,816
KMO	0,833			0,819
Bartlett's Test of Sphericity	941,115			502,896
Sig	0,000			0,000
Açıklanan Varyans (%)	36,159	17,561	8,474	68,367
	62,195			
Cronbach's Alpha	0,806	0,814	0,778	0,882
	0,702			

Yapılan faktör analizi sonucunda hem duygusal emek hem de iş tatmini ölçekleri için hesaplanan KMO değerinin (duygusal emek için 0,833; iş tatmini için 0,819) 0,60'tan yüksek olması ve Bartlett testine ilişkin p (sig.) değerinin 0,05'den küçük olması çalışmanın veri setinin faktör ana-

lizi için olduğunu göstermektedir. Duygusal emek ölçeğinin üç bileşeni birlikte toplam varyansın %62,195'ini açıklamakta iken tek boyutlu iş tatmini ölçeği ise toplam varyansın %68,367'sini açıklamaktadır. Ölçeklerin güvenilirliği Cronbach's Alpha (α) iç tutarlılık katsayıları hesaplanarak değerlendirilmiştir. Buna göre duygusal emeğe ilişkin ölçeğin (α) değeri 0,702; alt boyutlarını oluşturan yüzeysel rol yapma için (α) değeri 0,806, derinlemesine rol yapma için (α) değeri 0,814 ve doğal duygular için (α) değeri de 0,778 olarak hesaplanırken iş tatmini ölçeğinin (α) değeri de 0,882 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlara göre hem duygusal emek hem de iş tatmini ölçekleri ile ortaya koyulan ölçümlerin geçerli ve güvenilir olduğu ifade edilebilir.

Araştırmaya katılan banka çalışanlarının duygusal emek davranışları ile iş tatminlerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler ile bu iki değişken arasındaki ilişkinin miktarını ve yönünü ortaya koymak için yapılan korelasyon analizine ilişkin bulgular tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. *Korelasyon Analizine İlişkin Bulgular*

	Ort.	S.S.	Yüzeysel Rol Yapma	Derinlemesine Rol Yapma	Doğal Duygular	İş Tatmini
Yüzeysel Rol Yapma	2,6028	0,73006	1			
Derinlemesine Rol Yapma	3,6000	0,68432	0,451**	1		
Doğal Duygular	3,8352	0,64055	-0,512**	-0,123	1	
İş Tatmini	3,8344	0,67645	-0,285**	0,240**	0,306**	1

Tablo 6'da görüldüğü üzere iki değişken arasında %5 önem düzeyinde ($P<0,05$) anlamlı bir ilişkiden söz etmek mümkündür. Buna göre duygusal emeğin alt boyutları ile iş tatmini arasındaki ilişkilere bakıldığında, duygusal emeğin sırasıyla yüzeysel rol yapma boyutu ile iş tatmini arasında ($r= - 0,285$) negatif yönlü; derinlemesine rol yapma ile iş tatmini arasında ($r= 0,240$) pozitif yönlü ve doğal duygular ile iş tatmini arasında ($r= 0,306$) pozitif yönlü düşük düzeyde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Buna göre banka çalışanları gerçekte hissetmedikleri duyguları sergilediklerinde ya da duygularını kontrol etmek durumunda kaldıklarında iş tatminlerinin düştüğü buna karşılık hissetmeleri gereken duyguları içselleştirdiklerinde ya da gerçek duygularıyla hareket ettiklerinde iş tatminlerinin arttığı belirtilebilir.

Duygusal emeği oluşturan alt boyutların (yüzeysel rol yapma, derinlemesine rol yapma ve doğal duygular) iş tatminini yordama gücünü test

etmek için basit doğrusal regresyon analizi yapılmış olup elde edilen bulgular tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7. Regresyon Analizine İlişkin Bulgular

	B	Std. Değ.	β	t	Sig.	Tolerans	VIF
Sabit	3,049	0,484		6,322	0,000		
Yüzeysel Rol	-0,253	0,085	-0,273	-2,998	0,003	0,585	1,711
Derinlemesine Rol	0,188	0,078	0,180	2,112	0,037	0,781	1,281
Doğal Duygular	0,200	0,087	0,189	2,310	0,022	0,723	1,384
R=0,380 R ² =0,144 F=9,888 Sig=0,000							

Regresyon analizinden elde edilen bulgular incelendiğinde, duygusal emeğin alt boyutlarını temsil eden yüzeysel rol yapma, derinden rol yapma ve doğal duygular ile iş tatmini arasında orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir (R=0.380, R²=0.144, p<0.05). Duygusal emeği oluşturan boyutlar iş tatminindeki toplam varyansın yaklaşık %14’ünü açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayıları açısından yordayıcı değişkenlerin görece önem sırası; yüzeysel rol yapma (β =-0,273), doğal duygular (β =0,189) ve derinlemesine rol yapma (β =0,180) olarak gerçekleşmiştir. Bu katsayıların anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları her üç bağımsız değişkenin de iş tatmini üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğunu göstermektedir (p<.05). Bu kapsamda yüzeysel rol yapmanın iş tatmini üzerinde negatif bir etki; derinlemesine rol yapma ve doğal duyguların ise pozitif bir etki yarattığı belirtilebilir. Buna göre yüzeysel rol yapmadaki bir birimlik artış iş tatmininde 0,253 birim azalışa neden olurken, derinlemesine rol yapma ve doğal duygulardaki bir birimlik artışın iş tatmininde sırasıyla 0,188 ve 0,200 birim artışa neden olduğu görülmektedir.

Korelasyon ve regresyon analizinden elde edilen bulgulara göre H1, H2 ve H3 hipotezlerinin desteklendiği söylenebilir.

SONUÇ

Banka çalışanların duygusal emekleri ile iş tatminleri arasındaki ilişkinin incelendiği mevcut çalışmada elde edilen bulgulara ilişkin değerlendirilmiştir.

dirmeler şu şekilde yapılabilir. Duygusal emek alt boyutları ile iş tatmini arasındaki ilişkileri belirlemeye ilişkin yapılan korelasyon ve regresyon analizine göre duygusal emeğe ilişkin yüzeysel rol yapma alt boyutunun iş tatmini ile arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu durum bankacılık gibi sürekli hedef odaklı çalışan ve bu hedeflere ulaşmak için de duygularını müşteri beklentilerine cevap verecek şekilde ayarlamaları gereken çalışanların kimi zaman duygularını bastırmalarına, kimi zaman maskelemelerine kimi zaman da öyle hissetmediklerinde bile taleplere göre duygularını değiştirmelerine neden olmaktadır. Bu da kişilerarası etkileşimler sırasında talep edilen/onaylanan duyguları ifade etmeye çalışmanın gerçek duyguları kontrol etme, düzenleme, değiştirme vb. yönünde daha fazla çaba gerektirmektedir. Bu durumun ise çalışan açısından daha zorlayıcı bir hale geldiği ve bu sebeple de çalışan açısından işe yönelik hem fizyolojik hem de psikolojik bir baskı yaratarak iş tatminini azaltabileceği biçiminde açıklanabilir. Yazında bu bulguyu hem destekleyen (Bağcı ve Akbaş, 2018; Bono ve Vey, 2005; Kodikara ve Alvis, 2016; Psilopanagiotti, 2012; Wen vd., 2019; Wu vd., 2018; hem de bu bulguyla çelişen (Biçkes vd., 2014; Himanthi ve Arachchige, 2014; Darmendri vd., 2024; Yang ve Chang, 2007) farklı çalışmalar söz konusudur.

Mevcut çalışmada duygusal emeğe ilişkin derinlemesine rol yapma alt boyutu ile iş tatmini arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu durum kişinin kendi duyguları ve başkalarının duyguları ile ilgili duygusal duyarlılık ve esneklik ortaya koyarak kendinde bazı duyguları uyardırmayı, devreye sokmayı ve böylece England ve Farkas (1986, 91)'ın da ifade ettiği üzere “başkalarını anlamak, onların durumuna empatiyle yaklaşmak, duygularını kendi duygularının bir parçası olarak hissetmek için yapılan çabaları” içerip duygusal emeği daha olumlu bir biçimde ele alan yaklaşımlarla uyumlu bir sonuç ortaya koymaktadır. Yazında bu bulguyu destekleyen çalışmalar (Darmendri vd. 2024; Himanthi ve Arachchige, 2014; Kodikara ve Alvis, 2016; Lee, 2021; Wen vd., 2019; Wu vd., 2018; Yang ve Chang, 2007) olduğu gibi yine çelişen çalışmalar (Bağcı ve Akbaş, 2018; Biçkes vd., 2014; Bono ve Vey, 2005; Fouquereau vd., 2018; Gülsen ve Özmen, 2020) da söz konusudur.

Mevcut çalışmada duygusal emeğe ilişkin doğal duygular alt boyutu ile iş tatmini arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Her ne kadar yazında duygusal emeğin bu boyutuna diğer alt boyutlar kadar çok yer verilirse de bu boyutu ele alan araştırmalarda mevcut bulguyu destekleyen sonuçlar (Biçkes vd., 2014) söz konusudur. Bu noktada özellikle Özsoy ve Karaçay (2025)'in yaptıkları kapsamlı yazın taramasında her ne kadar doğal duygularla iş tatmini arasında negatif yönlü ilişkiyi ortaya koyan bazı bulgular paylaşılsa da yapılan çalışmaların çoğunda doğal duygu-

lar ile iş tatmini arasındaki pozitif yönlü ilişkiyi destekleyen sonuçların yer aldığı görülmektedir.

Yazında mevcut çalışmada elde edilen bulgularla çelişen sonuçlar ortaya koyulmakla birlikte daha çok örtüşen bulguların yer alması duygusal emeğin yüzeysel rol yapma boyutunun iş tatminini olumsuz buna karşılık derinlemesine rol yapma ile doğal duyguların ise iş tatminini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Bu da duyguları bastırmanın, maskeleyenin, kontrol etmeye çalışmanın yani olduğun gibi görünmenin bireyin istemediği bir durum olduğunu, buna karşılık görüldüğü gibi olmaya çalışmanın ya da olduğun gibi görünmenin ise daha insani bir yaklaşım ortaya koyarak olumlu sonuçlandığını göstermektedir. Bu noktada yöneticilerin ve örgütlerin çalışanların sadece iş yaşamındaki tutumlarını değil bir bütün olarak tüm yaşamlarıyla ilgili bakış açılarının, tutumlarının çalışma yaşamlarına da yansıdığını bilerek daha bütüncül bir bakış açısıyla çalışanlarına yaklaşmalarının durumu birey ve örgüt yararına çevirebileceği belirtilebilir. Bunun yanı sıra çalışanlara hem kendi duygularını hem de karşılardaki bireylerin duygularını anlayabilme ve yönetebilme noktasında sağlıklı iletişim, duygusal zeka ve empati ile ilgili bilinçli ve yoğunluğu yüksek eğitimlerin verilmesinin yine yerinde bir eylem olacağı belirtilebilir.

KAYNAKÇA

- Alhas, F. (2023). İş Tatminin Örgütsel Vatandaşlık Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Bağlılığın Aracılık Rolü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 1530-1562.
- Altaş, S. S., & Çekmecelioğlu, H. G. (2007). İş tatmini, örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışının iş performansı üzerindeki etkileri: Bir Araştırma. *Öneri Dergisi*, 7(28), 47-57.
- Aminzade, R. & Mc Adam, D. (2002). Emotions and Contentious Politics, *Mobilization*, 7(2), 107-9.
- Ashforth, B.E. & Humphrey, R. E. (1993). Emotional Labor in Service Roles: The Influence of Identity. *Academy of Management Review*, 18(1), 88 115.
- Ashforth, B. & Humphrey, R. (1995). Emotion in the Workplace: a Reappraisal, *Human Relations*, 48 (2), 97-125.
- Asumah, S., Agyapong, D., & Owusu, N. O. (2019). Emotional labor and job satisfaction: does social support matter?. *Journal of African Business*, 20(4), 489-504.
- Aşan, Ö., & Erenler, E. (2008). İş tatmini ve yaşam tatmini ilişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 203-216.
- Bağcı, Z., & Akbaş, T. T. (2019). Duygusal emek ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 367-379.
- Basım, H. N., & Beğenirbaş, M. (2012). Çalışma yaşamında duygusal emek: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 19(1), 77-90.
- Bayrak Kök, S. (2006). İş tatmini ve örgütsel bağlılığın incelenmesine yönelik bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 291-317.
- Bıçkes, D. M., Yılmaz, C., Demirtaş, Ö., & Uğur, A. (2014). Duygusal emek ile iş tatmini arasındaki ilişkide psikolojik sermayenin aracılık rolü: Bir alan çalışması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİB Dergisi*, 9(2), 97- 121.
- Bono JE, & Vey MA: Toward understanding emotional management at work: A quantitative review of emotional labor research. In *Emotions in Organizational Behavior*. Edited by Haertel CEJ, Zerbe WJ, Ashkanasy NM. Mahwah, NJ: Erlbaum; 2005:213-233.
- Brotheridge, C.M., Grandey, A.A. (2002). Emotional Labor and Burnout: Comparing Two Perspectives of People Work, *Journal of Vocational Behavior*, 60(1), pp.17-39.
- Brown, S.P., & Peterson, R.A. (1994). The Effect of Effort on Sales Performance and Job Satisfaction, *Journal of Marketing*, 58(2), 70-80.
- Büyükoztürk, Ş.(2002).Veri Analizi El Kitabı. Ankara: Pegem A. Yayıncılık.

- Darmendri, W. M. T., Liyanagamage, C., & Weerasinghe, W. T. D. (2024). Emotional Labour and Job Satisfaction: The Moderating Role of Perceived Organizational Support. *Management Issues*, 8(2), 33-40.
- Diefendorff, J. M., Croyle, M. H., & Gosserand, R. H. (2005). The dimensionality and antecedents of emotional labor strategies. *Journal of vocational behavior*, 66(2), 339-357.
- England, P. & Farkas, G. (1986). *Households, Employment, and Gender: A Social, Economic, and Demographic View*. New York: Aldine.
- Eroğlu, Ő. G. (2014). Örgütlerde Duygusal Emek ve Tükenmişlik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 147-160.
- Farhoud, H. J., Güney, S., & Uđurlu, E. (2025). İş Tatmininin Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Vatandaşlığa Etkisinde Örgütsel Adaletin Aracı Rolü. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 10(26), 311-332.
- Fouquereau, E., Morin, A. J. S., Lapointe, É., Mokoukolo, R., & Gillet, N. (2018). Emotional labour profiles: Associations with key predictors and outcomes. *Work & Stress*, 33(3), 268-294.
- Gautam, P. K., Gautam, D. K., & Bhetuwal, R. (2025). Work-life balance, job satisfaction and turnover intentions among nurses. *International Journal of Organizational Analysis*, 33(3), 538-557.
- Grandey, A. G. (2000). Emotion Regulation in The Workplace: A New Way to Conceptualize Emotional Labor. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5 (1) 95-110.
- Guy, M. E. Newman, M. A. & Mastracci, S. H. (2008). *Emotional labor : putting the service in public service, USA*: Taylor-Francis.
- Gülşen, M., & Özmen, D. (2020). The relationship between emotional labour and job satisfaction in nursing. *International nursing review*, 67(1), 145-154.
- Harımdar, M., & Bağcı, Z. (2024). *Öğretmenlerde Duygusal Emek ve Tükenmişlik*, Ankara: Serüven Yayınevi.
- Herzberg, F., Mausner, B., Peterson, R. O., & Capwell, D. F. (1957). Job attitudes; review of research and opinion. Psychological Service of Pittsburgh.
- Herzberg, F, Mausner, B., & Snyderman, B. B. (2010). *The Motivation to Work*, 20th press, USA: Transaction Publishers.
- Himanthi, P. W. U., & Arachchige, B. J. H. (2014). Emotional Labour and Job satisfaction A Case Study on Bank Tellers in Sri Lanka. *Human Resource Management Journal*, 02(02), 28-36.
- Hochschild, A. R. (1983). *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. University of California Press, 7-166.
- Hoppock, R. (1935), *Job Satisfaction*, Harper, New York, NY.

- Humphrey, R. H., Ashforth, B. E., & Diefendorff, J. M. (2015). The bright side of emotional labor. *Journal of organizational behavior*, 36(6), 749-769.
- İspir, İ. (2018). Çalışkanın İş Tatmini ile Yenilikçi Davranışının Bireysel Performansa Etkisi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 120-135.
- Humphrey, R. H., Ashforth, B. E., & Diefendorff, J. M. (2015). The bright side of emotional labor. *Journal of organizational behavior*, 36(6), 749-769
- James, N. (1992), Care = Organization + Physical labour + Emotional labour, *Sociology of Health and Illness*, 14(5), 488.
- Judge, T. A., Weiss, H. M., Kammeyer-Mueller, J. D., & Hulin, C. L. (2017). Job attitudes, job satisfaction, and job affect: A century of continuity and of change. *Journal of applied psychology*, 102(3), 356.
- Kinman, G., Wray, S., & Strange, C. (2011). Emotional labour, burnout and job satisfaction in UK teachers: The role of workplace social support. *Educational Psychology*, 31(7), 843-856.
- Kodikora, K.A.S.D., & De Alwis, C. D. (2016). Effect of Emotional Labour on the Job Satisfaction: Case Study on Bank Tellers in Sri Lanka. *MANEKO, MANažment a EKOnomika Journal of MANagement and ECONomics*, 2016.01, 36-44.
- Lee, H. J. (2021). Relationship between emotional labor and job satisfaction: Testing mediating role of emotional intelligence on South Korean public service employees. *Public Organization Review*, 21(2), 337-353.
- Locke, E. A. (1969). What is job satisfaction?. *Organizational behavior and human performance*, 4(4), 309-336.
- Man, F., & Öz, C. S. (2009). Görüldüğü gibi olamamak ya da olduğu gibi görünmemek: Çağrı merkezlerinde duygusal emek. *Çalışma ve Toplum*, 1(20), 75-94.
- Maynard-Moody, S. (2008). Foreword, in *Emotional labor : putting the service in public service* by Mary E. Guy, Meredith A. Newman, and Sharon H. Mastracci, USA: Taylor-Francis.
- Mishra, P. K. (2013). Job satisfaction. *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, 14(5), 45-54.
- Moris, A.J., & Feldman, D.C. (1996). The Dimensions, Antecedents and Consequences of Emotional Labor. *Academy of Management Review* 21(4), 986-1010.
- Morris, J.A., & Feldman, D.C. (1997). Managing emotions in the workplace. *Journal of Managerial Issues*, 9, 257-274
- Özkalp, E., (2010). Örgütsel Davranış. Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir

- Özsoy, E., & Tınmaz Karaçay, G. (2025). Duygusal Emek Türlerinin Sonuçları Üzerine Bir Literatür Taraması. *Dumlupınar University Journal of Social Science/Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (83).
- Pugliesi, K. (1999). The consequences of emotional labor: Effects on Work Stress, Job Satisfaction, and Well-being. *Motivation and Emotion*, 23(2), 125–154.
- Psilopanagioti, A., Anagnostopoulos, F., Mourtou, E., & Niakas, D. (2012). Emotional intelligence, emotional labor, and job satisfaction among physicians in Greece. *BMC health services research*, 12, 1-12.
- Vecchio, R. P (1988) *Organizational Behavior*, Orlando: The Dreyden Pres.
- Wen, J., Huang, S. S., & Hou, P. (2019). Emotional intelligence, emotional labor, perceived organizational support, and job satisfaction: A moderated mediation model. *International Journal of Hospitality Management*, 81, 120-130.
- Wharton, A. (1993). The affective consequences of service work: Managing emotions on the job. *Work and Occupations*, 20, 205–232.
- Wu, X., Li, J., Liu, G., Liu, Y., Cao, J., & Jia, Z. (2018). The effects of emotional labor and competency on job satisfaction in nurses of China: A nationwide cross-sectional survey. *International journal of nursing sciences*, 5(4), 383-389.
- Yang, F. H., & Chang, C. C. (2008). Emotional labour, job satisfaction and organizational commitment amongst clinical nurses: A questionnaire survey. *International Journal of Nursing Studies*, 45(6), 879-887.
- Zapf, D., Vogt, C., Seifert, C., Mertini, H., & Isic, A. (1999). Emotion work as a source of stress: The concept and development of an instrument. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 8, 371–400
- Zhu, Y. (2013). A Review of Job Satisfaction. *Asian Social Science*, 9(1), 293.

BÖLÜM 11

KURUMSAL YAPI VE FİNANSAL GELİŞME ARASINDAKİ İLİŞKİ: BRICS ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Pınar HAYALOĞLU¹

¹ Prof. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, pınarhayaloglu@gumushane.edu.tr,
tr/ 0000-0001-7181-8801

1. Giriş

Finansal gelişme, ekonomik büyüme ve kalkınma süreci ile yakından ilişkili olan temel unsurlardan biridir. Gelişmiş bir finansal sistem, yatırım ve tasarrufları etkin bir şekilde yönlendirerek ekonomik faaliyetleri desteklemekte ve uzun vadeli büyümeye katkı sağlamaktadır. Gelişen finans piyasaları tasarrufların yatırımlara etkin şekilde aktarılmasında önemli rol oynar. Güçlü bir finansal sistem, fon arz edenler (tasarruf sahipleri) ile fon talep edenler (yatırımcılar) arasında güvenli bir ortam sağlayarak sermaye akışını hızlandırır.

İyi işleyen bir finansal sistem; tasarrufları ve kaynakları en uygun yatırım projelerine tahsis ederek verimliliği artırır, yeni ürün ve süreçleri başarıyla başlatma olasılığı en yüksek girişimcileri belirleyerek teknik ilerlemeyi hızlandırır, yöneticileri denetleyerek sağlam kurumsal yönetimi teşvik eder, sigorta sağlayarak riskleri azaltır ve sektörel ile zamansal risk paylaşımını gerçekleştirir. Bu kapsamda ülkelerin uygun makroekonomik politika önlemlerini benimsemeleri, finans sektöründe rekabeti teşvik etmeleri ve finansal sistem için şeffaf bir kurumsal ve hukuki çerçeve geliştirmeleri gerektiği konusunda geniş çapta bir fikir birliği bulunmaktadır (Cherif ve Dreger, 2016: 2)

Finansal piyasaların gelişiminin ekonomik, politik, kurumsal ve coğrafi olmak üzere pek çok boyutu bulunmaktadır. Bu doğrultuda gelir düzeyi, makroekonomik istikrar, tasarruf oranları ve dış ticaret açıklığı gibi faktörler finansal derinleşmeyi teşvik eden ekonomik faktörler olarak ele alınmaktadır. Politik istikrar, demokrasi ve devletin finansal piyasalardaki rolü sistemin etkin işleyişini etkileyen önemli unsurlardır. Diğer yandan mülkiyet hakları, hukukun üstünlüğü, kurumsal kalite ve finansal düzenlemeler gibi kurumsal faktörler yatırımcı güvenini artırarak piyasaların gelişimini desteklemektedir. Ayrıca coğrafi konum, doğal kaynaklar ve toplumdaki güven seviyesi gibi coğrafi ve kültürel faktörler de finansal sistemlerin oluşumunda belirleyici rol oynayabilen faktörlerdir (Huang, 2010a).

Kurumlar, iktisadi kalkınma literatüründe önemli bir yere sahiptir. Her toplumun idari ve yasal kurumları o toplumda refahı ortaya çıkaracak elverişli koşulların şekillenmesini sağlayıcı etkide bulunmaktadır (Drzeniek-Hanouz, 2015). Bu çerçevede kurumsal yapı bir ülkenin hukuki düzenlemeleri, mülkiyet hakları, yönetim kalitesi, yolsuzluk düzeyi, bürokratik etkinlik ve ekonomik özgürlükler gibi unsurları kapsayan geniş bir kavramdır. Kurumsal iktisadi düşünce ekonomilerin kurumların etkisinden bağımsız olarak değerlendirilemeyeceğini ifade etmektedir. North (1991) ve Acemoğlu vd. (2001, 2003) çalışmalarında kapsayıcı

kurumsal yapının ülkelerdeki ekonomik büyümenin önemli belirleyicisi olduğunu ortaya koymaktadırlar. Bu doğrultuda finansal gelişmenin sürdürülebilir ve kapsayıcı olabilmesi, yalnızca finansal piyasaların derinliğine ve genişliğine değil aynı zamanda kurumsal yapının etkinliğine bağlı olduğu görüşü giderek önem kazanmaktadır. Buna göre kurumsal yapısı sağlam olan ekonomilerde finansal sistem daha istikrarlı ve etkin çalışmakta, sermaye birikimi ve yatırımlar teşvik edilmektedir. Kurumsal yapının güçlü olmadığı ekonomilerde ise finansal gelişme sınırlanabilmekte ve kaynak dağılımı etkin olmayan bir şekilde gerçekleşebilmektedir.

Finansal gelişmenin ekonomik performans üzerinde önemli etkileri olduğunu vurguladığı çalışmasında Fergusson (2006), finansal piyasaların gelişiminde hem formel hem de enformel kurumsal yapıların pozitif korelasyona sahip olduğunu ve güçlü kurumların büyük ve etkin finansal piyasaların oluşmasını sağladığını öne sürmektedir. Bu doğrultuda hukukun üstünlüğü, mülkiyet haklarının korunması ve güçlü finansal kurumların ekonomik büyüme için kritik olduğu belirtilen çalışmada kurumların finansal gelişimi doğrudan etkilediği ve özellikle güçlü kurumların uzun vadeli ekonomik büyüme için esas olduğu savunulmaktadır.

Kurumların ekonomik büyüme ve finansal gelişme üzerindeki etkisi iki temel mekanizma üzerinden açıklanabilir. Bunlardan ilki, finansal sözleşmelerde mülkiyet haklarının belirlenmesi ve etkin bir şekilde uygulanmasıdır. İkincisi ise makroekonomik ve finansal politikaların doğru tasarlanıp hayata geçirilmesidir. Finansal gelişme ekonomik büyümeyi finansal kısıtlamaları hafifleterek, risk paylaşımını artırarak ve yeterli likidite sağlayarak destekler. Bu süreç, sermaye birikim oranlarını yükseltirken kaynakların daha verimli dağıtılmasına da olanak tanır (Fernández Martin ve Tamayo, 2015: 49).

Bu çalışmada kurumsal yapının önemli bir bileşeni olan hukukun üstünlüğünün finansal gelişme üzerindeki etkilerine odaklanılmıştır. Bu alandaki ilk çalışmalardan olan La Porta vd. (1997, 1998), kurumsal yapı ile finansal gelişme arasındaki ilişkiyi hukuk sistemleri açısından ele almış ve yatırımcı haklarının daha güçlü korunduğu ülkelerde finansal piyasaların daha gelişmiş olduğunu öne sürmüşlerdir. La Porta vd. (1997), yasal kurallar ve bunların uygulanmasıyla şekillenen hukuki ortamın, bir ülkenin sermaye piyasalarının büyüklüğü ve kapsamı açısından belirleyici olduğunu öne sürmektedir. Buna göre, güçlü bir hukuki çerçeve, potansiyel finansörleri girişimciler tarafından karşılaşılabilecekleri risklere karşı koruyarak, menkul kıymetler karşılığında fon sağlama konusundaki güvenlerini artırır ve böylece sermaye piyasalarının genişlemesini

destekler. Diğer bir deyişle yatırımcı koruma mekanizmalarının gelişmiş olduğu ülkelerde finansal piyasaların daha derin ve etkin olduğu söylenebilir. Aynı zamanda çalışma hukuki düzenlemelerin yatırımcı koruması üzerindeki etkisini incelerken, Fransız hukukuna sahip ülkelerin, genel hukuk ülkeleriyle karşılaştırıldığında, zayıf performans gösterdiğini ortaya koymaktadır.

La Porta vd. (1998), hukuk ve finans ilişkisini daha geniş bir perspektiften ele alarak, ülkelerin hukuk sistemlerinin finansal piyasaların gelişimi üzerinde belirleyici olduğunu öne sürmüştür. Çalışmada yatırımcıları koruyan yasaların nasıl farklılık gösterdiğini, bu yasaların uygulanma kalitesinin nasıl değiştiğini ve bu farklılıkların dünya genelindeki kurumsal mülkiyet hakları üzerinde etkili olup olmadığını incelenmiştir. Sonuçlar, medeni hukuk sistemlerinin kişi başına gelir seviyesinden bağımsız olarak, yatırımcılara genel hukuk sistemlerine kıyasla daha zayıf yasal haklar sağladığını göstermektedir. Genel hukuk sistemine sahip ülkeler hem hissedarlara hem de alacaklılara göreceli olarak en güçlü korumayı sağlarken, Fransız medeni hukuk sistemine sahip ülkeler en zayıf korumayı sunmaktadır. Alman medeni hukuk sistemi ve İskandinav ülkeleri ise genellikle bu iki grup arasında yer almaktadır. İskandinav ve Alman medeni hukuk sistemine sahip ülkelerde hukukun uygulanma kalitesinin en yüksek seviyede olduğu, onu genel hukuk sistemine sahip ülkelerin takip ettiği, en düşük seviyede ise Fransız medeni hukuk sistemine sahip ülkelerin olduğu gözlemlenmiştir (La Porta vd. 1998: 1116).

Levine (1999) hukuk sisteminin finansal gelişim üzerindeki etkisini üç temel unsur üzerinden ele almıştır. Buna göre alacaklı hakları korunduğunda finansal araçlar daha iyi gelişmektedir. Bu durum yatırımcıların kredi vermektan çekinmemesini sağlar ve finansal piyasaların büyümesine katkıda bulunur. İkinci olarak sözleşmeler etkin şekilde uygulandığında güven ortamı oluşur ve finansal işlemlerin daha sorunsuz gerçekleşmesi sağlanır. Son olarak şirketler tarafından finansal raporlama standartları uygulandığında şeffaflık artar ve doğru finansal raporlamayı teşvik eden yasal ve düzenleyici sistemler finansal piyasaların gelişimini destekler.

Bu çalışma finansal gelişmenin belirleyicilerine kurumsal iktisat perspektifinden bakmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ülkeleri özelinde kurumsal yapının önemli bir unsuru olan hukukun üstünlüğü ve finansal gelişme arasındaki ilişki panel nedensellik analizi yardımıyla incelenmiştir. BRICS ülkeleri, dinamik ekonomilere ve hızlı büyüyen finansal piyasalara sahip olmalarının yanında kurumsal yapıları arasında önemli farklılıklar bulunan bir grup olarak dikkat çekmektedir. Bu

bağlamda, bu ülkelerde kurumsal yapının finansal gelişme üzerindeki etkisini ortaya koymak uygulanabilecek politika önerilerinin geliştirilmesi açısından önemlidir. Elde edilen bulguların, kurumsal reformlar ve finansal piyasa düzenlemeleri konusunda politika yapıcılara yol gösterici olabilecek öneriler sunması beklenmektedir.

Çalışmanın devam eden kısımları şu şekilde organize edilmiştir. İkinci bölümde finansal gelişmenin kurumsal belirleyicilerini ele alan literatür sunulmuştur. Ampirik analizin yer aldığı üçüncü bölümde model ve veri seti tanıtıldıktan sonra bulgular sunulmuştur. Dördüncü bölüm olan sonuç bölümünde çalışmanın genel değerlendirmesi yapılarak politika önerileri sunulmuştur.

2. Literatür

Finansal gelişmenin belirleyicileri üzerine çok sayıda çalışma olmasına rağmen, kurumsal faktörlerin rolüne odaklanan araştırmalar görece daha yenidir ve bu alandaki ilk çalışmalar 1997 yılına dayanmaktadır. Literatürde, farklı ülke grupları ve ekonomiler üzerinde yapılan araştırmalarda kullanılan kurumsal değişkenler çeşitlilik göstermektedir. Çalışmalar hukukun üstünlüğü, mülkiyet hakları, yolsuzluk algısı, düzenleyici kalite ve siyasi istikrar gibi farklı kurumsal göstergeleri ele alarak, finansal gelişme üzerindeki etkilerini incelemektedir. Ayrıca, araştırmalarda kullanılan ekonometrik yöntemler ve modelleme teknikleri de değişkenlik göstermekte, bazı çalışmalar panel veri analizine odaklanırken, diğerleri zaman serisi veya kesitsel verilerden yararlanmaktadır.

La Porta vd. (1997) 49 ülkeden oluşan bir örneklem kullanarak, farklı geleneklerden gelen yasal kuralların sermaye piyasası büyüklüğünü nasıl etkilediğini araştırmışlardır. Çalışmada hem yasal kuralların niteliği hem de hukukun uygulanmasının kalitesi açısından daha zayıf yatırımcı korumasına sahip ülkelerin, daha küçük ve daha dar sermaye piyasalarına sahip olduğu ortaya konulmuştur. Sonuçlar medeni hukuk ve özellikle Fransız medeni hukuku ülkelerinin, genel hukuk ülkeleriyle karşılaştırıldığında hem en zayıf yatırımcı korumasına hem de en az gelişmiş sermaye piyasalarına sahip olduğunu göstermektedir.

La Porta vd. (1998) 49 ülke arasında yatırımcıları koruyan yasaların nasıl farklılık gösterdiğini, bu yasaların uygulanma kalitesinin nasıl değiştiğini ve bu farklılıkların dünya genelindeki kurumsal sahiplik yapıları üzerinde etkili olup olmadığını incelemiştir. Sonuçlar, genel hukuk ülkelerinin genellikle yatırımcıların en güçlü yasal korumaya, Fransız medeni hukuk ülkelerinin ise en zayıf yasal korumaya sahip olduğunu, Alman ve

İskandinav medeni hukuk ülkelerinin ise ortada yer aldığını göstermektedir. Ayrıca, büyük halka açık şirketlerdeki hisse sahipliğinin yoğunlaşmasının, küçük ve çeşitlendirilmiş hissedarların haklarını koruyamayan ülkelerde önemli olma ihtimalinin düşük olduğu hipoteziyle tutarlı olarak, yatırımcı korumalarıyla negatif ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Huang (2010b) gelişmiş ve gelişmekte olan 90 ülke için 1960-1999 döneminde siyasi kurumsal kalitenin finansal gelişme üzerindeki etkisini panel veri analizi ile incelemiştir. Analiz sonuçları artan kurumsal kalitenin, özellikle düşük geliri ülkelerde, kısa vadede finansal gelişmenin artmasına yol açtığını ortaya koymaktadır. Çalışmanın bulguları kurumsal kalite ve iktisadi performans arasında güçlü ve sağlam bir ilişkiyi işaret etmektedir. Ayrıca ön bulgular, ‘öncesi ve sonrası’ yaklaşımıyla değerlendirildiğinde, genel olarak demokratik dönüşümlerden önce finansal gelişmenin düşük seviyede olduğunu, ancak dönüşüm sonrası kısa vadede finansal gelişmede bir artış ve finansal gelişmede daha büyük dalgalanmalar görüldüğünü göstermektedir.

Gazdar ve Cherif (2014) 1984-2007 döneminde 18 Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkesi için kurumsal kalitenin finansal gelişme üzerindeki etkisini panel veri analizi ile incelemişlerdir. Analiz sonuçları, kurumsal kalitenin borsa gelişiminden ziyade bankacılık sektörü için daha önemli olduğunu göstermektedir. Kurumsal kalite göstergelerinin her birinin kurumsal gelişme üzerindeki etkisi ise farklılaşmaktadır. Buna göre; hukukun üstünlüğü bankacılık sektörü gelişiminin en önemli belirleyicisi iken, yolsuzluk ve yatırım profili bankacılık sektörü gelişimi için ikincil öneme sahiptir. Yatırım profilinin ise borsa gelişiminin en önemli belirleyicisi olduğu, piyasa endeksi ve borsa likiditesi üzerinde olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Khan vd. (2019a) 1984-2016 döneminde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) örneğinde kurumsal kalite ile finansal gelişme arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi yaklaşımı ve hata düzeltme modeli aracılığıyla incelemişlerdir. Çalışmada kurumsal kalite göstergesi olarak hükümet istikrarı, yolsuzluk, demokratik hesap verebilirlik, bürokratik kalite, hukuk ve düzen ile yatırım profili değişkenleri kullanılmış ve bu değişkenler Temel Bileşenler Analizi (PCA) yöntemiyle bir bileşik endeks oluşturacak şekilde birleştirilmiştir. Çalışmanın bulguları, kurumsal kalitenin ABD’de finansal gelişme için önemli bir ön koşul olduğunu göstermektedir.

Khan vd. (2019b)’nin çalışmalarında 15 gelişmekte olan ve büyümede öncü ekonomi için kurumsal kalitenin finansal gelişme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Söz konusu ilişki 1996-2016 ve 1984-2017 alt dönemleri

için yatay kesit ve iki aşamalı en küçük kareler yöntemleriyle test edilmiştir. Bulgular kurumsal kalitenin finansal gelişmeyi pozitif etkilediğini ortaya koymaktadır. Elde edilen sonuçlar zayıf kurumsal yapılarla sahip ülkelerin düşük ekonomik büyüme ve finansal gelişme seviyeleriyle karşı karşıya kaldığını göstererek, bu konudaki genel literatürü doğrular niteliktedir.

Ali vd. (2020), 2000-2016 dönemi verilerini kapsayan çalışmalarında 45 İslam İşbirliği Teşkilatı üyesi ülke için finansal katılım ile finansal kalkınma arasındaki ilişkide kurumsal kalitenin düzenleyici etkisini incelemektedir. Arellano-Bond genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM) ve iki aşamalı en küçük kareler yönteminin kullanıldığı çalışmada sonuçlar finansal katılım, kurumsal kalite ve finansal kalkınma arasında pozitif ilişki olduğunu göstermektedir. Çalışmanın bulguları zayıf finansal ve kurumsal kaliteye sahip ülkelerin düşük bir finansal gelişmişliğe sahip olduğunu doğrular niteliktedir.

Batila Ngouala Kombo ve Bongo Koumou (2021)'nin çalışmaları 2002-2018 döneminde Orta Afrika Ekonomik ve Parasal Topluluğu (CEMAC) ülkeleri için panel veri analizi ve DOLS tekniği ile kurumsal kalitenin finansal gelişme üzerindeki etkisini incelemektedir. Analizler sonucunda iki tür bulgu elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, CEMAC ülkelerindeki kurumlar finansal gelişmeye engel teşkil etmektedir. Finansal gelişme düzeyindeki bu zayıflama, kurumsal göstergelerden düzenleme kalitesi ve politik istikrar söz konusu olduğunda gözlemlenmektedir. Diğer yandan CEMAC bölgesindeki kurumlar, yolsuzluk kontrolü ve hukukun üstünlüğü kurumsal göstergeleriyle ölçüldüğünde, finansal kalkınmanın itici gücü konumunda bulunmaktadır. Sonuç olarak çalışma, kurumların kalitesinin CEMAC ülkelerinin finansal gelişiminde önemli bir faktör olduğunu göstermektedir.

Aluko ve İbrahim (2021) Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS) bölgesel bloğunda yer alan 9 ülke için 1995-2015 döneminde kurumların finansal gelişme üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada Genişletilmiş Ortalama Grup Tahmincisi -Augmented Mean Group-(AMG) yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada genel olarak kurumların kalitesinin finansal gelişme üzerinde bir etkisi olmadığı ancak kurumlar düzeyinde bir ayırtırmaya gidildiğinde sadece piyasayı meşrulaştıran kurumların finansal sektör gelişimini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Abaidoo ve Agyapong (2022) Sahra-altı Afrika'da yer alan 29 ekonomi için kurumsal kalite ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada 2001-2018 yıllarını kapsayan dönemde Sınırlı Bilgi-Maksimum-Olabilirlik (LIML) tahmin yöntemi kullanılmıştır. Politik

istikrar, hukukun üstünlüğü, finansal özgürlük, enflasyon, ticaret, geniş para arzının da aralarında bulunduğu değişken grubu üzerinden oluşturulan bileşik indeks yanında ayrıca tek tek mikro düzeyde bileşenlerin etkisi de ölçülmüştür. Elde edilen sonuçlar kurumsal kalitenin finansal gelişme hızını arttırdığını göstermektedir. Kurumsal kalite endeksinin bileşenleri ayrı ayrı incelendiğinde ise ise yönetim düzeyi, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü ve hesap verebilirlik bileşenleri finansal sektör gelişimi için önemli bulunmuştur. Özellikle ekonomik büyüme üzerinde yönetim ve kurumsal kalite değişkenlerinin önemini vurgulayan literatürü destekleyici bulgulara ulaşılmıştır.

Lisbinski ve Burnquist (2024), kurumsal kalitenin finansal gelişme üzerindeki etkisini gelişmiş ve gelişmekte olan 131 ülke için incelemişlerdir. 2000-2021 yıllarını kapsayan dönemde dinamik panel analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada kurumsal yapının göstergesi olarak şeffaflık ve hesap verebilirlik, politik istikrar, hükümet etkinliği, düzenleyici kalite, yolsuzluğun kontrolü, hukukun üstünlüğü ve ekonomik özgürlük değişkenleri kullanılmıştır. Analiz sonuçları, gelişmekte olan ekonomilerde, kullanılan kurum değişkenlerinin bankaların özel sektöre kredi verme süreci ve bu ülkelerin finansal gelişimi üzerinde daha önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Buna karşın, gelişmiş ekonomilerde bu değişkenlerin anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, tüm ülke örnekleminde somut ve iyi tanımlanmış kurumların finansal gelişim için önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

3. Ampirik Analiz

3.1. Veri Seti ve Model

Bu çalışmada BRICS ülkelerindeki kurumsal kalite ile finansal gelişme arasındaki ilişki panel nedensellik analizi ile test edilmiştir. Analizde kurumsal kalitenin göstergesi olarak hukukun üstünlüğü endeksi kullanılırken finansal gelişmenin göstergesi olarak geniş para arzının GSYH içerisindeki payı kullanılmıştır. Çalışmada veri kısıtına bağlı olarak araştırma dönemi 2002-2020 ile sınırlandırılmıştır. Tablo 1, çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin açıklamaları ve değişkenlerin elde edildikleri kaynakları göstermektedir. Hukukun üstünlüğü endeksi, Dünya Bankası'nın Dünya Yönetişim Göstergeleri (World Governance Indicators - WGI) veri tabanından elde edilmiş olup -2,5 (zayıf) ile +2,5 (güçlü) arasında değerler almaktadır. Finansal gelişme göstergesi olarak kullanılan geniş para arzı ise ekonomideki toplam likit varlıkların GSYH'ya oranını ifade etmektedir. Bu veri, Dünya Bankası'nın World Development Indicators (WDI) veri tabanından elde edilmiştir.

Tablo 1. Modelde Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Sembol	Açıklama	Kaynak
Kurumsal Kalite	KUR	Hukukun Üstünlüğü Endeksi	World Bank-WGI
Finansal Gelişme	FIN	Geniş Para Arzı (% GSYH)	World Bank-WDI

Çalışmanın analizinde temel olarak iki panel veri modeli kurulmuştur. Model 1’de kurumsal kaliteden finansal gelişmeye doğru, Model 2’de ise finansal gelişmeden kurumsal kaliteye doğru nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir.

Model 1:

$$FIN_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 KUR_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Model 2:

$$KUR_{it} = \delta_0 + \delta_1 FIN_{it} + \gamma_{it} \quad (2)$$

Panel veri modellerinde yer alan “i” sembolü modellerdeki birimleri temsil ederken, çalışma dönemi ise “t” ile temsil edilmektedir. Ayrıca α_0 ve δ_0 sabit terimleri, u_{it} ve γ_{it} hata terimlerini ifade etmektedir.

3.2. Metodoloji

Panel veri analizlerinde değişkenlere ve modele ilişkin yatay kesit bağımlılığına (YKB) ilişkin testler oldukça büyük önem arz etmektedir. Elde edilecek sonuçlara göre hem durağanlık için kullanılacak testin türü hem de nedensellik analizi için kullanılacak testin türü değişmektedir. Dolayısıyla çalışmada öncelikle değişkenlere ve modele ait YKB testi yapılmıştır. Literatürde birbirinden farklı özelliklere sahip birden fazla YKB testi bulunmaktadır. Ancak hem Breusch-Pagan (1980) LM hem de Pesaran (2004) CD testi grup ortalamasının sıfır, bireysel ortalamasının sıfırdan farklı olduğu durumlarda gücünü yitirmekte ve sapmalı sonuçlara neden olabilmektedir. Bu nedenle Pesaran vd. (2008) tarafından sapması düzeltilmiş LM istatistiğinin (LM_{adj}) kullanılması önerilmektedir;

$$LM_{adj} = \sqrt{\left(\frac{2T}{N(N-1)}\right)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{U_{Tij}^2}} \sim N(0,1) \quad (3)$$

Bu test $T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ durumunda asimptotik olarak standart normal dağılım göstermektedir. LM_{adj} testinde temel hipotez yatay kesit bağımlılığı olmadığı şeklindedir (Pesaran vd., 2008).

Diğer taraftan çalışmadaki modellerin heterojen bir yapıya sahip olup olmadıkları da oldukça önemlidir. Çünkü geleneksel nedensellik testleri modellerin homojen olduğu varsayımı altında yapılmaktadır. Ancak yapılacak testler sonucundan eğim katsayısının heterojen olduğu sonucu ortaya çıkarsa bu testlerden elde edilen sonuçlar güvenilir olmayacaktır. Dolayısıyla modellerin eğim katsayılarının heterojen özelliğe sahip olup olmadıkları test edilmelidir Modeldeki eğim katsayılarının homojenliğini test etmek amacıyla Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen delta ($\tilde{\Delta}$) testi yapılmaktadır. Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen ve temel hipotezi “Eğim Katsayıları Homojendir” şeklinde olan iki adet delta ($\tilde{\Delta}$) testi şu şekilde gösterilmektedir;

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \sim \chi_k^2 \quad (4)$$

T ve $N \rightarrow \infty$ olmak üzere $\sqrt{N}/T \rightarrow \infty$ iken eğim katsayıları homojendir temel hipotezi eğim katsayıları heterojendir alternatif hipotezine karşı test edilmektedir.

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - E(\tilde{z}_{it})}{\sqrt{\text{var}(\tilde{z}_{it})}} \right) \sim N(0,1) \quad (5)$$

Pesaran ve Yamagata (2008) sapması düzeltilmiş delta ($\tilde{\Delta}_{adj}$) testinin T 'nin N 'ye göre çok küçük olduğu durumlarda da başarılı sonuçlar verdiğini göstermiş ve küçük örneklerde $\tilde{\Delta}_{adj}$ testinin dikkate alınmasını önermişlerdir (Pesaran ve Yamagata, 2008:64).

Çalışmada değişkenlere ilişkin YKB testi sonucunda değişkenlerin YKB içerdiği sonuçları elde edilirse birinci nesil birim kök testleri ile durağanlık sınaması yapılması sapmalı sonuçların elde edilmesine neden olacaktır. Bu durumda ikinci nesil birim kök testleri ile değişkenlerin durağanlıklarının sınaması gerekmektedir. Bu çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin durağanlık sınaması ise Hadri ve Kurozumi (2012) tarafından geliştirilen panel birim kök testi ile yapılmıştır. Bu test yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil birim kök testleri arasında yer almaktadır. Hadri ve Kurozumi (2012) panel birim kök testinde SPC ve LA olmak üzere iki

ayrı yöntem kullanılmaktadır. SPC yöntemi Su vd. (2005) tarafından geliştirilen AR(p), LA yöntemi ise Choi (1993) ve Toda ve Yamamoto (1995) tarafından önerilen AR(p+1) sürecine dayanmaktadır. Hadri ve Kurozumi (2012) panel birim kök testinde temel hipotez “seride birim kök yoktur” şeklindedir. Temel hipotezin reddedilmesi serinin durağan olmadığını ifade etmektedir (Hadri ve Kurozumi, 2012:32). Ampirik analizin son adımında ise Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen panel nedensellik testi kullanılmıştır. Bu test, bağımlı ve açıklayıcı değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri belirlemek için kullanılmıştır. Dumitrescu ve Hurlin (2012), nedensellik testi YKB altında kullanılmakta ve heterojeniteyi dikkate almaktadır. Bu genişletilmiş nedensellik testinin formülasyonu denklem (6)’da sunulmaktadır.

$$Y_{it} = a_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} Y_{it-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} X_{it-k} + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

Burada X ve Y iki ayrı değişkendir ve k gecikme uzunluğunu göstermektedir. Bu testte, sıfır hipotezi tüm birimlerin X ve Y değişkenleri arasında Granger nedensellik ilişkisi olmadığını belirtmektedir Sıfır hipotezinin reddedilmesi durumunda en az bir birimde X ve Y arasında bir ilişki olduğu ortaya çıkmaktadır.

3.3. Bulgular

Çalışmada kullanılan modelleri tahmin etmeden önce kesitsel bağımlılık ve durağanlık testlerini uygulamak gerekmektedir. Bu doğrultuda öncelikle serilere ait yatay kesit bağımlılığı testleri yapılmış ve sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Değişkenlere ve Modele Ait Yatay Kesit Bağımlılığı Sonuçları

	LMadj
KUR	2.510***
FIN	11.654***

*** işareti %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 2’den elde edilen bulgular çalışmada YKB yoktur şeklindeki sıfır hipotezinin %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir. Elde edilen bu sonuç çalışmada kullanılacak birim kök testinin YKB dikkate

alan ikinci nesil birim kök testi olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan çalışmada kullanılan modeller için YKB ve Homojenite testleri uygulanmış ve bulgular Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Homojenite Test Sonuçları

	LMadj	Delta	Delta adj
Model 1 (KUR→FIN)	25.12***	8.030***	8.751***
Model 2 (FIN→KUR)	16.57***	3.345***	3.645***

*** işareti %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 3’ten elde edilen bulgular YKB yoktur şeklindeki sıfır hipotezinin %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir. Bu durum nedensellik modellerinin YKB içerdiğini ortaya koymaktadır. Tablo 3’te yer alan delta testlerinden elde edilen bulgular ise eğim katsayıları homojendir şeklindeki sıfır hipotezinin de %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir. Buna göre çalışmada kullanılan modellerin heterojen bir yapıya sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu sonuçlar yapılacak nedensellik testinin hem YKB’ni hem de heterojeniteyi dikkate alan bir test olması gerektiğini göstermektedir. Öte yandan nedensellik analizi öncesinde serilere ait durağanlık sınaması yapılması gerekmektedir. Bu çalışmada ikinci nesil birim kök testlerinden Hadri ve Kurozumi (2012) testi kullanılmış ve sonuçlar Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Hadri ve Kurozumi (2012) Panel Durağanlık Sonuçları

	Test	İstatistik	Olasılık
KUR	ZA_spac	0.7393	0.2299
	ZA_la	-1.0583	0.8550
FIN	ZA_spac	-1.5179	0.9355
	ZA_la	-1.7430	0.9593

Gecikme uzunluğu maksimum 4 olarak alınmıştır.

Tablo 4’te yer alan Hadri ve Kurozumi (2012) panel durağanlık sınamasından elde edilen bulgular “seride birim kök yoktur” şeklinde sıfır

hipotezinin reddedilemediğini göstermektedir. Bu sonuçlara göre çalışmada kullanılan tüm seriler seviye değerlerinde durağandır. Tüm serilerin I(0) seviyesinde durağan olması eşbütünleşme analizi yapılmadan doğrudan nedensellik analizine geçilmesine imkân tanımaktadır. Bu doğrultuda hem YKB hem de heterojeniteyi dikkate alan Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen panel nedensellik testi kullanılmış ve sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur.

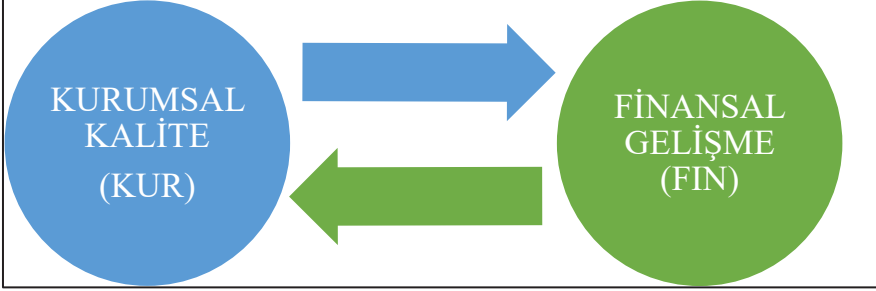
Tablo 5. Dumitrescu ve Hurlin (2012) Panel Nedensellik Test Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Z-bar İstatistiği	Olasılık
KUR→FIN	5.1940***	0.0000
FIN→KUR	7.8083***	0.0000

Gecikme uzunluğu akaikie bilgi kriterine göre belirlenmiştir. *** işareti %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir

Tablo 5'te yer alan panel nedensellik testinden elde edilen bulgular nedensellik ilişkisi olmadığı yönündeki sıfır hipotezinin her iki model için de reddedildiğini göstermektedir. Bu sonuca göre hem hukukun üstünlüğü değişkeninden finansal gelişmeye hem de finansal gelişme değişkeninden hukukun üstünlüğüne doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu durum BRICS ülkelerinde kurumsal kalite (hukukun üstünlüğü) ile finansal gelişme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedensellik sonuçlarına göre, BRICS ülkelerinde kurumsal kalitedeki değişiklikler finansal gelişmeyi etkilerken, finansal gelişmedeki değişiklikler de kurumsal kaliteyi etkilemektedir. Dolayısıyla değişkenler arasındaki ilişki birbirini besleyen bir sürece sahiptir. BRICS ülkelerinde kurumsal kalite ile finansal gelişme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Kurumsal Kalite ve Finansal Gelişme Arasındaki Nedensellik İlişkisi



4. Sonuç ve Değerlendirme

İyi işleyen bir finansal sistem yatırımcı güveninin artmasına, finansal istikrarın sağlanmasına ve uzun vadede sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın desteklenmesine yardımcı olmaktadır. Finansal gelişmenin birçok belirleyicisi olmakla birlikte kurumsal yapı son yıllarda önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Sağlam ve etkin kurumlar, finansal piyasaların güvenilirliğini artırarak yatırımcı güvenliğini sağlar, sermaye akışlarını kolaylaştırır ve ekonomik büyümeyi destekler. Bu nedenle, ülkelerin finansal gelişmeyi teşvik etmek için kurumsal yapılarını güçlendirmeleri kritik öneme sahiptir.

Bu çalışmada BRICS ülkelerindeki kurumsal kalitenin önemli bir bileşeni olan hukukun üstünlüğü ile finansal gelişme arasındaki ilişki panel nedensellik analizi ile test edilmiştir. Finansal gelişmenin göstergesi olarak geniş para arzının GSYH içerisindeki payının kullanıldığı çalışmada, değişkenler arasındaki ilişkiyi araştırmak için panel nedensellik analizinden yararlanılmıştır. Analizler sonucu elde edilen bulgulara göre, hem hukukun üstünlüğü değişkeninden finansal gelişmeye hem de finansal gelişme değişkeninden hukukun üstünlüğü değişkenine doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle BRICS ülkelerinde kurumsal kalite ile finansal gelişme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bu sonuçlar BRICS ülkelerinde kurumsal kalitedeki iyileşmenin finansal sistemin etkin işleyişini desteklediğini, finansal gelişmenin de kurumsal yapıyı güçlendiren bir dinamik olduğunu göstermektedir.

Yatırımcı haklarının korunduğu güçlü bir hukuki çerçeve güven ortamı oluşturarak yatırımcıları teşvik edebilir ve finansal piyasaların derinleşmesini sağlayabilir. Diğer yandan gelişmiş bir finansal sistem

ekonomik faaliyetleri teşvik ederek hukukun üstünlüğüne yönelik talepleri arttırır ve bu sayede kurumsal yapıların iyileşmesine katkıda bulunabilir. Elde edilen bulgulardan hareketle, BRICS ülkelerinde hukukun üstünlüğünü güçlendiren reformların hayata geçirilmesi önem arz etmektedir. Aynı zamanda finansal sistemin gelişmesi hukukun üstünlüğü açısından olumlu bir geri besleme sağladığı için piyasadaki aktörlerin finansal erişiminin arttırılması bir diğer önemli adımdır. Sonuç olarak iyi işleyen bir hukuk sistemi ve finansal sistem BRICS ülkelerinde sürdürülebilir ekonomik büyüme ve istikrarı destekleyebilecektir.

Kaynaklar

Abaidoo, R. & Agyapong, E. K. (2022). Financial development and institutional quality among emerging economies. *Journal of Economics and Development*. 24(3), 198-216.

Acemoğlu, Daron; Johnson, Simon & Robinson, James A. (2001). The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation. *American Economic Review*, 1369-1401.

Acemoğlu, Daron; Johnson, Simon; Robinson, James & Thaicharoen, A. Yunyong (2003). Institutional Causes, Macroeconomic Symptoms Volatility, Crises and Growth. *Journal of Monetary Economics*, 50, 49-123.

Ali, M., Nazır, M.I, Hashmi, S.H. & Ullah, W. (2020). Financial Inclusion, Institutional Quality and Financial Development: Empirical Evidence from OIC Countries. *The Singapore Economic Review*, doi:10.1142/s0217590820420084.

Aluko, O.A. & Ibrahim, M. (2021). Institutions and financial development in ECOWAS. *Journal of Sustainable Finance and Investment*, 11(2), 187-198.

Batila Ngouala Kombo, P. G. & Bongo Koumou, G. (2021). The Role of the Quality of Institutions in the Financial Development of CEMAC Countries. *Modern Economy*, 12, 452-468.

Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.

Cherif, Mondher & Dreger, Christian (2016). Institutional Determinants of Financial Development in MENA countries. *Review of Development Economics*, Wiley Blackwell, 20(3), 670-680.

Choi, I. (1993). Asymptotic analysis of the quasi-maximum likelihood estimator for a panel data model with serial correlation. *Journal of Econometrics*, 59(1-2), 189-219.

Drzeniek-Hanouz, M. (2015). Why institutions matter for economic growth. *World Economic Forum*. <https://www.weforum.org/stories/2015/01/why-institutions-matter-for-economic-growth/>

Dumitrescu, E.-I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.

Fergusson, L. (2006). Institutions For Financial Development: What Are They and Where Do they come from? *Journal Of Economic Surveys*, 20(1), 27-70.

Fernández Martin, A. & Tamayo, C.E. (2015). From Institutions to Financial Development and Growth: What Are the Links? IDB Working Paper Series No. IdB-Wp-565. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/115513/1/IDB-WP-565.pdf>

Gazdar, K. & Cherif, M. (2014). The Quality of Institutions and Financial Development in MENA Countries: An Empirical Investigation. *Risk governance and control: financial markets and institutions*, 4(4), 65-80.

Hadri, K., & Kurozumi, E. (2012). A simple panel stationarity test in the presence of serial correlation and a common factor. *Econometrics Journal*, 15(2), 200-222.

Huang, Y. (2010a). “Determinants of Financial Development”. Basingstoke Springer Nature, <https://link.springer.com/book/10.1057/9780230302495>

Huang, Y. (2010b). Political Institutions and Financial Development: An Empirical Study. *World Development*, 38(12), 1667-1677,

Khan, M. A., Khan, M. A., Abdulahi, M. E., Liaqat, I. & Shah, S. S. H. (2019a). Institutional quality and financial development: The United States perspective. *Journal of Multinational Financial Management*, 49, 67-80.

Khan, M.A., Kong, D. Xiang J. & Zhang, J. (2019b). Impact of Institutional Quality on Financial Development: Cross-Country Evidence based on Emerging and Growth-Leading Economies. *Emerging Markets Finance and Trade*, 56(15), 3829–3845.

La Porta, R.; Lopez-de-Silanes, F.; Shleifer, A. & Vishny, R. W. (1997). Legal Determinants of External Finance. *Journal of Finance*, 52(3), 1131-1150.

La Porta, R.; Lopez-de-Silanes, F.; Shleifer, A. & Vishny, R. W. (1998). Law and Finance, *Journal of Political Economy*, 106, 1113-1155.

Levine, Ross (1999). Law, Finance, and Economic Growth. *Journal of Financial Intermediation* 8, 8–35

Libinski, F.C. & Burnquist, H. L. (2024). Institutions and financial development: Comparative analysis of developed and developing economies. *Economia, Emerald Group Publishing Limited*, 25(2), 347-376.

North, Douglass C. (1991). “Institutions”, *The Journal of Economic Perspectives*, 5(1), 97-112.

Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers in Economics*, 0435, University of Cambridge.

Pesaran, M.H. & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.

Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The econometrics journal*, 11(1), 105-127.

Su, L., Jin, S., & Zhang, W. (2005). A sequential panel selection method for structural change detection. *Econometric Reviews*, 24(2), 173-193.

Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.

World Bank (2025a). *Worldwide Governance Indicators (WGI)*. Washington, DC: The World Bank.

World Bank (2025b). *World Development Indicators (WDI)*. Washington, DC: The World Bank.

BÖLÜM 12

YAŞLILARA YÖNELİK ŞİDDET: İHMAL VE İSTİSMARI ANLAMAK

Büşra GÜRBÜZ¹

Esmâ ALTINDİŞ²

1 Arş. Gör., KTO Karatay Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, e-mail: bgurbuz_41@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8738-2213.

2 Dr., Bağımsız Araştırmacı, e-mail: esma.altindis@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6054-6329

GİRİŞ

Yaşlılık; yaşam sürecinin bir evresi olan yaş ilerlemesine bağlı olarak insan bedeninde meydana gelen deformasyon ve gerileme dolayısıyla fiziksel yetilerin ve kapasitenin azaldığı, birçok süregelen tıbbi hastalıkların yaşandığı, bağımlılığın ve kaza riskinin giderek arttığı, bireylerin statülerini yitirdiği ve bireylerin günlük temel faaliyetlerini yapma noktasında desteğe ihtiyaç duyduğu bir dönemi ifade etmektedir (İçağasıoğlu ve İlik, 2021:9).

Güncel rakamlara bakıldığında yaşlı nüfusun giderek arttığı görülmektedir. Dünyadaki toplam nüfus 7.693.348.454 iken toplam yaşlı sayısı ise 729.887.660 olarak bilinmektedir. Buna göre toplam yaşlı sayısının dünya nüfusuna oranı 9,49 olarak hesaplanmıştır. Özellikle ABD, Almanya, Brezilya, Çin, Endonezya ve Fransa yaşlı nüfus sayısının yüksek olduğu ülkeler arasında başta gelmektedir. Türkiye'ye bakıldığında ise 65 ve üzeri yaş nüfus, 2016 yılında 6 milyon 651 bin 503 iken son beş yılda %24,0 artarak 2021 yılında 8 milyon 245 bin 124'e yükselmiştir. Toplam nüfus içindeki yaşlı nüfusun oranı 2021 yılında %9,7'ye yükselmiştir (TÜİK, 2022). Dünya genelindeki nüfus artışına ilişkin yapılan değerlendirmeler 2050 yılının sonuna kadar 60 yaş ve üzeri birey sayısının genel nüfus içindeki oranının %19'a kadar çıkacağı yönündedir (Erden ve Boz, 2018:100).

Günümüzde yaşlı nüfusun artması, sosyal güvenlik ve destek sistemlerinin sınırlı olması sebebiyle dış dünya ile ilişkisi kısıtlanan mevcut ekonomik, siyasal ve sosyokültürel olanaklarını kullanamayan yaşlı bireylerde ihmale ve istismara rastlama olasılığı artmaktadır (Fadıoğlu ve Şenuzun-Aykar, 2012:69). Yaşlılık, sosyal ve fiziksel yeti kayıpları dolayısıyla bağımlılığın arttığı bir dönem olarak bilinmektedir. Bu dönemde yaşlının ve aile bireylerinin karşılaştığı problemlerin en başında bireyin bakıma ve yardıma ihtiyaç duyması gelmektedir. Bu durum aile sistemi içerisinde sosyal, psikolojik ve ekonomik sıkıntıların yaşanmasına sebep olurken aynı zamanda yaşlının ihmal ve istismara maruz kalma olasılığını da beraberinde getirmektedir. Yaşlı istismarı, yaşlı bireye bedensel, ruhsal, ekonomik veya cinsel bakımdan zarar vererek acı çektirmektir (Artan, 2009:38)

Yaşlı istismarı, son on yılda daha fazla dikkat çekmeye başlamış ve yalnızca aile içinde değil, sağlık ve sosyal hizmet kurumlarında da gözlemlenen bir şiddet biçimi haline gelmiştir. Fiziksel ve psikolojik şiddetle yaşlı bireylere zarar verilmesi ve sömürülmesi ciddi bir toplumsal sorun oluşturur. Yaşlı bireylerin fiziksel sınırlamaları ve bakım güçlükleri, bakım veren aile üyeleri için büyük bir yük anlamına gelir. Bakım kurumlarının yetersizliği ve yaşlıların evde aile desteğiyle bakımının tercih edilmesi bu konuyu daha da önemli hale getirmektedir (Kalınkara, 2021:137).

Yaşlının istismarı; yaşlı bireyin sağlık ve esenlik görünümünü tehdit edici veya zarar verici herhangi kötü bir davranışa maruz kalması iken yaşlı ihmali; yaşlının sosyal, fiziksel ve duygusal ihtiyaçlarının yeterince karşılanmaması ve evde tutulması ile ilgilidir (Yeşil vd, 2016:128).

Yaşlılara yönelik ihmal ve istismar sadece bireysel bir sorun değil aynı zamanda toplumsal yapıyı derinden etkileyen bir sorundur. Yaşlı bireylerin güvenli ve saygın bir yaşam sürdürebilmeleri yalnızca aile içindeki bireylere değil aynı zamanda sosyal hizmet sistemlerine ve kamu politikalarına da bağlıdır. Ancak bu alandaki farkındalığın ve koruyucu önlemlerin yetersiz olması, yaşlı istismarının göz ardı edilmesine ve mağdurların sessiz kalmasına neden olmaktadır. Bu çalışmada, yaşlılara yönelik ihmal ve istismarın nedenleri, türleri, belirtileri ve etkileri ele alınarak, konuya ilişkin farkındalığı artırmak amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın hem akademik hem de uygulama alanlarına katkı sunması beklenmektedir.

1. YAŞLILARA YÖNELİK İHMAL VE İSTİSMARIN TANIMI VE TÜRLERİ

Yaşlılık dönemi, tüm insanlar için yaşam serüveninin kaçınılmaz bir evresi olup kişi bu döneme ait bazı özellikler ve değişimler ile karşılaşmaktadır. Bunların başında da fiziki yetersizlik ve güçten düşme gelmektedir (Tuncel ve Uzun, 2019: 322). Bu durum yaşlının kendini koruma ve savunmada yetersiz kalmasına neden olurken aynı zamanda şiddet açısından risk grubu içine alır.

Sosyal bir sorun olarak dünya genelinde giderek artan yaşlı istismarı önemli bir problemdir. Modernleşme, sanayileşme, yaşlı nüfus oranının artması, kadınların daha fazla çalışma hayatına girmesi yaşlı istismarı oranını artırmaktadır (Artan, 2016:48).

Şiddet, toplumun her bireyini etkileyebilse de, bazı gruplar daha savunmasızdır ve yaşlılar bunlardan biridir. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre yaşlanma, özürlülük ve başkalarına bağımlılığın artmasıyla tanımlanır. Yaşlı nüfusunun hızla artması, bu döneme bağlı sorunların daha yaygın hale gelmesine neden olmaktadır. 75 yaş ve üzerindeki bireylerde yaşlıya yönelik şiddet daha sık görülür. Yaşlılık, bağımlılığın arttığı, kaza risklerinin yükseldiği ve fiziksel yeteneklerin azaldığı bir dönemdir. Bu süreç, şiddetle başa çıkma veya tepki verme yeteneğini zayıflatır (Kalınkara, 2021:137).

Türkiye'de yaşlı istismarının tanımlanması konusu 2007 Yaşlanma Ulusal Eylem Planı'nda ele alınmıştır. Rapora göre yaşlı istismarı; yaşlı bireyin sağlık ve iyilik haline zarar veren, güvendiği bir kişi tarafından gerçekleştirilen kötü muameledir. İstismar; fiziksel, ekonomik ve psikolojik

olabilir ve zamanla ihmal şeklinde de dönüşebilir. Yaşlının sağlık sorunları ve başkalarına bağımlılığı, istismar riskini artırır. Yaşlı ihmali ise, yaşlının temel ihtiyaçlarının (yiyecek, temizlik, sağlık, barınma gibi) bakımını üstlenen kişiler tarafından karşılanmaması durumudur. İhmal, kasıtlı ya da farkında olmadan yapılabilir ve yaşlı bireyin tedaviye direnç göstermediği sürece, sağlığının ihmal edilmesi de bu kategoriye girer.

Yaşlı istismarı ve ihmali, yaşlılıkla ilgili sorunların önemli bir parçasını oluşturmakta olup, aile içinde ve kurumsal bakım hizmeti veren yerlerde yaşlılara karşı gerçekleştirilen fiziksel, ekonomik ve psikolojik temelli istismarları ifade eder. Ayrıca, yaşlının yalnız yaşaması sonucu ortaya çıkan kendi bakımına özen göstermemesi, gerektiği şekilde kendine dikkat etmemesi ve ihmal etmesi gibi durumlar da yaşlı istismarı kapsamında ele alınmalıdır (Güleç, 2019:39).

Ulusal Eylem Planı'nda yaşlı istismarının türleri; fiziksel istismar, cinsel istismar, duygusal ya da psikolojik istismar, ihmal ve terk etme, ekonomik istismar ve kendi kendini ihmal olmak üzere 6 başlık altında ele alınmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2007). Kalıncara'ya (2021) göre ise yaşlılardaki ihmal ve istismar durumu şu şekilde sıralanabilir:

1.Fiziksel İstismar: Yaşlı bireye bakım veren ya da yaşlının güvendiği biri tarafından kasıtlı olarak ağrı ve acı verici bedensel uygulamalar yapılması, fiziksel istismar olarak kabul edilir. Bu tür istismar, dövme, çarpma, tokat atma, tekmeleme, eşya fırlatma, ısırma gibi fiziksel şiddet eylemleriyle kendini gösterir.

2.Duygusal/Psikolojik İstismar: Yaşlının güven duyduğu bir kişi tarafından kasıtlı olarak ruhsal acı verilmesi, duygusal ve psikolojik istismar olarak adlandırılır. Sevgi, ilgi, şefkat, onay ve destek gibi duygusal ihtiyaçların göz ardı edilmesi, küçümsenmesi veya inkar edilmesi, bu tür istismarın örneklerindedir.

3.Cinsel İstismar: Yaşlının rızası dışında herhangi bir cinsel eyleme zorlanması, cinsel istismar olarak tanımlanır. Buna, isteği dışında dokunma, tecavüz, zorla soyunma, cinsel içerikli fotoğraflar çekme gibi davranışlar dahildir.

4.Ekonomik İstismar: Yaşlı bireyin güvendiği bir kişi tarafından parasının veya malının kötüye kullanılması ya da çalınması, ekonomik istismar olarak kabul edilir. Ayrıca, yaşlıların geçmişte devlete ödediği vergiler ve katkılara rağmen devlet tarafından ihmal edilmesi veya yoksullaştırılması da ekonomik istismar kapsamına girer.

5.İhmal: Yaşlının günlük yaşam ihtiyaçlarının karşılanmaması, yiyecek, temizlik, sağlık gibi bakım hizmetlerinin eksik yapılması ihmal olarak

tanımlanır. Ayrıca, kendi kendini ihmal durumu, yaşlının kendi bakımına dikkat göstermemesi ve gerekli özeni sağlamada yetersiz olmasıdır.

6. Terk Etme: Yaşlı bireyin bakım sorumluluğunu taşıyan kişi tarafından terk edilmesi, bu tür bir istismarın bir biçimidir. Yaşlının temel ihtiyaçları karşılanmaksızın yalnız bırakılması, terk etme olarak kabul edilir.

2. YAŞLILARDA İHMAL VE İSTİSMARIN NEDENLERİ

Yaşlı nüfusun hızlı bir şekilde artması, sosyal güvenlik ve destek sistemlerindeki eksikler ile yetersiz ekonomik güç gibi nedenlerle ilişkili olarak yaşlı istismarı ve ihmali de artmaktadır. Özellikle güçsüz, ruhsal bozukluğu veya depresyonu olan, ihtiyaçlarını başkalarının yardımı olmadan karşılayamayan yaşlı bireyler istismar ve ihmal açısından riskli gruplar arasındadır (Arpacı ve Bakır, 2017:696).

Bakıldığında kültürel ve sosyal değerler, toplumsal gelenekler, inançlar ve aile içindeki olumsuzluklar, yaşlı bireylerin istismar ve ihmal edilmesini tetikleyen birçok karmaşık nedeni beraberinde getirmektedir. Ancak literatürde yaşlılara yönelik ihmal ve istismarı etkileyen ana unsurlar, genellikle beş temel kategori altında incelenmektedir. Bunlar; ailesel etmenler, kültürel faktörler, kurumsal etmenler, bakım veren kişilerin tutumları ve yaşlı bireyin kendi durumu ile ilgili unsurlardır. Bu faktörler, yaşlıların karşılaştığı şiddet ve ihmali daha da kötüleştirebilir (Akdemir vd., 2008:72).

Yaşlı istismarıyla ilgili yapılan araştırmalar, bu olgunun farklı faktörlere bağlı olarak gelişebileceğini göstermektedir. Bu faktörler şunlardır (Uysal, 2002:5-6):

- Yaşam süresinin uzaması, bakım veren kişilere ek sorumluluk yükler. Bu durum, özellikle yaşlının banyo ve tuvalet gibi bedensel gereksinimlerini yerine getiren bakıcılarda daha belirgin hale gelir ve istismar riskini artırabilir.
- Ekonomik problemler, örneğin uzun süreli işsizlik, bakıcıların gelirini artırabilir ve ekonomik istismar olasılığını güçlendirebilir. Ayrıca, daha az kaynak, akrabaları yaşlı bireylerin bakımına yardım etmeye zorlayabilir.
- Kültürel değişimlerden kaynaklanan yaşlılık konumunun düşmesi, yaşlıların gençlerden daha az saygı görmesine yol açabilir ve bu durum istismar riskini artırabilir.
- Madde bağımlılığı veya ruhsal sağlık sorunları, yaşlıların ihmal edilmesine ve bazen istismarına neden olabilir.

- Toplumsal izolasyon, yaşlıların yalnız kalmasına ve daha fazla istismara açık hale gelmelerine yol açar.
- Yaşlı kadınlar, erkeklere göre daha fazla istismara uğrar çünkü kadın nüfusu genellikle erkeklerden fazladır ve ekonomik olarak daha bağımlıdırlar.
- Ev koşullarının kötü olması, yaşlıların istismar edilmesine katkıda bulunabilir.
- Ailede şiddet öyküsünün bulunması, şiddetin gerilimli bir ortamda çözüm yolu olarak kullanılmasına işaret edebilir ve bu da yaşlılara yönelik şiddeti artırabilir.

Yaşlı istismarı ve ihmali; kültürel, sosyal ve ekonomik faktörlerin etkisiyle şekillenmektedir. Yaşam süresinin uzaması, ekonomik zorluklar, kültürel değişimler ve sosyal izolasyon gibi etmenler, yaşlıları savunmasız hale getirir. Ayrıca, yaşlı kadınlar ekonomik bağımlılıkları nedeniyle daha fazla istismara uğrayabilir. Aile içindeki olumsuzluklar, kötü ev koşulları ve şiddet öyküsü de istismar riskini artıran faktörlerdir.

3. YAŞLILARDA İHMAL VE İSTİSMARIN BELİRTİLERİ

Yaşlı istismarı ve ihmali hem dünyada hem de ülkemizde giderek önem kazanan toplumsal bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan çalışmalar istismar ve ihmalin dini, kültürel ve sosyo-ekonomik yapı fark etmeksizin her toplumda meydana gelebileceğini göstermektedir. Fakat şiddetin üzerinin kapanması ya da gizli tutulması sebebiyle yaşlı ihmali ve istismarına ilişkin yeterli ve doğru bilgilere ulaşmak kolay değildir. İstismarcının olayı saklaması, sağlık bakım çalışanları tarafından şikayetlerin azalması ve bu durumu bildirmede geri durmaları, istismar yaşayan bireylere inanmama ve klinisyenlerin yaşlı istismarı belirtileri hakkında bilgi sahibi olmaması gibi sebeplerle yaşlı istismarı insidansı ve prevalansının net olarak belirlenmesini engellemektedir (Say Şahin vd., 2021:163-164).

İstismar ya da ihmâl edilen yaşlılarda bu durumun fark edilmesi, belirtilerin dikkatlice çözümlenmesi ve gözlemlenmesi oldukça önemlidir. Fiziksel, cinsel, ekonomik ve duygusal istismar ile ihmâl belirtileri **Tablo 1**'de sınıflandırılmıştır.

Tablo 1: İhmal ve İstismar Belirtileri	
Fiziksel-cinsel istismar belirtileri	-Vücutta morluklar, -Kemik kırıkları, -Kan, -Vücutta belirgin izler ve yanıklar
Ekonomik istismar belirtileri	-Ödenmemiş faturalar ve borçlar, -Fark etmeden imzalanmış belgeler, -Sürekli taleplerde bulunan yakınlar, -Çalınmış para ve eşyalar
Duygusal istismar belirtileri	-Ağlama krizleri, -Depresyon, -Uyku bozuklukları, -Kafa karışıklığı, -Tedirgin davranışlar ve yakındaki kişilerin bu belirtileri gizleme girişimleri
İhmal belirtileri	-Yiyecek ve su mahrumiyeti, -Böcek istilası, -İlaçlarını düzenli kullanamama, -Kötü hijyen ve yetersiz koşullar, -Yaralar ve tedavi edilmemiş medikal sorunlar

Kaynak: Şenol-Durak ve Durak, 2018:501

Evde ailesiyle yaşayan ve onlardan bakım desteği gören yaşlı bireylerde istismar ve ihmal vakaları görüldüğü gibi profesyonel bakıcılar tarafından bu duruma maruz kalan yaşlı bireylerde bulunmaktadır. Bakıcılar tarafından yapılan istismarın olası belirtileri ise şöyledir (Kalınkara, 2021:149-150):

- Yaşlıya bakıcısı (şüpheli istismarcı) olmaksızın başkalarıyla iletişim kurma sorumluluğu verilmemesi,
- Farklılaşan tutumlar veya yaşlıya karşı agresifleşme ya da net bir biçimde yardım etmeme,
- Aile bireylerinin veya bakıcısının yaşlıdan utanması (Örneğin bilinçli şekilde altına kaçırıyor gerekçesiyle yaşlıyı suçlama),

- Bakıcısı tarafından yaşlıya karşı kötü ve saldırgan davranışlar (tehdit ve hakaret etme, taciz vb.),
- Yaşlıya bakım veren bireylerin eski istismar faili olmaları,
- Alkol veya ilaç kullanma problemleri,
- Bakıcı tarafından sahte sevgi gösterisi,
- Duygusal yaklaşma gibi uygun olmayan cinsel münasebet belirttileri,
- Bakıcı tarafından ailedeki diğer yaşlılarla iletişimi sınırlama veya uzak tutma,
- Yaşlının bakım planını uygulayan kişinin sözlerine uymada bakımının isteksiz olması,
- Özellikle kurum bakımında olan yaşlılar, güçsüz ve incinebilir olabilirlerken, personel düşük ücretli ve uzun saatli mesai ile çalışıyor olabilir. Bu faktörler de yaşlı istismarına yönelik bir ortam hazırlayabilir.

Yaşlı istismarı ve ihmali konusunda araştırma yapmak bazı zorlukları da beraberinde getirir. Aile içinde maruz kalınan şiddetin yaşlı ya da yakınlarınca gizli tutulmak istenmesi, birisine söylenmesi halinde tekrar istismara maruz kalacağı korkusu ya da utanma duygusu, aile üyeleri ile bağların zedelenmesi noktasında endişe duyma, aileden ayrılıp kurum bakımına gönderilmekten dolayı korku ve kaygıya kapılma bu vakaların tespitini ve araştırma verilerinin toplanmasını zorlaştırmaktadır. Öte yandan, hukuki anlamda istismar vakalarının bildirilmesine yönelik ihbar eksikliği, kurumlar arası yeterli koordinasyonun sağlanamaması, sosyal hizmet uzmanı, psikolog, doktor, hemşire ile alanda çalışan uzman personel eksikliği istismar ve ihmalin tespitini zorlaştıran sebeplerden bazılarıdır. İstismar ve ihmalin önüne geçilmesinde en etkin durum sağlık personellerinin, yaşlıların ve toplumun bilinçlendirilmesidir (Artan, 2016:55; Fadıoğlu ve Şenuzun-Aykar, 2012:76).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yaşlı istismarı ve ihmali, halk sağlığı açısından büyük bir tehdit oluşturmakta olup yaşlı nüfusunun artışıyla birlikte bu sorun daha da belirginleşmektedir. Günümüzde fiziksel, duygusal, ekonomik ve cinsel istismar gibi çeşitli şekillerde yaşanan bu olgu, yalnızca bireysel düzeyde değil aynı zamanda toplumsal yapıyı derinden etkileyen bir konudur. Yaşlı bireyler, yaşlanmaya bağlı olarak ortaya çıkan fiziksel ve ruhsal sınırlamalar nedeniyle istismar ve ihmal karşısında daha savunmasız hale gelmektedirler.

Bu çalışmada, yaşlılara yönelik ihmal ve istismarın nedenleri, türleri, belirtileri ve etkileri ele alınarak konuyla ilgili farkındalık oluşturulması amaçlanmıştır. Literatür incelendiğinde, yaşlı istismarının yalnızca aile içinde değil, bakım kurumlarında ve sağlık hizmetleri alanında da gözlemlendiği ortaya çıkmıştır. Ekonomik faktörler, toplumsal değişimler, bakım verenlerin psikolojik durumu ve yaşlı bireylerin bağımlılık düzeyi ihmal ve istismar riskini artıran temel unsurlar arasında yer almaktadır.

Yaşlı bireylere yönelik istismar ve ihmalin erken tespiti, bildirilmesi ve önlenmesi hayati öneme sahiptir. Yaşlılıkla ilgili bu tür sorunların etkin bir şekilde çözülmesi için toplumun ve özellikle yaşlı bakım hizmeti veren sağlık personelinin, bu konuda kapsamlı bir şekilde bilgilendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, medyanın desteğiyle toplumda yaşlılık, istismar ve ihmal konusunda farkındalık yaratılması kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle, sağlık ve sosyal hizmet çalışanlarının yaşlı istismarını tespit edebilme yetkinliklerinin artırılması, sorunların çözümünde önemli bir adım olacaktır.

Yaşlılara karşı sevgi ve saygı bilincinin kazandırılması, öncelikle ailelere ve eğitim kurumlarına düşen önemli bir sorumluluktur. Bu bağlamda, ilköğretimden başlayarak lise ve üniversite seviyelerinde yaşlılık ve yaşlı hakları konularında bilinçlendirici eğitim programlarının düzenlenmesi gerekmektedir. Bu tür eğitimlerin, toplumda yaşlılara karşı daha saygılı ve duyarlı bir yaklaşım geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak, yaşlı ihmal ve istismarı toplumsal yapıyı derinden etkileyen, ciddiyetle ele alınması gereken sosyal bir sorundur. Bu sorunun çözülmesi için toplumun tüm kesimlerinin iş birliği içerisinde olması ve yaşlılara yönelik koruma, bakım ve güvenlik önlemlerinin sistematik bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Yaşlı bireylerin onurlu bir yaşam sürmelerini sağlamak adına bütüncül bir toplumsal yaklaşım benimsenmeli ve etkin politikalar geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Artan, T. (2013). Türkiye de Yaşlı İstismarına Genel Bir Bakış. *T.C. Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 38-61.
- Artan, T. (2016). Huzurevinde Kalmakta Olan Yaşlılarda Yaşlı İstismarının Bir Türü Olarak Ekonomik İstismar. *Sağlık Bilimleri Ve Meslekleri Dergisi*, 3(1), 48-56. <https://doi.org/10.17681/hsp.78913>
- Akdemir PN, Görgülü AÜ, Çınar YFİ. Yaşlı İstismarı ve İhmali. *HUHEMFAD*. 2008;15(1):68-75.
- Erden, Ş., Boz, H. (2018). Türkiye’de Yaşlı İstismarı ve İhmali. *Journal of Ankara University Faculty of Medicine*, 71(3), 100-105. doi:10.4274/atfm.08208.
- Fadıloğlu, Ç. & Şenuzun-Aykar F. (2012). Yaşlıda istismar ve ihmale yaklaşım. *Ege Tıp Dergisi*, 51, 69-77.
- Gülek, S. (2019). Yaşlıların Dünyası- Yaşlıları Tanıma, Anlama ve Onlara Yardımcı Olma Rehberi. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- İçağasioğlu Çoban, A., İlik, B. (2021). *Yaşlılık ve Sosyal Hizmetler*. Sağlık ve Sosyal Yardım Vakfı, Teknik Rapor No: 16-2021/2, Kasım 2021.
- Kalınkara, V. (2021). Temel Gerontoloji Yaşlılık Bilimi. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Şenol-Durak, E. & Durak, M. (2018). İleri Yaş Yetişkinlerde Psikopatoloji. İ. Tufan, M. Durak (Ed.), *Gerontoloji Bakım ve Sağlık*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, 461-507.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2006). 2007 yılı programı Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013). https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/2007_Yili_Programi.pdf
- Tuncel, G. & Uzun, H. (2019). Türkiye’de Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar Üzerine Bir İnceleme. *Fırat University International Journal of Economics and Administrative Sciences*, 3(2), 309-334.
- TÜİK, (2022). İstatistiklerle Yaşlılar, 2021, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2021-45636#:~:text=T%C3%9C%C4%B0K%20Kurumsal&text=Ya%C5%9F1%C4%B1%20n%C3%BCfus%20olarak%20kabel%20edilen,9%2C7'ye%20y%C3%BCkseldi>.
- Uysal, A. (2002). Dünyada Yaygın Bir Sorun: Yaşlı İstismarı ve İhmali. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 5(5). <https://doi.org/10.21560/spcd.61064>
- Yeşil, P., Taşcı, S. ve Öztunç, G. (2016). Yaşlı İstismarı ve İhmali. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 128-134.